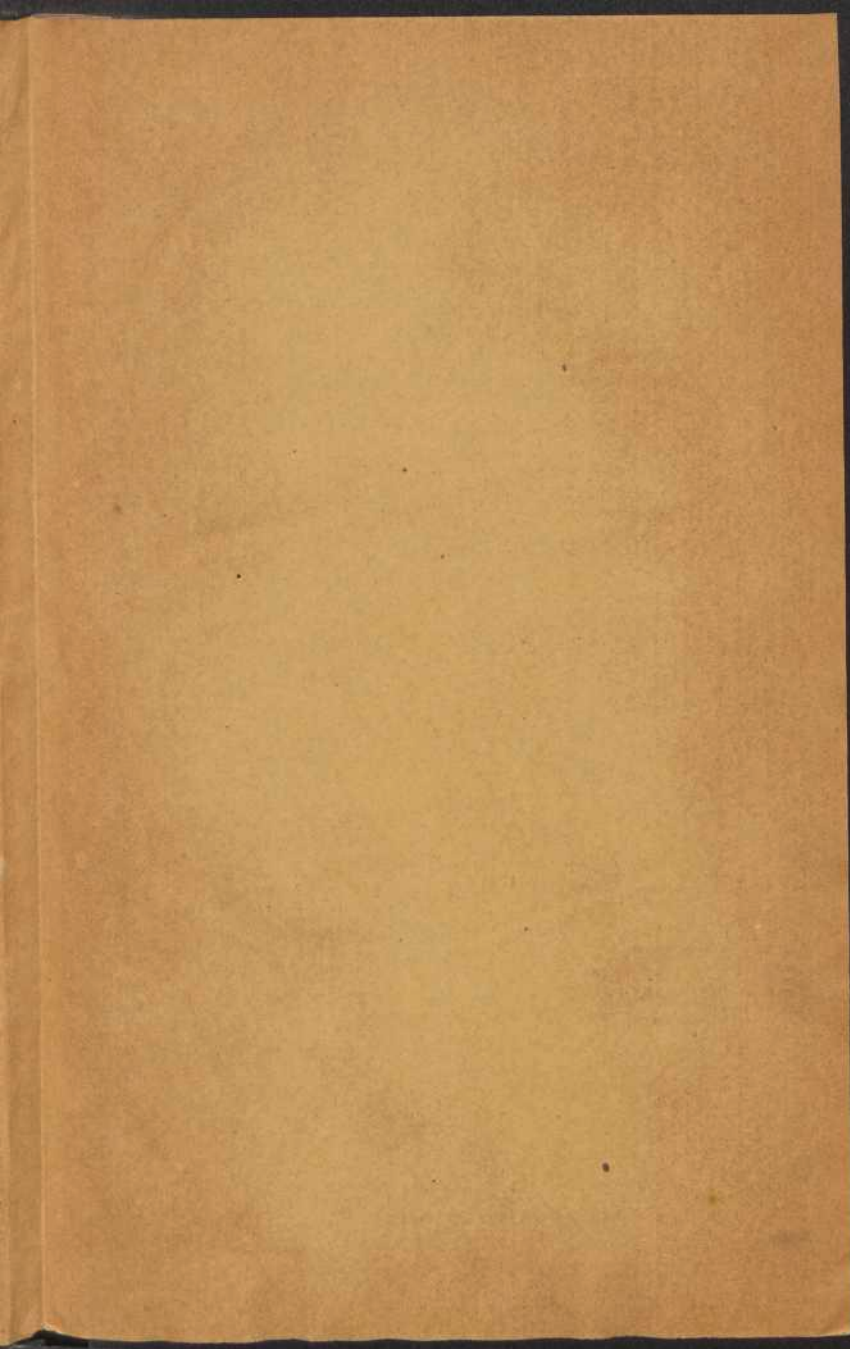
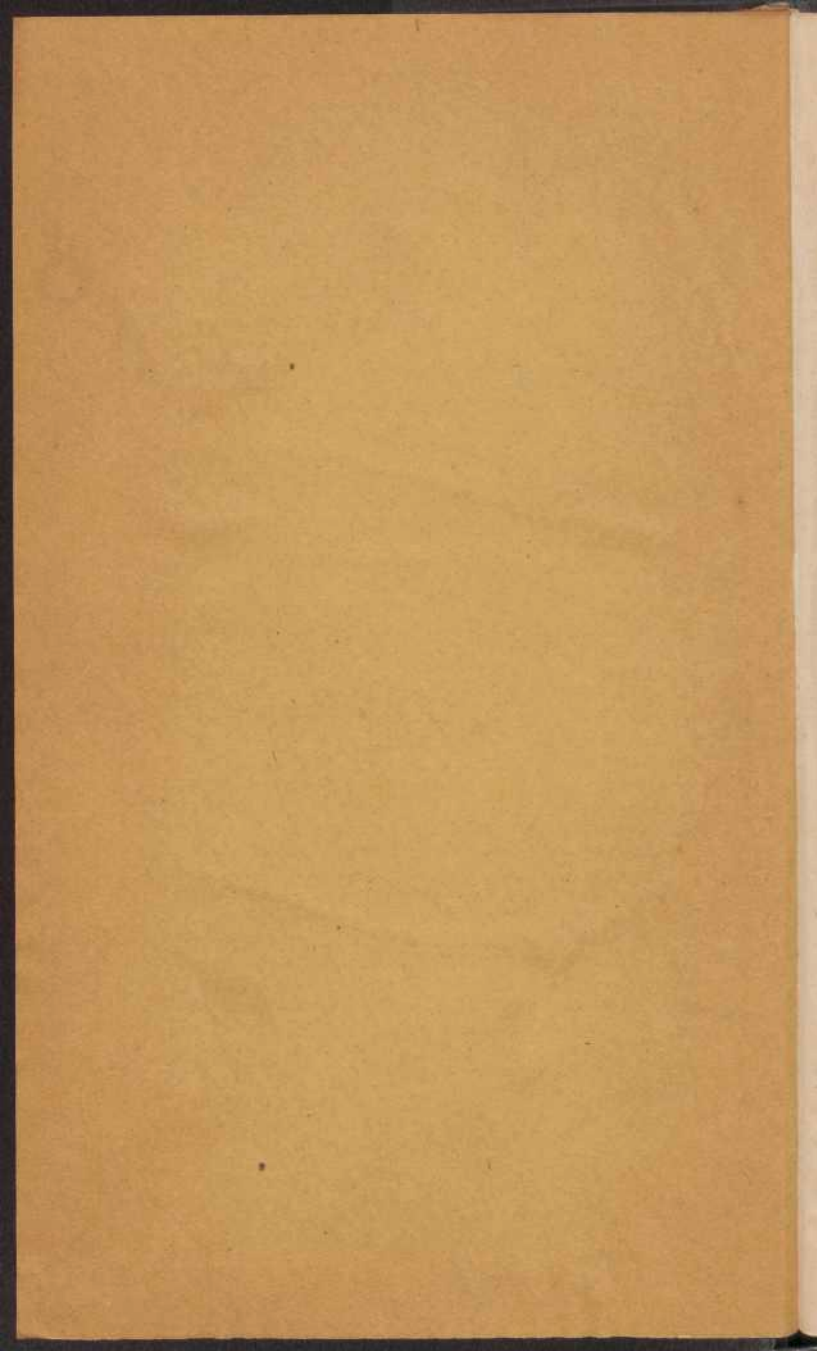

462

~~7-51~~

VERSLAG

NOPENS DEN STAAT

DER

HOOGHE-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN,

OVER

1852—1855.

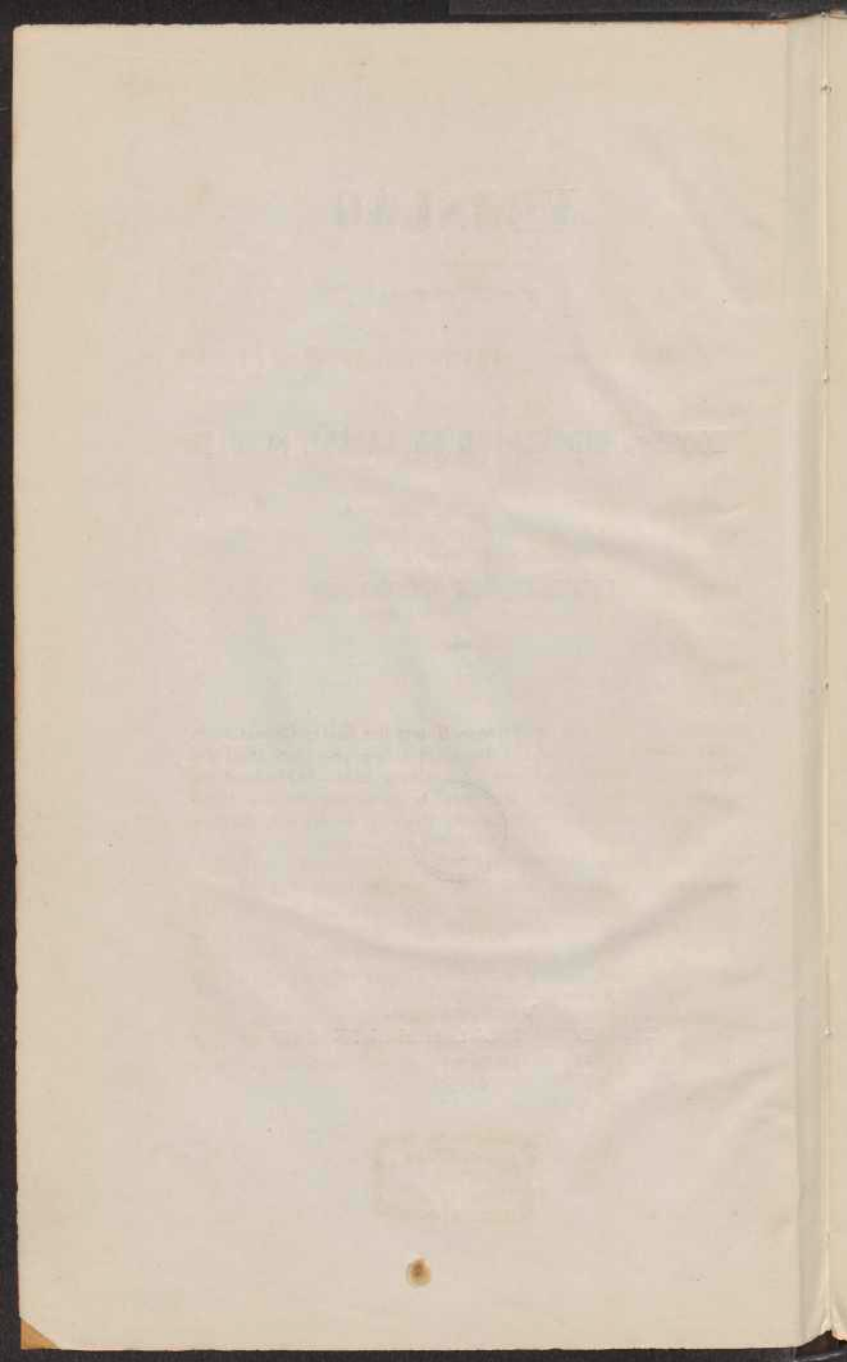

's Gravenhage,
TER ALGEMEENE LANDS-DRUKKERIJ.

—
1854.

Handwritten signature and a small circular mark.

VERSLAG

NOFENS DEN STAAT

DER

HOOG-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN,

OVER

1852—1855.

De Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in wier handen gesteld is het Regeringverslag over den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1851—1852, heeft gemeend bij haar verslag, uitgebragt in de zitting van den 17den Augustus 1853, de aandacht der Regering te moeten vestigen op hetgeen, naar het oordeel der vroegere commissien en ook naar het hare, dusverre aan deze verslagen blijft ontbreken. Vervroegde inzending, oordeel der Regering over den toestand van het onderwijs op grond van eigen onderzoek, mededeeling door de Regering aan de Vergadering van hetgeen wetenswaardig is voorgekomen voor de Staten-Generaal, deze zijn de hoofdpunten van hetgeen met betrekking tot de verslagen door de commissien nog wenschelijk wordt geacht.

De Regering heeft ernstig overwogen in hoeverre aan deze wenschen zou kunnen en behooren te worden voldaan. Zij heeft daarbij kennis genomen van hetgeen door de vorige Regering te

dien aanzien is geantwoord, zoo bij de inleidingen der verslagen over 1848 — 1849 en 1849 — 1850, als bepaaldelijk in de zitting van de Tweede Kamer van den 21sten October 1851.

Die antwoorden wijzen, haars inziens, het juiste standpunt aan, waarop men zich bij de beoordeeling der verslagen, welke een uitvloeisel zijn van art. 194 der Grondwet, behoort te plaatsen en doen zien, dat de wenschen der commissien, deels met het oog op eene aanstaande wettelijke regeling van het onderwijs, niet zonder bezwaar zouden kunnen worden ingewilligd, deels op zich zelve voor geene inwilliging vatbaar zijn.

Schoon dus de Regering, zich in het algemeen met de vroegere antwoorden vereenigende, gemeend heeft bij de zamenstelling van het nu aangeboden verslag den in de laatste jaren gevolgden weg te moeten blijven bewandelen, heeft zij nogtans naar vermogen getracht de verlangde ophelderingen en inlichtingen te geven en aan de vervaardiging de meeste zorg te besteden. Ook geschiedt de inzending drie maanden vroeger dan het vorige verslag. Het eerst dezer dagen inkomen der laatste bouwstoffen heeft eene nog vroegere inzending belet.

HOOGESCHOOL TE LEYDEN.

Algemeene beschouwingen over het onderwijs.

De lessen op de series lectionum aangekondigd zijn behoorlijk gegeven. Vele hoogleeraren hebben zich niet alleen bepaald tot de aangekondigde collegien, maar ook getracht door andere mid- delen den lust tot studie meer en meer op te wekken.

Collegie van Curatoren.

Dit collegie onderging een groot verlies door het overlijden van den heer mr. H. J. baron van Doorn van West-Capelle, die altijd bereid was ten nutte der hoogeschool werkzaam te zijn en hare belangen steeds ijverig en welwillend ter harte nam. Hij werd vervangen door den heer Jhr. Mr. D. T. Gevers van Endegeest.

Personeel der Hoogleeraren.

In de faculteit der godgeleerdheid overleed de hoogleeraar

J. F. van Oordt, die ook door zijne geschriften blijken zijner geleerdheid en zijner zucht tot bevordering der studien heeft gegeven.

Ter zijner vervanging werd tot gewoon hoogleeraar benoemd de heer *A. Niermeijer*, theologiae doctor, predikant te *Wemeldinge*, beroepen te *Rotterdam*. Verder werd in die faculteit tot buitengewoon hoogleersaar aangesteld de heer *A. Kuenen*, theologiae doctor, adjutor interpretis Legati Warneriani aan deze hoogeschool.

Aan den hoogleeraar *J. M. Schrant*, in de faculteit van bespiegelende wijsbegeerte en letteren, is, wegens zeventigjarigen ouderdom een eervol ontslag verleend. In zijne plaats is aangesteld de heer *M. de Vries*, hoogleeraar in dezelfde faculteit aan de hoogeschool te *Groningen*.

Hulpmiddelen voor het onderwijs.

De bibliotheek heeft wederom door aankopen en geschenken vele aanwinsten gedaan. Zij werd steeds druk bezocht, en was voortdurend voor de studien van binnen- en buitenlandsche geleerden nuttig; behoefte aan uitbreiding van het lokaal doet zich meer en meer gevoelen.

In het academisch gasthuis werden 198 zieken behandeld en 74 kraamvrouwen verpleegd. De afstand van dit gasthuis met hetgeen daartoe behoort aan de gemeente *Leyden* is eindelijk geschied bij acte van overeenkomst tusschen curatoren der hoogeschool en het gemeentebestuur. De wet van den 7den September 1853 (*Staatsblad* n°. 96) heeft dien afstand bekrachtigd. De zoo gewenschte uitbreiding en verbetering van het klinisch onderwijs zal dus nu kunnen plaats hebben.

De onderscheidene verzamelingen voor het genees-, heel- en verloskundig onderwijs werden vermeerderd deels door aankoop van werktuigen, deels door geschenken. De voornaamste aanwinsten bestaan in: praeparaten op spiritus, afkomstig van lijders in het academisch gasthuis; eene verzameling praeparaten van nagebootste gezonde en ziekelijke deelen in papier maché, vervaardigd door den heer *Fleischman* te *Neurenberg*; eene collectie praeparaten van den heer *Vasseur* te *Parijs*, en zestig microscopische injectien van professor *Hyril* te *Weenen*. Het instrumentale gedeelte is verrijkt door fraaije microscopen.

Het observatorium, hoewel voor belangrijke waarnemingen niet voldoende, begon weder gunstiger uitkomsten op te leveren ten gevolge der aanstelling van een observator, die aan de waarnemingen een tijd kan besteden, welke den hoogleeraar *Kaiser* ontbrak. Bij deze inrigting is aangekomen een sinds lang besteld universaal instrument van *Repsold*, waarvan uitnemende diensten worden verwacht.

Voor den academischen kruidtuin zijn bezendingen planten uit *Java* ontvangen, die in 't algemeen beter geslaagd zijn dan de vroegere, welligt ten gevolge van meer doelmatige zorg bij den overvoer. Daarbij bevonden zich uitnemend nuttige planten, als de kamferboom, de getapertja en de guttegom. Het gedeelte van dezen kruidtuin, bijzonder ten gebruike van de pharmaceuten, naar den nieuwen codex pharmaceuticus ingerigt, voldoet geheel aan zijn doel.

In het kabinet van platen, pleisterbeelden en prenten is de verzameling prenten en teekeningen aanzienlijk vermeerderd, voornamelijk door eene gift van den voormaligen directeur, den heer *N. C. de Gijselaar*.

Het archaeologisch kabinet, dat weder met eenige voorwerpen werd verrijkt, onderging eene belangrijke verbetering door den aanbouw eener galerij, van de noodige kasten voorzien, bestemd tot het opnemen der papyrussen, die dusverre bij gebrek aan ruimte opgerold moesten blijven en bij elke behandeling, hoe omzigtig ook, schade leden. Thans worden zij achtereenvolgens, na ontrold en zorgvuldig opgeplakt te zijn, in de nieuwe galerij geplaatst en kunnen zij alzoo, zonder gevaar voor beleediging, bezigtigd en gebruikt worden.

Het munt- en penningkabinet is verrijkt door den aankoop van belangrijke *Oud-Siciliaansche*, *Romeinsche*, *Oostersche* en heden-daagsche *Europesche* penningen, en door geschenken.

Voor het kabinet van landbouw zijn eenige nieuwe werktuigen en modellen aangeschaft.

Het Rijks-museum van natuurlijke historie werd wederom aanzienlijk verrijkt zoo door aankopen als geschenken. Onder de laatste munten uit eene aanzienlijke, uit ongeveer 2500 voorwerpen bestaande verzameling (door nog andere te volgen) van vissen uit *Oost-Indië*, bijeengebragt door den chirurgijn-majoor

Bleeker te *Batavia* en naar het oordeel van deskundigen allermerkwaardigst; verder twee olifantsskeletten van *Sumatra* door de Indische Regering geschonken. Ook zond de heer *Pel*, Resident ter Kuste van *Guinea*, op nieuw eenige belangrijke voorwerpen uit die streken. Onder het aangekochte verdienen inzonderheid vermelding viervoetige dieren afkomstig van *China* en de Hooglanden van *Thibet*, benevens zeldzame conchylien door middel van een buitengewoon subsidie van Rijkswegen aangekocht uit de rijke nalatenschap van dr. *Dalen* te *Rotterdam*.

Het Rijks-herbarium, waarbij, ter voldoening aan de voorschriften, een conservator werd aangesteld en het overige personeel behoorlijk geregeld, ontving onderscheidene belangrijke voorwerpen en verzamelingen, en stond vele dubbelden af. Verschillende kruidkundigen van naam bezochten de instelling.

Beschouwingen over het onderwijs (faculteitsgewijze).

Door de ongesteldheid en het overlijden van den hoogleeraar van *Oordt* hebben bij de godgeleerde faculteit de collegien over de dogmatiek en de pastorale wetenschap eenigen tijd stilgestaan. Weldra is daarin echter voorzien door de overige hoogleeraren en den nieuw benoemden buitengewonen hoogleeraar *Kuenen*, zoodat die stilstand weinig schade voor de studenten en hunne studien heeft veroorzaakt. Onderscheidene niet voorgeschrevene collegien zijn door de hoogleeraren gehouden en door de meeste studenten bijgewoond. Ook zijn er dispuut-collegien gehouden.

Dit laatste had mede plaats bij de regtsgeleerde faculteit, waar de voorgeschreven lessen alle gehouden en in het algemeen met ijver en belangstelling zijn bijgewoond.

Het onderwijs bij de faculteit der geneeskunde heeft ook onafgebroken plaats gehad. De lessen over de ontledkunde en physiologie van den mensch werden meer dan vroeger en in het algemeen vlijtig bijgewoond. Vele leerlingen van het tweede studiejaar legden eene groote zucht en geschiktheid voor de practische ontledkunde aan den dag.

Voor het eerst werd onderwijs gegeven in de algemeene ziektekundige ontledkunde. Dit onderwijs, van veel belang voor de wetenschappelijke vorming der aanstaande geneesheeren en aanvankelijk met goed gevolg bekroond, werd gegeven door den pro-

sector der anatomie, dr. *Boogaard*, die daartoe aanleiding nam uit de lijkopeningen, die steeds bijna alle op verzoek der geneesheeren door hem worden gedaan en talrijker waren dan vroeger.

De lessen in de verschillende vakken der practische geneeskunde zijn, op ééne enkele uitzondering na, met grooten ijver bijgewoond. Vooral kan dit vermeld worden ten aanzien der verschillende klinieken en polyclinieken, die zeer getrouw bezocht werden. De ijver der studenten tot het aanleeren der practische verloskunde wordt zeer geroemd.

Behalve het reeds vermeld onderwijs in de algemeene ziektekundige ontleedkunde werden door de hoogleeraren nog lessen gegeven over de geschiedenis der geneeskunde, over de algemeene geneesleer, over de ontleed- en natuurskunde van den mensch als voorbereiding tot het onderwijs in de geregtelijke geneeskunde, en over de ziekten der baarmoeder, terwijl onder de leiding van de hoogleeraren *Krieger* en *Halbertsma* in de Nederduitsche taal openlijke disputeer-oefeningen zijn gehouden, waaraan door bijna al de studenten in de geneeskunde is deel genomen.

In de faculteit der wis- en natuurskunde werden de lessen over het algemeen met aanhoudende vlijt en ijver bijgewoond. Bij onderscheidene collegien was het getal toehoorders toegenomen en zelfs bij die over de landhuishoudkunde voor niet-studerenden tot 280 gestegen.

De lessen der letterkundige faculteit hebben geregeld en zonder stoornis plaats gehad. Op alle collegien wordt geregeld gerespondeerd door een of meer toehoorders, voor een gedeelte daartoe te voren aangewezen of zich zelven hebbende aangemeld, maar na de helft van den cursus doorgaans onvoorbereid en onverwachts afgeroepen.

Er zijn ook weder twee litterarische disputeren in het openbaar gehouden, waarvan het eerste meer bepaald voor candidaten in de letteren en meer gevorderden bestemd was, en het tweede voor ijverige propaedeutici van allerlei faculteiten. Beide hebben zich met ijver en lust staande gehouden en ieder 17 maal plaats gehad, zijnde bij iedere gelegenheid nooit minder dan twintig theses verdedigd.

De Oostersche, inzonderheid de Arabische letterkunde wordt steeds met ijver beoefend en de schat van Oostersche handschrif-

ten wordt door vaderlandsche en buitenlandsche geleerden steeds tot uitbreiding der wetenschap bebezigd. De hoogleeraar *Juijnbold*, interpres Legati Warneriani heeft het Lexicon geographicum ten einde gebragt en de hoogleeraar *Kuonen*, adjutor interpretis, hoopte het gedeelte van den catalogus, door hem ter behandeling genomen, eerlang te voltooijen.

Studenten.

Het gedrag der studenten heeft geene aanleiding tot klagten gegeven. Zij zijn over het algemeen vlijtig geweest en hebben zich ordelijk gedragen.

Eene opgave van het getal studenten op 31 December 1852 en van de promotien, gedurende het academiejaar 1852/53, zoo omtrent deze als de beide andere hoogeschoolen, volgt hierachter.

Het getal dissertatien beliep gedurende dit tijdvak zeven en twintig, waarvan twee in de faculteit der godgeleerdheid, elf in die der regtsgeleerdheid, dertien in die der geneeskunde en eene in die der wis- en natuurkunde. Drie studenten in de regtsgeleerdheid, op theses tot doctor bevorderd, hebben bij hunne theses een werk in de Nederduitsche taal uitgegeven.

Toestand der gebouwen.

In het onderhoud der academische gebouwen is op eene voldoende wijze voorzien. De behoefte aan uitbreiding van het lokaal der bibliotheek en van sommige auditoria, gelijk ook aan verbetering van het scheikundig laboratorium en aan beter ingerigte kasten in den kruidtuin, doet zich meer en meer gevoelen.

HOOGESCHOOL TE UTRECHT.

Algemeene beschouwingen over het onderwijs.

Deze hoogeschool mag, naar het oordeel van curatoren, gezegd worden in betrekkelijk uitmuntenden bloei te zijn. Dien gunstigen toestand meenen zij aan geene andere reden te kunnen toeschrijven dan aan den algemeen goeden zin, die in het onderwijs heerscht, aan den ijver der hoogleeraren en aan de uitnemende middelen, die er voor sommige vakken van studie bestaan.

Al de voorgeschreven collegien zijn regelmatig gegeven, en

nog eenige daarenboven. Hiertoe behooren meerdere practische oefeningen, door den hoogleeraar *Mulder* geleid, voor de chemie en pharmacie. De hoogleeraar *Opzoomer* gaf lessen over *Shakespeare* en *Goethe*. De hoogleeraar *Vreede* een collegie over de historie van het Nederlandsche staatsregt; de hoogleeraar *van Hall* een practisch collegie en een over de historie van het Nederlandsch burgerlijk regt. Op verzoek van een groot aantal studenten droeg de hoogleeraar *Ackersdijk* de historie van onzen tijd voor. Voor deze buitengewone collegien werd geen collegiegeld betaald.

Collegie van Curatoren en personeel der Hoogleeraren.

Er hebben gedurende den tijd, waarover dit verslag loopt, geene veranderingen in het collegie van curatoren en in het personeel der hoogleeraren plaats gehad.

Hulpmiddelen voor het onderwijs.

De academische bibliotheek is door zeer vele studenten en bijzondere personen bezocht, en blijkbaar tot groot nut geweest. Een supplement-catalogus der werken van 1845 tot en met 1852 verkregen, ongeveer 4000 in getal, is ter perse gelegd. In de bibliotheek is een klein medailler geplaatst, om daarin te verzamelen en te bewaren de penningen, die ter gedachtenis van gebeurtenissen en personen, betrekkelijk de hoogeschool, geslagen zijn of aan haar ter geschenke gegeven worden.

Het chemisch laboratorium en de verzameling van physische werktuigen zijn uitmuntend.

De hortus botanicus is in min volkomen staat, doch werd nogtans door zaden en planten uit Nederlandsch Indie verrijkt.

Het voornemen bestond de sterrewacht, welke op een bouwvalligen en ongeschikten toren is geplaatst, te vervangen door eene nieuwe, meer aan de eischen der wetenschap beantwoordende en te vestigen op het bolwerk Zonnenberg, daartoe door de gemeente aan de hoogeschool afgestaan.

Van Rijkswege was voor dien bouw een subsidie toegezegd.

Curatoren koesteren de hoop, dat van wege de gemeente een nieuw algemeen hospitaal tot stand zal worden gebragt, en dat bij die gelegenheid voor de behoefte van het onderwijs in dit op-

zigt op eene veel ruimere schaal zal worden gezorgd. Intusschen werd het klinisch onderwijs, voor zooveel de gelegenheid dit toelaat, met denzelfden ijver als vroeger door de hoogleeraren behartigd. In het ziekenhuis werden ongeveer 100 lijders behandeld en 90 kraamvrouwen verpleegd. De verzameling van instrumenten nam weder toe.

Het museum anatomicum bleef in goede orde. Het aantal voorwerpen wordt op den duur vergroot door toezending van dieren uit den zoölogischen tuin te *Amsterdam*. Met het catalogiseren der voorwerpen werd voortgegaan.

Voor het physiologisch laboratorium, waarin niet alleen eenige studenten maar ook doctoren en buitenlanders geregeld hebben gewerkt, is het vereischte materieel aangeschaft.

Beschouwingen over het onderwijs (faculteitsgewijze).

Hieromtrent zijn ditmaal van wege deze hoogeschool geene mededeelingen ontvangen.

Studenten.

Aangaande de studenten is door curatoren niets berigt waaruit kan worden afgeleid dat ten opzichte van hunne gedragingen en studien ongunstige aanmerkingen zouden te maken zijn.

Op de in het vorig jaar uitgeschrevene prijsvragen heeft het niet aan verdienstelijke antwoorden ontbroken.

In de theologische faculteit is van drie stukken, die ingekomen waren, bekroond dat van *G. van Leeuwen*, candidaat te *Utrecht*, terwijl nog een tweede aan den schrijver *H. Worst*, student te *Leyden*, een eervol getuigschrift heeft doen verwerven. De regtsgeleerde faculteit heeft op eene harer vragen zes antwoorden bekomen, op de andere geene. De eerepenning werd toegekend aan *J. Telting*, candidaat te *Groningen*. De schrijver van een ander stuk, *S. H. Rinkes*, candidaat te *Leyden*, bekwam een eervol getuigschrift, terwijl een derde, wien men dezelfde onderscheiding had waardig gekeurd, zich niet genoemd heeft.

In de letterkundige faculteit kwamen op elk der twee uitgeschreven vragen twee antwoorden in. De vier schrijvers werden elke eene onderscheiding waardig geacht. Aan *W. N. du Rieu*,

candidaat te *Leyden*, en aan *T. Schaaf*, candidaat te *Groningen*, werden de gouden medailles toegewezen; aan *A. W. de Klerck*, candidaat te *Utrecht*, en aan *G. J. B. Hennij*, candidaat te *Leyden*, eervolle getuigschriften uitgereikt.

Bij de twee andere faculteiten zijn geene antwoorden ingekomen.

Het getal dissertatiën bedroeg drie en twintig, waarvan acht in de faculteit der regtsgeleerdheid, elf in die der geneeskunde, twee in die der wis- en natuurkunde en twee in die der letterkunde.

Toestand der gebouwen.

De academische gebouwen bevinden zich meestal in middelmatigen toestand. Men ondervindt onder andere zeer het gemis aan voldoende lokalen voor het afnemen van examens, die door toeneming van hun getal dikwijls gelijktijdig moeten plaats hebben. Ook doet zich groote behoefte gevoelen aan ruimte voor de steeds vermeerderende bibliotheek. Er is een plan beraamd om een belendend gebouw af te breken en daarvoor eene nieuwe zaal te bouwen.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

Algemeene beschouwingen over het onderwijs.

De toestand van het onderwijs bleef in het algemeen gunstig. Al de op de series lectionum aangekondigde lessen zijn op den bepaalden tijd begonnen en geëindigd, en ook, uitgezonderd het geval van tijdelijke ongesteldheid of afwezigheid van sommige hoogleraren, regelmatig gehouden.

Collegie van Curatoren.

De baron *van Imhoff*, afgetreden als burgemeester van *Groningen*, werd vervangen door den heer *J. Slot*, nieuw benoemd burgemeester.

Aan den heer *L. A. G. graaf van Limburg Stirum*, als Commissaris des Konings verplaatst van de provincie *Groningen* naar die van *Gelderland*, werd, naar aanleiding van art. 230 van het Koninklijk besluit van den 2den Augustus 1815, een eervol ontslag verleend als lid van dit collegie. Ter zijner vervanging werd benoemd

de heer *I. A. van Roijen*, Commissaris des Konings in de provincie *Groningen*.

Personeel der Hoogleeraren.

Gedurende den tijd, waarover dit verslag loopt, is geene verandering in het personeel der hoogleeraren voorgevallen.

Hulpmiddelen voor het onderwijs.

Hoezeer bij gebrek aan genoegzame gelden veel heeft moeten achterwege blijven waarvan de aanschaffing of verbetering naar het oordeel van curatoren nuttig en wenschelijk zou wezen, zijn evenwel alle pogingen aangewend om het materieel der onderscheiden academische kabinetten en verzamelingen voortdurend in goeden en bruikbaren staat te onderhouden en ten voordeele van dat onderwijs te doen strekken.

De hoogeschool mag zich nu verheugen in het bezit van een uitgebreid en hoogst doelmatig ingerigt ziekenhuis, waarvan de kosten van oprigting zijn bestreden door de provincie en de gemeente *Groningen*, welke beide ook aanzienlijke bijdragen doen voor het jaarlijksch onderhoud.

Deze instelling is den 1sten October 1852 opengesteld en aanvankelijk gebleken zeer voldoende te zijn ingerigt. Van 1 October tot 31 December 1852 zijn daarin 146 en van 1 Januarij tot 31 Julij 1853 216 zieken verpleegd.

Beschouwingen over het onderwijs (faculteitsgewijze).

In de faculteit der godgeleerdheid is door den hoogleeraar *Hofstede de Groot* een collegie gegeven voor niet-godgeleerden ter opleiding tot zelfstandig inzicht in het Christendom. Dit collegie werd door een aanzienlijk getal toehoorders geregeld bijgewoond.

Bij de faculteit der geneeskunde deed zich het gemis aan een geschikt lokaal voor het geven van doelmatig physiologisch en microscopisch onderrigt zeer gevoelen. Om hierin te voorzien is van Rijkswege een subsidie toegestaan tot het plaatsen ener verdieping boven de werkplaats achter het theatrum anatomicum, en tot het inrigten dier verdieping tot collegiekamer.

Bij de faculteit der wis- en natuurkunde werden de lessen over de landhuishoudkunde voor niet-studerenden door 34 toehoorders bijgewoond.

Omtrent de regtsgeleerde en letterkundige faculteiten is niets bijzonders medegedeeld.

Studenten.

In het algemeen is er reden geweest om over den vlijt, de vorderingen en het gedrag der studenten tevreden te zijn.

Het getal dissertatieën bedroeg tien, waarvan twee in de faculteit der godgeleerdheid, twee in die der regtsgeleerdheid, vier in die der geneeskunde en twee in die der letterkunde.

Toestand der gebouwen.

De academische gebouwen zijn behoorlijk onderhouden.

ATHENAEUM TE AMSTERDAM.

Van het collegie van curatoren overleed het ijverige lid mr. *J. J. Uijtwerf Sterling*, die de belangen der inrigting steeds met warmte voorstond. Ter zijner vervanging is door den gemeenteraad benoemd de heer mr. *C. H. B. Boot*.

De hoogleeraar mr. *D. J. van Lennep*, die op den 11den November 1849 zijn vijftigjarig professoraat had herdacht, overleed den 10den Februarij 1853.

De hoogleeraar mr. *C. A. den Tex* zag zich, uit hoofde van den min gunstigen staat zijner gezondheid, genoodzaakt zijn ontslag te verzoeken, hetgeen hem op de meest eervolle wijze is verleend, onder dankbetuiging voor de door hem bewezen diensten, en met behoud van den rang en titel van hoogleeraar in de regtsgeleerdheid, en vrijheid tot het geven van openbare en bijzondere lessen. De alzoo ontstane vacature werd vervuld door de benoeming van jhr. mr. *J. de Bosch Kemper*, die zijn ambt op den 22sten November 1852 aanvaardde.

De hoogleeraren zijn voortgegaan het tweeledig doel van het athenaeum in het oog te houden. Zij hebben getracht het onderwijs zoo volledig mogelijk te maken, opdat de studenten hunne studien bij het athenaeum zouden kunnen volbrengen, en waren

daarbij tevens onvermoeid werkzaam om kennis en beschaving meer en meer algemeen te verspreiden.

De goede verstandhouding die bij voortduring bestond tusschen het athenaeum, de klinische school, het Evangelisch-Luthersch, het Doopsgezind en het Remonstrantsch seminarium droeg veel bij tot de meer volledige behandeling der wetenschap, zoodat de geringheid van het getal der hoogleeraren aan het athenaeum zich slechts in enkele gevallen deed gevoelen.

De pogingen der maatschappij *Felix meritis*, om den koopman en den fabrikant vertrouwd te maken met de natuur- en staathuishoudkundige wetenschappen, of met hen althans de nuttige gevolgen na te gaan, welke het wetenschappelijk onderzoek niet ophoudt te leveren, werden door onderscheiden hoogleeraren krachtadig ondersteund. Zoo hield de hoogleeraar *Veth* aldaar vijf voordragten over *Borneo's* westkust; de hoogleeraar *M. des Amorie van der Hoeven* drie over de geschiedenis der staathuishoudkunde, de hoogleeraar *de Bosch Kemper* drie over het betrekkelijke in de staathuishoudkundige wetenschappen, en de hoogleeraar *den Tex* eene voordragt over de plaats, welke in de voortbrenging van rijkdommen de natuurkrachten innemen, bijzonder naar aanleiding van de nasporingen van *Bastiat*; terwijl de hoogleeraar *von Baumhauer* gedurende de wintermaanden voor de leden, des Woensdags avonds een cursus over de beginselen der scheikunde gaf, die door ongeveer 100 toehoorders werd bijgewoond.

De lessen op de series lectionum aangekondigd zijn alle gegeven, met uitzondering alleen van die in de verloskunde, waarvoor zich geene studenten hebben aangemeld, en ook van die over de elementa psychiatriae, door gemis van daarvoor gepassten tijd.

De hoogleeraar *den Tex* heeft in de eerste maanden nog collegie gegeven over de encyclopaedia juris en het jus gentium. De hoogleeraar *J. de Bosch Kemper* opende, kort na de aanvaarding van zijn ambt, collegien over het staatsregt, de statistiek des Vaderlands en de strafvordering. Door den hoogleeraar *M. des Amorie van der Hoeven* werden als privatissimum met de meest gevorderden zijner studenten practische oefeningen gehouden in het pleiten. Openbare dispuut-collegien hebben geen plaats gehad.

De hoogleeraar *W. Vrolik* hield zijne collegien, zoowel ten behoeve van de kweekelingen van het athenaeum als van 22 leerlingen der clinische school; de microscopische oefeningen zijn daarbij geregeld voortgezet. De collegien van de hoogleeraren *Tilanus* en *Suringar* werden mede bijgewoond door 21 leerlingen der clinische school, en die van den hoogleeraar *van Geuns* over de diagnostiek met de clinische oefeningen door de leerlingen van gezegde school. De hoogleeraar *Voorhelm Schnoevoogt* gaf het aangekondigd collegie over neuropathologie, niet alleen op de bepaalde uren, maar ook verscheidene malen des Vrijdags avonds. Zijne voordragten zijn door onderscheiden leerlingen der clinische school bijgewoond.

De hoogleeraar *Moll* hield mede een avond-collegie met zeven studenten, die de theologische studien reeds aanvingen of zouden aanvangen, tot hunne inleiding in die studien. Nog hield hij eene reeks van afzonderlijke voorlezingen over een gedeelte der Nederlandsche kerkhistorie, als eene proeve om jongelieden liefde voor dit vak in te boezemen. Deze voorlezingen werden bijgewoond door studenten van de seminarien, en eenige tot andere faculteiten behorende.

Daar de studenten in de geneeskunde door andere collegien verhinderd werden dat over de Latijnsche en Grieksche letteren bij te wonen, gaf de hoogleeraar *Boot* ten hunnen behoeve een afzonderlijk collegie, waarin hij behandelde het geschrift van *Hippocrates* over lucht, water en klimaat, en het 7de boek van de *Hist. Nat.* van *Plinius*. De hoogleeraar *Beijerman* gaf ook nog collegie over stukken de midden-Nederlandsche litteratuur betreffende, naar aanleiding van het handboek van den heer *Alberdingk Thijm*, en over gedichten van *Vondel*, ten einde daardoor de kennis van onze taal en litteratuur, alsmede goeden smaak te bevorderen.

De hoogleeraar *Miquel* hield mede voor meergevorderden een cursus over de cryptogamische gewassen. Het collegie over de *chemia analytica* is niet alleen op de bepaalde tijden, maar dagelijks van twee tot vier ure door den hoogleeraar *von Baumhauer* gegeven. De botanische voorlezingen van professor *Miquel* werden bijgewoond door twee, en zijne geologische lessen door drie niet-studenten. Aan de collegien van professor *von Baumhauer* namen

deel 28 leerlingen der klinische school en 14 niet-studenten. In het scheikundig laboratorium werkten 8 niet-studenten en een leerling dier school.

Voor het studiejaar 1852/53 werden 96 studenten nieuw ingeschreven, waarvan:

in de godgeleerdheid	26
„ „ regten	18
„ „ geneeskunde	47
„ „ letteren	1
„ „ philosophie	4

Met inbegrip van dit getal wordt gerekend dat in het geheel aan het atheneum gestudeerd hebben ongeveer 300 studenten. Naauwkeurig kan dit niet worden opgegeven, omdat de meesten verzuimen zich jaarlijks te doen recenseren.

In gezegd studiejaar zijn 9 studenten van het atheneum tot doctoren bevorderd, als:

in de regten	4
„ „ geneeskunde	4
„ „ godgeleerdheid	1

Deze promoties hebben alle plaats gehad na verdediging van dissertaties.

Het oordeel over den ijver en de vorderingen der studenten is over het algemeen gunstig. Bijzondere klagten over hun gedrag zijn niet voorgekomen. De vlijt en bekwaamheid waren zeer onderscheiden.

Bekrooningen hebben er niet plaats gehad. Een student in de wis- en natuurkunde is naar *Utrecht* en twee studenten in de godgeleerdheid zijn naar *Leyden* vertrokken tot voortzetting hunner studien.

Het physisch kabinet en de verzameling van chemische instrumenten en praeparaten zijn in goeden staat van onderhoud. Dat kabinet is met enkele voorwerpen vermeerderd, waaronder de langverwachte fijne balans van *Epkens*. Voor beide inrigtingen worden ruimere toelagen hoogst wenschelijk geacht, ten einde daaraan zoodanige uitbreiding te geven als in het belang van het onderwijs noodzakelijk voorkomt.

In den hortus botanicus is een begin gemaakt met de determinatie der planten, en de invoering van een nieuw systema

van etiketten, waarop door kleuren de werelddeelen worden onderscheiden. De nieuw gebouwde kast voor tropische en subtropische gewassen heeft gelegenheid verschaft eene betere, meer systematische orde in de plaatsing te volgen. De botanische bibliotheek heeft eenige verbetering ondergaan. De verzameling van gewassen werd in vele opzigten verrijkt door ruiling van zaden met de meest voornamste horti botanici in Europa, en door ruiling van levende gewassen met botanische tuinen, bloemisten en particulieren. Bovendien werden vele belangrijke planten uit de overzeesche landen aangevoerd, als: uit 's Rijks plantentuin te Buitenzorg op Java eene rijke verzameling van Japansche en Javasche gewassen; van den heer *J. Brehm* te *Uitenhage* aan de Algoabaai, eene verzameling van *Zuid-Afrikaansche* zaden, bollen en orchideën; en van den heer *Kopersmith*, te *Amsterdam*, eene merkwaardige verzameling van Nieuw-Hollandsche planten van *Sidney* aangebragt. Van de aanwezige kasten is eene geheel hersteld en uitgebreid, zoodat men daarin het grootste gedeelte der oranjerie-gewassen kan plaatsen, en ook het beschot van de palmenkast heeft kunnen wegnemen, waardoor die kast nu uitsluitend voor de palmen is ingerigt.

De beide gehoorzalen in het gebouw des athenaeums zijn in goeden staat van onderhoud. De toenemende belangstelling in het scheikundig laboratorium maakt meer en meer wenschelijk de ontruiming van het gebouw door het commissariaat van politie, en de toevoeging aan het laboratorium van den daarachter gelegen tuin. Het theatrum anatomicum wordt, niettegenstaande de aangebragte verbetering aan het meubilair, steeds ondoeltreffend geacht. Ten gevolge der uitbreiding van het geneeskundig onderwijs wordt een geheel nieuw theatrum noodzakelijk geoordeeld. Het lokaal der bibliotheek zou belangrijke herstellingen moeten ondergaan om haar behoorlijk bruikbaar te maken. Het ware welligt verkieslijk die verzameling naar een ander, meer geschikt lokaal over te brengen.

ATHENAEUM TE DEVENTER.

Volgens besluit van den gemeenteraad van *Deventer* moesten het collegie van curatoren met hunnen secretaris en de hoogleeraren slechts gerekend worden tijdelijk te fungeren, en zou er eene

nadere benoeming plaats hebben en alles wat het athenaeum betreft op nieuw worden geregeld.

Als begin van uitvoering van dat besluit is het collegie van curatoren benoemd, bestaande uit de heeren: mr. *W. H. Cost Jordens*, *S. van Delden*, mr. *M. E. Houck*, mr. *G. Dumbiar* en mr. *H. W. Jordens*, met den heer *P. C. Molhuysen* als secretaris en tevens bibliothecaris. Bij dat collegie is tot voorzitter gekozen mr. *W. H. Cost Jordens*.

De benoeming der hoogleeraren en de verdere regeling der belangen van het athenaeum werden nog te gemoet gezien.

In het personeel der hoogleeraren is geen verandering gekomen. Uit hoofde van den voorloopigen toestand werd de overgang van het rectoraat, door den hoogleeraar *Cop* waargenomen, nog een jaar uitgesteld.

Het getal studenten is niet verminderd. Het geheel bedroeg 30, waarvan 19 ingeschreven op het album studiosorum, 2 op het album bepaald bij het reglement op het gemeentelijk gymnasium, en 9 pharmaceuten. Van de 19 eerstgenoemden behoorden 1 tot de godgeleerdheid, 11 tot de regten, 6 tot de wis-, natuur- en geneeskunde en 1 tot de letteren. Het getal van hen die zich op de natuurkundige wetenschappen toeleggen blijft toenemen. Van het 30tal jonge lieden zijn er 17 voor wie de lessen over deze wetenschappen hoofdzakelijk zijn.

Voor al door de pharmaceuten is ijverig gewerkt; van het laboratorium is getrouw gebruik gemaakt. De bibliotheek is met belangrijke werken aangevuld. Ook het kabinet van physische instrumenten ontving gewenschte bijdragen. Tot dit een en ander, gelijk ook ter voorziening in de behoeften van het dagelijksch onderwijs, werd de som gebruikt daarvoor op de gemeentebegroting toegestaan.

Door curatoren is een nieuw reglement vastgesteld op de bibliotheek, en ook een op de bewaring en het gebruik der physische instrumenten.

LATIJSCHESCHOLEN EN GYMNASIEN.

Deze inrigtingen werden bij de vier laatste verslagen verdeeld in de navolgende afdelingen: 1°. de gedurende langer dan twee jaren voorloopig bestaande gymnasien; 2°. de laatstelijk voorloopig

opgerigte gymnasien; 3°. de reeds vroeger erkende gymnasien; 4°. de gewone Latijnsche scholen. Bij dit verslag is eene andere indeeling gevolgd en wordt eerst gehandeld over de Latijnsche scholen, daarna over de voorloopig erkende gymnasien, eindelijk over de definitief erkende gymnasien. Het scheen meer regelmatig, met de Latijnsche scholen aan te vangen dewijl de gymnasien uit haar voortkomen, en eene verdeeling der gymnasien in *voorloopig* en in *definitief* erkende mag geacht worden voldoende te wezen en de voorkeur te verdienen boven de hierboven vermelde splitsing in drieën. De tabel II, achter dit verslag geplaatst, is vermeerderd met eene opgave der inrigtingen tot de drie thans aangenomen categorien behoorende, doch overigens, wat den vorm betreft, onveranderd gelaten, daar het wenschelijk scheen de provinciale indeeling te behouden en in allen gevalle de tabel het onderscheid tusschen de twee hoofd-afdeelingen, Latijnsche scholen en gymnasien, duidelijk aantoot.

Blijkens de tabel waren er in het schooljaar 1852/53 39 Latijnsche scholen, 11 voorloopig erkende en 17 definitief erkende gymnasien. Het eenige verschil met het vorige schooljaar is de verandering eener Latijnsche school in een voorloopig erkend gymnasium. Deze 67 inrigtingen telden op 15 Januarij 1853 247 onderwijzers, 5 minder, en 1749 leerlingen, 21 meer dan in het vorige jaar. Onder de Latijnsche scholen zijn er nog steeds die zeer weinig leerlingen tellen, daar, behalve te *Stavoren*, waar zelfs niet één leerling gevonden werd, twintig scholen, bijna een derde van het algemeen bedrag van Latijnsche scholen en gymnasien, dit jaar door niet meer dan hoogstens tien leerlingen bezocht werden. Onder die twintig waren er zelfs twee elke met één leerling en drie elke met drie leerlingen. Dat deze inrigtingen over het algemeen, niettegenstaande de kunde en ijver van sommigen harer leeraars, onvolledig en daardoor onvoldoende zijn, behoeft geen betoog. De Regering is niet altijd bij magte tot afschaffing dezer scholen, op welker behoud enkele gemeentebesturen grooten prijs stellen, te doen overgaan, doch maakt van elke gelegenheid die zich daartoe aanbiedt gebruik en tracht in allen gevalle het oprigten van nieuwe inrigtingen van dien aard te voorkomen. Bij eene wettelijke regeling van het middelbaar onderwijs zullen meer afdoende maatregelen kunnen

worden aangenomen, en tevens voor een behoorlijk toezigt van staatswege gezorgd.

Schoon dus enkele Latijnsche scholen niet of slechts gedeeltelijk aan haar doel, behoorlijke voorbereiding voor het academisch onderwijs, voldoen, zijn er onderscheidene waarvan het tegenovergestelde mag gezegd en een gunstig getuigenis afgegeven worden, evenzeer van de meeste gymnasia. In 't algemeen heeft de verandering van de Latijnsche scholen in gymnasia goede vruchten gedragen en een vollediger onderwijs ten gevolge gehad. Dat evenwel de tweeledige strekking der gymnasia, opleiding tot het universitair onderwijs en vorming voor handel, landbouw en industrie, de academien te *Breda* en te *Delft* enz., hunne ontwikkeling eenigermate heeft tegengehouden, zou welligt niet zonder grond kunnen worden beweerd. Veel, bijna alles hangt evenwel af van de leeraars. Waar deze goed en genoegzaam talrijk zijn, verkeeren de gymnasia in den regel in eenen bloeienden toestand.

De berigten omtrent de Latijnsche scholen en gymnasia gedurende het schooljaar 1832/53 zijn, alles te zamen genomen, gunstig. Onderscheidene dier berigten laten evenwel, wat de volledigheid betreft, steeds en niettegenstaande herhaalde uitnoodiging van regeringswege, veel te wenschen over; sommige collegien van curatoren bepalen zich bij het inzenden van de tabelarische opgaven omtrent het personeel der leeraars en leerlingen; andere voegen er enkele opmerkingen bij van weinig of geen belang. Vrij algemeen waren nogtans op nieuw de klachten over den nadeeligen invloed, dien de onbelemmerde toegang tot de academische lessen op de voorbereidende instellingen bleef uitoefenen. Sommige jongelieden hadden weder de school verlaten toen zij tot de hoogste klassen genaderd waren, anderen nog vroeger, schoon volgens getuigenis hunner onderwijzers ten eenen male buiten staat de academische lessen met vrucht te kunnen volgen. Te vergeefs poogden leeraars en curatoren dit meer en meer toenemend kwaad tegen te gaan. Zoowel deze steeds luider wordende klachten als die der hoogleeraren aan de academien, wier onderwijs voor zoo slecht voorbereide hoorders zonder nut was, gaven der Regering aanleiding tot het nemen van eenen tijdelijken maatregel, strekkende om meerdere waarborgen te bekomen dat

geen andere dan behoorlijk voorbereide jongelieden tot het verkrijgen van academische graden zouden worden toegelaten. Die maatregel, het Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31), is door de Regering reeds bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1854 uitvoerig toegelicht, zoodat zij zich thans van nadere beschouwingen meent te mogen onthouden.

Latijnsche scholen.

Het cijfer dezer inrigtingen is met een verminderd, ten gevolge van den overgang van die te *Dordrecht* tot de voorloopig erkende gymnasien.

Noordbrabant telt de meeste Latijnsche scholen. Er zijn er twaalf die dit jaar door 177 leerlingen bezocht werden. De meeste gingen, wat het getal leerlingen betreft, achteruit; slechts zeer enkele zagen dat getal toenemen. Op twee scholen, te *Helmond* en te *Ravenstein*, werd ook gelegenheid gegeven tot het leeren van Fransch en Hoogduitsch. Volgens de berigten was het onderwijs geregeld en overeenkomstig de verordeningen gegeven. Kweten de docenten zich ijverig van hunne taak en bestond er in 't algemeen reden tot tevredenheid over de leerlingen, de ijver van sommigen liet evenwel veel te wenschen over. De gemeentebesturen gingen voort de gewone subsidien te verleenen, doch enkele hadden de gelden, dusverre voor schoolprijzen bestemd, verminderd of geheel doen vervallen.

In aantal van scholen volgt *Gelderland* op *Noordbrabant*. Deze provincie heeft er acht, sommige met zeer weinig leerlingen. Te *Doetinchem* was er dit jaar slechts één, doch de nieuwe cursus begon met vijf leerlingen. Overigens ondergingen deze scholen weinig verandering. Bij sommige had eene geringe vermeerdering van leerlingen plaats, bij andere nam hun getal wederom af. Omtrent den gang van het onderwijs, den ijver der docenten, en de vorderingen der leerlingen werden over het algemeen gunstige getuigenissen gegeven.

De beide overgebleven Latijnsche scholen in *Zuidholland*, te *Schiedam* en te *Gorinchem*, verkeerden in goeden toestand. Te *Schiedam* is bij het openvallen der betrekking van onderwijzer in de wiskunde de daaraan verbonden jaarwedde uit de gemeentekas verhoogd van f 150 tot f 1000, onder bepaling, dat behalve

op de Latijnsche en openbare teekenschool in de wiskunde, ook onderwijs in de zeevaartkunde zal worden gegeven aan onvermogens, daartoe door het gemeentebestuur aangewezen. Het onderwijs van den rector en van den leeraar in de wiskunde te *Gorinchem* werd geprezen.

Ten aanzien der drie Latijnsche scholen in *Noordholland*; te *Alkmaar*, *Hoorn* en *Enkhuizen*, zijn voldoende berigten ontvangen. Het onderwijs beantwoordde aan de verwachting en de leerlingen, wier getal bij elke dier inrigtingen eenigermate is vermeerderd, gaven bewijzen van voortdurende vlijt en goede vorderingen.

Door curatoren der Latijnsche scholen te *Utrecht* was nog geene beslissing genomen op de aanhangige voorstellen tot wijziging van het tot dusverre gevolgde vak-systeem. De gang en de uitkomsten van het onderwijs gaven intusschen voortdurend reden tot tevredenheid. Het getal leerlingen bleef verminderen. Onder de oorzaken waaraan dit wordt toegeschreven behoort ook de toenemende bloei der technische school, welke onderscheidene jongelieden, die anders de Latijnsche school bezocht zouden hebben, tot zich trekt.

Te *Amersfoort* is door den gemeenteraad besloten de Latijnsche scholen op den bestaanden voet te behouden. De in het vorig jaar aangestelde conrector werd in dezelfde betrekking te *Dordrecht* beroepen, en de onderwijzer in de wiskunde overleed. Beide plaatsen zouden echter spoedig worden vervuld.

De berigten omtrent de Latijnsche scholen in *Friesland* zijn weder voldoende. Bij eenige nam het getal leerlingen toe. Te *Dokkum* was zelfs uit dien hoofde uitbreiding aan het schoollocaal gegeven. Te *Bolsward* daarentegen verminderde het getal van vier tot een.

Te *Harlingen* is de verdienstelijke rector *Weijtingh* overleden. Gedurende de vacature, welke men eerlang hoopte vervuld te zien, heeft een der curatoren zich wekelijks vier maal in de voormiddagen met de leerlingen bezig gehouden en is alzoo eenigermate aan de behoefte te gemoet gekomen.

De verslagen uit de provincien *Overijssel* en *Groningen* ontvangen bevatten niets bijzonder meldenswaardig; de scholen bleven er nagenoeg in denzelfden toestand. Die te *Veendam* en *Appingedam* telden steeds een zeer gering getal leerlingen.

Voorloopig erkende gymnasia.

In deze afdeeling zijn nu vereenigd de vroeger in twee categorien gesplitste gymnasia; die gedurende langer dan twee jaren voorloopig hebben bestaan en zij die laatstelijk voorloopig zijn opgericht. Voorloopig erkende gymnasia worden nu gevonden te 's Hertogenbosch, Wageningen, Dordrecht, Brielle, Zierikzee, Franeker, Kampen, Oldenzaal, Groningen, Meppel en Assen.

Ten gevolge van het overlijden van een der curatoren en het vragen om ontslag door de twee overigen, en voorts in afwachting van het vaststellen eener nieuwe verordening voor het gymnasium te 's Hertogenbosch, zijn de werkzaamheden van het collegie van curatoren door den gemeenteraad voorloopig opgedragen aan burgemeester en wethouders.

De staat van het onderwijs wordt gunstig genoemd. In de eerste afdeeling was met vlijt gewerkt; ook waren de vorderingen in de wiskunde voldoende, doch aan de Nederduitsehe en Fransche talen was minder gedaan. De lokalen zijn slecht en vereischen dringend hernieuwing. De gemeenteraad was er evenwel op bedacht hierin de gewenschte verbetering te brengen.

Bij het gymnasium te Wageningen had eene niet onbelangrijke vermeerdering van leerlingen plaats. De leeraren zagen hunne vlijt en ijver met voldoende uitkomsten beloond; sommige leerlingen muntten bijzonder uit.

Te Dordrecht had de gemeenteraad besloten tot de vestiging van een gymnasium ter vervanging der Latijnsche scholen, die met het eindigen van den cursus in Julij 1853 zouden worden opgeheven. In hoeverre deze wijziging aanvankelijk heeft voldaan, zal dus eerst bij het volgend verslag kunnen worden gezegd.

De tweede cursus van het gymnasium te Brielle had niet minder goede uitkomsten dan de eerste. Bij den aanvang werden 10 leerlingen aangenomen en tijdens de laatste opgave telde de inrigting er 25. Over hunne vorderingen en vlijt waren de berigten allezins voldoende. Het gymnasium werkte ook gunstig op de verbetering van het lager schoolwezen in de gemeente.

Bij het gymnasium te Zierikzee werd dit jaar in de beide afdeelingen een examen gehouden, dat zeer goed voldeed.

Te Franeker kan, bij gebrek aan genoegzame jaarwedde, nog

geen afzonderlijk onderwijzer in de geschiedenis, aardrijkskunde, fabelkunde en oudheden worden aangesteld. Het onderwijs in de onderscheidene vakken is evenwel aan curatoren gebleken bij voortduring aan het doel te beantwoorden. Het getal leerlingen was bij het einde van den cursus eenigzins vermeerderd en het liet zich aanzien dat het met het begin van den volgende cursus weder zou toenemen.

Te *Kampen* heeft de rector, ten gevolge van herstel van gezondheid, zijne werkzaamheden, zonder dat daarin eenige stoornis plaats had, kunnen waarnemen. De afgelopen cursus heeft de tevredenheid van curatoren weggedragen en hun de overtuiging gegeven, dat het meer en meer te zamen zijn van dezelfde leeraars gunstig op het onderwijs werkt.

Bij het gymnasium te *Oldenzaal* is thans een hulponderwijzer voor het onderwijs der nieuwe talen werkzaam. Het getal leerlingen is wederom toegenomen.

Bij dat te *Groningen* ging het onderwijs geregeld voort. De examina voldeden zeer goed. De leeraren kweten zich naar eisch van hunne taak en de leerlingen maakten doorgaande een nuttig gebruik van het onderwijs.

Het gymnasium te *Meppel* onderging wederom vermeerdering van leerlingen. De inrigting bleef in gunstigen toestand.

Blijkens het vorig verslag was de inrigting te *Assen* eerst met het einde van 1852 onder de gymnasia's opgenomen. In Januarij 1853 kwam het collegie van curatoren tot stand, en het eerste examen bevestigde den gunstigen indruk, dien zij omtrent het onderwijs reeds hadden ontvangen bij gelegenheid van een vroeger schoolbezoek.

Vele leerlingen in beide de afdeelingen gaven bewijzen dat het onderwijs grondig en veelomvattend is en dat over 't algemeen eene goede leerwijze wordt gevolgd.

Definitief erkende gymnasia's.

Het cijfer dezer inrigtingen is op zeventien gebleven.

Te *Nijmegen* heeft het getal leerlingen der tweede afdeeling van het gymnasium dit jaar eene niet onbelangrijke vermeerdering ondergaan en is het van 8 tot 14 gestegen. Onder de 41 leerlingen, die op 15 Januarij 1853 het gymnasium bezochten, waren er 20,

wier ouders of betrekkingen buiten *Nijmegen* wonen en die bij onderwijzers van het gymnasium, op scholen of bij particulieren gehuisvest waren. Aangaande de vlijt en het gedrag der leerlingen is over het algemeen een loffelijk getuigenis afgelegd, en het onderwijs is aan curatoren gebleken doelmatig en niet zonder vrucht te zijn gegeven.

Curatoren van het gymnasium te *Arnhem* hebben berigt dat het onderwijs in de oude talen bij voortduring zeer voldoende bleef, doch dat de tweede afdeeling van het gymnasium meer en meer in verval geraakte, zoodat, vermits de in het vorig verslag vermelde wijzigingen in de opleiding der jongelieden tot die afdeeling behorende geen goeden uitslag hadden gehad, door den gemeenteraad besloten was, het gymnasium met het einde van den cursus als zoodanig op te heffen.

Het gymnasium te *Zutphen* bleef zich in allen opzichte gunstig onderscheiden. Curatoren hebben bij het gewone examen hunne volkomen tevredenheid kunnen betuigen over de vorderingen door de leerlingen gemaakt, en zich op nieuw overtuigd van het doelmatige der inrigting. Zij spraken weder met grooten lof van de bekwaamheid, den ijver en den geest van orde der docenten. De pogingen in het werk gesteld om den leerlingen gelegenheid te geven zich onder leiding van een daartoe aan te stellen onderwijzer in de localen van het gymnasium in de gymnastiek te oefenen, beloofden eenen goeden uitslag.

Bij het gymnasium te *Harderwijk* heeft het onderwijs zeer goed voldaan, terwijl de inrigting, zoo als zij nu bestaat, algemeen bijval bleef ondervinden.

Over den voortdurenden ijver en de eensgezinde samenwerking der docenten bij het gymnasium te *Doesborgh* verklaarden curatoren zeer tevreden te zijn. De leerlingen hebben getrouw de lessen bijgewoond, waarvan het gehouden examen de goede gevolgen heeft aangetoond. Aan het onderwijs in de nieuwe talen is met vrucht meer uitbreiding gegeven. De conrector, die zich vrijwillig heeft belast met het onderwijs der Hebreeuwsche taal aan leerlingen der hoogste klasse die dit verlangden, heeft ook eenige lessen in het Arabisch gegeven.

De verslagen omtrent de gymnasia te *Rotterdam*, 's *Gravenhage* en *Leyden* getuigen van den bloei, waarin die inrigtingen blijven

verkeeren. Te *Rotterdam* was evenwel het getal leerlingen sedert de laatste opgave met 23 verminderd. Te *Leyden* werd de heer dr. *Kuenen*, benoemd tot buitengewoon hoogleeraar aan de hoogeschool aldaar, als onderwijzer in de Hebreeuwsche taal vervangen door den heer dr. *E. Laurillard*. Bij dit gymnasium is een begin gemaakt met het oprigten eener leesbibliotheek waarin men zich voorstelt voornamelijk op te nemen historische werken en de meest geschikte klassieke geschriften der moderne literatuur. De boeken worden kosteloos aan de leerlingen uitgeleend.

Aangaande het gymnasium te *Delft* en het onderrigt bijzonderlijk aan hen, die bestemd zijn voor de Koninklijke academie aldaar, zijn voordeelige berigten ontvangen.

Bij het gymnasium te *Gouda*, alwaar curatoren alle reden hadden over het onderwijs volkomen tevreden te zijn, is door de aanstelling van eenen afzonderlijken onderwijzer voor de Nederduitsche taal en letterkunde en voor de geschiedenis het onderwijs daarin aanzienlijk verbeterd. De verzameling atlassen en kaarten, zoomede die van werktuigen ten behoeve van het onderwijs in de natuurkunde, vermeerdert jaarlijks.

Over den gang van het onderwijs aan het gymnasium te *Amsterdam* meenen curatoren met tevredenheid te mogen spreken. Iedere maand bezocht eene commissie uit hun midden de school. Het onderwijs is door de leeraren met ijver en opgewektheid gegeven, en veelal door de leerlingen met lust en vrucht aangenomen.

Bij de leerlingen der laagste klasse was het wederom zichtbaar dat het vroeger door hen genoten onderwijs hunne vermogens niet genoegzaam had ontwikkeld. Met tevredenheid is daarentegen gewezen op de twee hoogste klassen. De jongelieden, die de hoogste uitmaakten, waren de eersten die eenen geheelen cursus aan het gymnasium hebben afgeloopen, en curatoren mogten zich verheugen dat hunne opleiding aan die inrigting zoo goede ontwikkeling had ten gevolge gehad. De klassieke studie is voor hen hooger opgevoerd dan te voren voor dezelfde klasse kon plaats hebben, en zij hebben onder de leiding van den rector en van den conrector onderscheidene klassieke schrijvers behandeld.

Het onderwijs in de Hebreeuwsch heeft met vrij goed gevolg plaats gehad. Het scheen minder noodig dit onderwijs reeds op

de 4de klasse te doen aanvangen en voortaan zou het worden bepaald tot de leerlingen der twee hoogste klassen.

Aan het onderwijs in de natuur- en scheikunde van wege de maatschappij *Felix Meritis* gegeven namen dertig leerlingen van het gymnasium deel. Curatoren hebben echter begrepen dat het wenschelijk is, dat door het gymnasium de gelegenheid om van dit onderwijs nut te trekken aan de leerlingen worde aangeboden en derhalve met die maatschappij een contract aangegaan, volgens hetwelk voor al de leerlingen van het gymnasium het onderwijs in de beginselen der natuur- en werktuigkunde, in de beginselen der scheikunde en in het regtlijnig teekenen, bij wijze van proefneming, is opengesteld.

De vorderingen in de Hoogduitsche en Engelsche talen waren van meer beteekenis dan vroeger.

Schoon het getal leerlingen dit jaar minder was dan het vorige, is het evenwel bij den nieuwen cursus weder vrij aanzienlijk toegenomen.

De veranderingen, in 1851 ten aanzien van de verdeeling en regeling van het onderwijs bij het gymnasium te *Haarlem* in werking gebracht, hebben ook gedurende het tijdvak, waarover dit verslag loopt, aan de verwachting beantwoord. De docent in het Engelsch is op zijn verzoek ontslagen; met eenige verhooging van jaarwedde werd een ander in zijne plaats benoemd.

Omtrent het gymnasium te *Middelburg* zijn weder gunstige berigten ontvangen. Er is een nieuwe onderwijzer in de Engelsche taal benoemd, ter vervanging van dengene, die, volgens het vorig verslag, eene andere bestemming had bekomen.

Te *Leeuwarden* heeft het onderwijs bij het gymnasium een ongestoorden gang kunnen hebben. Het gedrag en de vorderingen der leerlingen waren, over het geheel genomen, volgens curatoren prijzenswaardig. De uitbreiding van het onderwijs in de nieuwe talen, in het vorig verslag vermeld, heeft aan de bedoeing beantwoord.

Het gymnasium te *Deventer* bleef over het algemeen in gunstigen toestand verkeeren, zoo als bij het laatstgehouden examen op nieuw aan curatoren is gebleken. Zij roemen den ijver der leeraars en de vorderingen der leerlingen.

Bij het gymnasium te Winschoten is het getal leerlingen toegenomen. Zij zijn met voldoende ijver werkzaam geweest.

De raad van bestuur van het atheneum te Maastricht heeft de gunstige berichten der professoren en leeraars over het gedrag en de vorderingen der leerlingen in het algemeen kunnen bevestigen, en daarbij getuigd, dat de ijver en naauwkeurigheid, waarmede het onderwijzend personeel zich van zijne pligten bleef kwijten, niet weinig bijdroeg tot de goede uitkomsten, welke het atheneum ook dit jaar opleverde.

De raad bleef echter betreuren, dat de aankomende leerlingen, ten gevolge van onvoldoende kundigheden en niet genoegzaam ontwikkelde geestvermogens, niet op de hoogte zijn om het onderwijs te volgen, zoodat een groot gedeelte van het eerste schooljaar aan het atheneum verloren gaat. Het oprigten eener voorbereidende school aan het atheneum waar de leerlingen, die den vereischten ouderdom hebben om tot de lessen te worden toegelaten doch daartoe de noodige kennis missen, het hun ontbrekende konden opdoen, zou, naar het oordeel van den raad, gunstige uitkomsten kunnen geven, en hij hoopte eenmaal in de gelegenheid gesteld te zullen worden tot het oprigten van dergelijke voorbereidende school te kunnen overgaan.

De lessen der 1ste afdeeling zijn geregeld voortgezet. Ter voorziening in de stoornis die de ziekte van een der leeraars, sedert op zijn verzoek eervol ontslagen, zou hebben veroorzaakt, werden zijne lessen door de overige docenten onderling verdeeld. Bij het onderwijs in de Nederlandsche taal doen zich steeds nit hoofde van de geringe ontwikkeling en kennis der aankomende leerlingen eigenaardige moeilijkheden voor, welke de docenten zich de meeste moeite geven te overwinnen. Ook de vorderingen in het rekenen en in de stekunde lieten, in weerwil van de daaraan besteede moeite, nog veel te wenschen over hetgeen voornamelijk wordt toegeschreven aan de nagenoeg volslagen onkunde der aankomende leerlingen, zelfs in het practisch rekenen. Men zal trachten hierin zooveel mogelijk te voorzien. Het onderwijs in de meetkunde had daarentegen in het algemeen wel voldaan.

Bij de 2de afdeeling, waar het getal leerlingen aanzienlijk toenam, ging het onderwijs mede den gewonen gang en werd daarin

algemeene belangstelling betoond. In de hoogste klasse werd veel werk gemaakt van practische scheikunde en werden de teekenoe-feningen ijverig voortgezet. Het onderwijs in de bootseerkunst is dit jaar niet alleen in deze klasse gegeven: reeds in de vorige werd daarmede een aanvang gemaakt.

ONDERWIJS BIJ HET LEGER.

De sterkte van het instructie-bataillon was op den 1sten October 1852 481 officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen tot het instructie-bataillon zelf behorende, terwijl op datzelfde tijdstip, zoo tot geven van onderrigt en ter opleiding voor den graad van korporaal en onderofficier bij het leger hier te lande en in Oost-Indie, als ter voorziening in eenige speciale diensten, 143 officieren, onderofficieren, korporaals en verdere manschappen bij dat corps waren gedetacheerd.

Daarbij waren bovendien op voorschreven datum 9 aspiranten-kwartiermeester aanwezig.

Het onderrigt ging daarbij voort op den voet, waarop het aanvankelijk is ingerigt.

Het kamperen van het bataillon in de omstreken der stad *Kampen* gedurende den tijd van eene maand, heeft ook in 1853 weder veel bijgedragen tot de practische ontwikkeling der daarbij ingedeelde jeugdige militairen.

Sedert 1 September 1852 tot ultimo Augustus 1853 werden bij het instructie-bataillon aangenomen 350 jongelingen, waarvan er in den loop van het jaar 31 overgingen bij de categorie der militairen die bij het bataillon voor de dienst van het Oost-Indisch leger worden opgeleid.

Gedurende voormeld tijdvak zijn van de onderscheiden regementen infanterie 148 korporaals ter opleiding voor den graad van sergeant of fourrier bij het instructie-bataillon gedetacheerd, waarvan 67 als sergeant en 20 als fourrier, na genoten onderrigt en afgelegd examen, naar hunne respective corpsen zijn teruggezonden; terwijl verder door het instructie-bataillon aan de corpsen van het leger hier te lande 225 korporaals en voor het leger in Oost-Indie 26 sergeanten en 4 fourriers zijn verstrekt, te zamen uitmakende een getal van 342 onderofficieren en korporaals,

waarvan er 255 bij dat bataillon in dienst zijn getreden en uitsluitend daarbij hunne opleiding hebben genoten.

Van de categorie der onderofficieren, welke bij het bataillon voor de militaire administratie worden opgeleid, werden 7 na voorafgaand examen tot 2de luitenant-kwartiermeester bevorderd, terwijl bovendien nog 2 sergeanten, tot het kader van het bataillon behorende, het gevorderd examen aflegden en tot 2de luitenant bij het leger werden benoemd.

Deze uitkomsten doen zien, dat het instructie-bataillon voortgaat aan het doel zijner instelling te beantwoorden. Het steeds toenemend aanzienlijk getal jongelieden uit den gegoeden stand der maatschappij hetwelk zich ter in-dienst-treding daarbij aanbiedt, schijnt te mogen doen verwachten, dat door het gehalte der jeugdige militairen, welke langs dien weg in de kaders van het leger worden gebragt, zich de zoo hoogst belangrijke onderofficiersstand meer en meer zal verheffen.

Van de corpsen infanterie zijn in den loop van 1853 9 onderofficieren, na afgelegd examen, tot officier bevorderd.

KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR DE ZEE- EN LANDMAGT.

Personeel der inrigting.

Zoowel in de speciale commissie van inspectie over het militair onderwijs als bij de inrigting zelve heeft het personeel in het afgelopen studiejaar eene groote verandering ondergaan. De voorzitter werd, ten gevolge van bekomen pensioen, door den luitenant-generaal baron *Nepveu* vervangen, en de luitenant-generaal *Steenberghe* meer bepaaldelijk voor het wapen der artillerie in de speciale commissie opgenomen. De secretaris werd, na bekomen eervol ontslag uit die betrekking, door den kapitein *Le Clercq* van den generalen staf vervangen.

Kort na den aanvang van het studiejaar ging het bestuur der academie in andere handen over. De generaal-majoor *Seelig*, onder toekenning van den rang van luitenant-generaal op pensioen gesteld, werd door den generaal-majoor jhr. *J. K. ridder van Rappard* vervangen, en in de plaats van den kolonel-ingenieur *Delprat*, aan wien als kommandant der inrigting op zijn verzoek eervol ontslag werd verleend, trad in die betrekking op de majoor der artillerie

van *Overstraten*, die gedurende eene reeks van jaren in onderscheidene betrekkingen bij de academie werkzaam was geweest.

Behalve de voorschreven verwisseling verlieten onderscheidene officieren de inrigting ten gevolge van bevordering of overplaatsing; zij werden door anderen vervangen. Alleen bij de marine onderging het onderwijzend personeel geene verandering.

De formatie van civile en militaire beampten, bij het nieuwe reglement vastgesteld, was weldra voltallig, nadat in een der lectors-plaatsen voor de wis- en natuurkunde door het bij de academie behouden van den tot kapitein bevorderden 1sten luitenant der artillerie *Delprat* was voorzien.

Niettegenstaande eene zoo belangrijke verwisseling van het onderwijzend personeel, is de gang van het onderwijs niet gestoord; allen, zoo wel nieuwe als oude, het gewigt hunner roeping beseffende, hebben getracht op den eenmaal gelegden grond voort te bouwen, en door ijver en inspanning getoond voor de hun opgedragen taak berekend te zijn.

Opvoeding en onderwijs.

Het onderwijs is onafgebroken en op denzelfden voet als vroeger voortgezet en heeft ook thans goede uitkomsten opgeleverd.

De practische vorming der toekomstige officieren en de ontwikkeling van eenen echt militairen geest, zijn bij de opleiding der kadetten, zoowel voor de zee- als voor de landmagt, geenszins uit het oog verloren.

De adelborsten van het 2de en 3de studiejaar zijn, onder het opzicht van twee officieren der marine van het etablissement, ingescheept aan boord van Zijner Majesteits instructiebrik, *de Zeehond*, daartoe opzettelijk ingerigt, en hebben daarmede gedurende zes weken eenen oefeningstogt gedaan, op welken alleen de Spaansche zeehaven *Corunna* is aangedaan, doch overigens in den Atlantischen oceaan en de Noordzee is gekruist.

De zee-officieren prijzen het nut van dezen togt voor de practische ontwikkeling der adelborsten, die met ijver gewerkt hebben en den lust voor hun vak voelden opgewekt.

De kadetten van het 3de en 4de studiejaar der landmagt hebben gedurende zes weken deel genomen aan de polygoons-exercitien en veldoefeningen, welke, naar gelang van het wapen waartoe

zij behooren, naar een te voren beraamd plan werden uitgevoerd.

Ten overstaan der commissie van inspectie over het militair onderwijs werd met goed gevolg het eindexamen afgelegd door 19 adelborsten en 27 kadetten, welke allen bij het einde van het academiejaar tot adelborst der 1ste klasse of aspirant-ingenieur en tot 2de luitenant werden aangesteld.

Deze laatsten waren over de verschillende wapens verdeeld, als volgt:

- 17 infanterie hier te lande;
- 3 " Oost-Indie;
- 2 artillerie hier te lande;
- 3 " Oost-Indie;
- 1 genie hier te lande; en
- 1 cavalerie hier te lande.

Bovendien zijn, na het eerste halfjaar volbragt te hebben, na afgelegd examen, nog 1 aspirant-ingenieur bij de marine en 1 2de luitenant der artillerie hier te lande benoemd.

Niet minder dan 167 aspiranten werden ter toelating als adelborst of kadet op de academie geëxamineerd. Voor de zee-magt waren er aanvankelijk 33, terwijl bij een later gehouden examen, waaraan 14 der verstgevorderden ten tweeden male deel namen, nog 25 aspiranten zich opdeden. Er werden, ten gevolge dezer examens, 26 adelborsten geplaatst, als:

- 23 voor de eigenlijke zeedienst; en
- 3 " het corps mariniers.

Voor de landmagt waren 123 aspiranten, waarvan 59 werden goedgekeurd en als kadet geplaatst, als volgt:

- 14 infanterie hier te lande;
- 6 " Oost-Indie;
- 7 cavalerie hier te lande;
- 22 artillerie " " "
- 2 " Oost-Indie;
- 3 genie hier te lande;
- 5 " Oost-Indie;

Het studiejaar 1853/54 werd ingetreden met 300 adelborsten en kadetten, een getal hetwelk nog nimmer deze hoogte bereikte.

Hulpmiddelen voor het onderwijs.

De verzameling van leerboeken werd vermeerderd met eene handleiding tot de kennis van het stoomwezen bij de marine, waardoor in eene groote behoefte bij den cursus voor de zeevaartkunde is voorzien.

Het bewerken der nog ontbrekende leerboeken wordt met ijver voortgezet; het voordurend debiet naar buiten van verscheiden werken heeft een herdruk noodzakelijk gemaakt.

De collectie instrumenten, modellen enz. wordt steeds naar de behoefte aangevuld. Zoo werden zij dit jaar, vermeerderd met een apparaat electro-balistique, door den Belgischen artillerie kapitein *Navez* uitgevonden.

Uit 's Rijks herbarium te *Leyden* werden eenige doubletten van beschreven Oost-Indische planten ter dienste van het onderwijs in de natuurlijke historie, der overzeesche bezittingen afgestaan. De verzameling van kaarten, atlassen enz. werd van gouvernementswege verrijkt met twee exemplaren der kaart van *Sumatra's Westkust* door *L. W. Beijerinck*, in twee bladen; en met een exemplaar van de bladen *Mazeijck*, *Stevensveert*, *Venlo*, en van het supplementblad *Roermond*, van de kaart der hoofdrivieren van het Rijk.

Toegevoegd onderwijs.

Aan 8 officieren uit het leger, te weten: 5 van de infanterie en 3 van de cavalerie, werd de gelegenheid gegeven de toegepaste studien bij te wonen. De lessen, die zij geregeld ontvingen, bestonden in taktiek en strategie, geodesie, natuurkunde, natuurlijke geschiedenis en Engelsche taal; voorts bewerkten zij schriftelijk eenige vraagstukken over de taktiek en onderscheiden opgaven nopens de aanwending der drie hoofdwapens in de meest belangrijke bijzondere gevallen. Later volgden zij de voornaamste oefeningen der kadetten in het kamp en gaven bij het examen voor de commissie van inspectie afgelegd zeer voldoende blijken van de uitbreiding hunner kennis en het nuttig besteden van hunnen tijd. Aan het einde van het academiejaar werd ook nog aan twee marine-officieren vergund hunne wetenschappelijke kennis onder behoorlijke leiding en met gebruik der bij de academie voorhanden hulpmiddelen uit te breiden.

Het hooger onderwijs in de rijkunst is nog niet weder ingevoerd.

Dat in het hoesbeslag blijft aan het doel beantwoorden. Wederom werden 4 bekwame hoefmeden aan de corpsen geleverd.

KONINKLIJKE ACADEMIE TE DELFT.

In het onderwijzend personeel kwam geene verandering en het onderwijs is geregeld voortgezet.

De verzamelingen werden zooveel uitgebreid als de middelen toelieten of de behoeften vorderden.

In het scheikundig laboratorium oefenden zich vele kweekelingen; evenzeer in de modelmakerij, waar de gelegenheid tot oefenen weder werd uitgebreid.

Ook omtrent de andere oefeningen der kweekelingen en hun gedrag kan over het algemeen gunstige getuigenis worden gegeven.

Gedurende den voorgaanden cursus waren 160 kweekelingen ingeschreven, daarvan vertrokken 32, zoodat er 128 overbleven. Bij het vorig verslag is gezegd dat slechts 31 de academie verlaten hadden; maar een, die teruggewacht werd, is niet wedergekeerd.

Bij de 128 werden nieuw ingeschreven 38, waaronder zes doctoren in de regten. Gedurende den afgelopen cursus werden dus de lessen bijgewoond door 166 kweekelingen. Daarvan waren:

15 doctoren in de regten;

1 doctor in de wijsbegeerte;	} beiden met het doel om het diploma te verkrijgen noodig voor de aanstelling van Oost-Indisch ambtenaar 2de klasse.
1 civiel ingenieur;	

88 gewone kweekelingen, die wenschten opgeleid te worden tot Oost-Indisch ambtenaar 2de klasse:

1 bestemd voor de dienst der mijnen;

3 die zich bekwaamden voor den ijk der maten en gewigten;

57 voor andere studien.

Van de academie zijn vertrokken 44 kweekelingen.

7 hebben een voldoende examen afgelegd tot verkrijging van het diploma als Indisch ambtenaar der 1ste klasse;

9 verkregen een diploma als Indisch ambtenaar der 2de klasse;

5 hebben een voldoende examen als ingenieur afgelegd;

1 volbragt zijne studien voor den ijk.

De overige 22 zijn dus te verdeelen:

3 die hunne studien volbragten en zich waarschijnlijk later aan het eindexamen zullen onderwerpen;

12 verlieten de academie om veranderde bestemming;

4 deden dit om ziekte;

3 verlieten de academie zonder vrucht van het onderwijs.

Drie voormalige kweekelingen der academie, die haar op het einde van den voorgaanden cursus verlieten, legden een voldoende examen af ter verkrijging van het diploma als Indisch ambtenaar der 2de klasse. Het getal dergenen, die gedurende den cursus van 1852—1853 een voldoende examen als Indisch ambtenaar der 2de klasse hebben afgelegd, bedraagt dus twaalf.

'S RIJKS KWEESCHOOL VOOR MILITAIRE GENEESKUNDIGEN.

Personeel.

De leeraren en het overig geneeskundig personeel bij de kweekschool ondergingen sedert het laatste verslag als zoodanig genee verandering, doch de eerste officier van gezondheid der 2de klasse *Kerst*, eerstaanwezend bij 's Rijks kweekschool en 's Rijks hospitaal, werd bij Zijner Majesteits besluit van den 20sten April 1853, n°. 49, bij keuze en boven de formatie van het bepaald kader, bevorderd tot eersten officier van gezondheid der 1ste klasse. De leeraren hebben zich zeer beijverd om door het veelomvattend onderwijs zooveel mogelijk nut te stichten en aan het doel te beantwoorden; zoo omtrent hen als den eerstaanwezenden officier van gezondheid, en de twee officieren van gezondheid belast met het onmiddellijk toezigt over de gedragingen der kweekelingen, kan met tevredenheid en lof worden gewaagd.

Onderwijs.

Hiermede is op denzelfden voet, naar dezelfde beginselen en in denzelfden geest, als in vorige verslagen werd vermeld, voortgegaan.

Het onderwijs is door de kweekelingen begrepen en gewaardeerd en heeft dan ook, zoo als door de afgelegde examens is gebleken, goede vruchten opgeleverd; te meer voldoende en gunstig,

omdat in dezen leercursus belangrijke ziekten onder het personeel der kweekelingen hebben geheerscht, waardoor velen den verloren studietijd met veel inspanning hebben moeten inhalen.

De ijver der kweekelingen voor de studie is voorts over het algemeen voldoende geweest en hunne militaire wetenschappelijke opleiding beantwoordt volkomen aan haar doel, vooral met betrekking tot hunnen toekomstigen werkkring.

Personeel der kweekelingen.

Het studiejaar 1852/53 werd aangevangen met 110 kweekelingen van welke, gedurende dat tijdvak, 3 aan de gevolgen der te Utrecht geheerscht hebbende zenuwkoorts (typhus) zijn overleden.

Aan een kweekeling van het 3de studiejaar, voor de landmagt bestemd, is wegens ziekte onbepaald verlof verleend; een kweekeling, voor de zeemagt opgeleid, moest uit hoofde van ziekte eervol worden ontslagen.

De overigen van de onderscheiden studie jaren, 105 in getal, zijn bij het einde van den cursus aan de verschillende vergelijkende examens onderworpen in tegenwoordigheid van den inspecteur van de geneeskundige dienst der landmagt.

Die examens hebben de volgende uitkomsten opgeleverd.

De 18 kweekelingen van het 4de studiejaar werden allen voor de betrekking van officier van gezondheid der 3de klasse bekwaam geoordeeld en later als zoodanig benoemd, waarvan:

5 voor het leger hier te lande; 1 hiervan is, op zijn nader verzoek, bij deze dienst aangesteld; aanvankelijk was hij voor de zeemagt bestemd;

4 voor de zeemagt; en

9 voor de Oost-Indische dienst.

De overige kweekelingen, verdeeld in het 3de, 2de en 1ste studiejaar, konden allen, twee uitgezonderd, tot eene hoogere klasse overgaan. Van die twee moest de een, als niet genoegzaam gevorderd, nog een jaar in het 1ste studiejaar verblijven; de ander, die reeds twee jaren, en nog vruchteloos, in het 1ste studiejaar doorgebracht had, werd, onder terugvordering der voor zijne opleiding genoten geldelijke toelage, uit zijne betrekking ontslagen.

Het overig gebleven getal van 86 kweekelingen werd bij den aan-

vang van het studiejaar 1853/54 met 36 nieuw aangekomenen vermeerderd, zoodat het gezamenlijk getal toen 122 bedroeg.

Van deze zijn ter opleiding tot officier van gezondheid bestemd:

- 37 voor de landmagt;
- 30 voor de zeemagt;
- 53 voor Oost-Indie; en
- 2 voor West-Indie.

Hulpmiddelen voor het onderwijs.

Hiertoe behooren:

- 1°. het scheikundig en botanisch laboratorium;
- 2°. het physisch- en scheikundig kabinet, het museum van dr. Thibert, het kabinet van ontleed- en ziektekundige praeparaten, dat voor huishoudelijke warenkennis enz.;
- 3°. de anatomie (uitbreiding der ontleed-zaal);
- 4°. de bibliotheek;
- 5°. de plantentuin, met eene bewaarplaats voor levende en meer kostbare planten.

In den afgeloopen cursus kwam eene noodzakelijke en lang gewenschte verbetering der localen voor het onderwijs bestemd tot stand. Door aanbouw en verbouwing werden meer geschikte leerzalen verkregen. De bibliotheek werd naar een grooter lokaal verplaatst; de plantentuin verbeterd en uitgebreid.

De handleidingen voor de kweekelingen door de leeraren vervaardigd werden weder vermeerderd; met het voltoojen der nog ontbrekende wordt voortgegaan.

Examina en toegevoegd onderwijs.

Twee officieren van gezondheid der 2de klasse van de zeemagt hebben zich gedurende den afgeloopen cursus tot het afleggen van het examen voor de 1ste klasse aan de kweekschool voorbereid en het vereischte examen met goed gevolg afgelegd. Deze voorbereiding, benevens het afleggen der examina voor de betrekking van officier van gezondheid der 2de en 1ste klasse bij de marine zal echter bij deze inrigting in het vervolg geen plaats meer hebben. Bij Zijner Majesteits besluit van den 10den No-

vember 1852, n°. 102, is daartoe het marine-hospitaal te *Willemscoörd* bestemd.

Gedurende den loop van dit studiejaar zijn nog de volgende examina aan de kweekschool afgelegd:

voor de dienst hier te lande. Drie officieren van gezondheid der tweede klasse voor de betrekking van officier van gezondheid der 1ste klasse, allen met gunstig gevolg;

elf officieren van gezondheid der 3de klasse voor die van de 2de klasse, waarvan 7 met goed gevolg;

voor de dienst in Oost-Indië. Zeven voor de betrekking van officieren van gezondheid der 3de klasse, waarvan 4 met goed gevolg; en

zeven voor de betrekking van apothekers der 3de klasse, waarvan 3 met gunstig gevolg.

Voorts is aan den officier van gezondheid der 1ste klasse van den *Broek*, leeraar in de natuur- en scheikunde, een officier van gezondheid der 3de klasse toegevoegd, om hem bij het geven van onderwijs in die vakken behulpzaam te zijn en blijken te geven of hij speciaal voor die wetenschappen bijzondere lust en geschiktheid blijft betoonen, alsmede om te beproeven of hij zich de vereischte theoretische en practische geschiktheid zal kunnen eigen maken, ten einde alsdan verder door genoemden leeraar voor die vakken te worden gevormd.

CLINISCHE SCHOLEN.

Te *Rotterdam* hebben in dit jaar 57 mannelijke en 10 vrouwelijke leerlingen, wier ijver en gedrag werden geprezen, onderwijs genoten.

De lessen zijn geregeld gegeven. Er was nu ook gelegenheid tot oefening in de recepteerkunst, onder de leiding van den heer *Robbertson*, apotheker van het ziekenhuis.

Het klinisch onderwijs in de heilkunde liep over 255 lijders.

Tot kunstbewerkingen op het cadaver werden alle beschikbare lijken gebezigd. In *vivo* hadden, behalve een aanzienlijk getal kleine, 20 groote operaties plaats, waaronder sommige die zeldzaam voorkomen.

In alle zalen van het voortreffelijk ziekenhuis maakte de lector in de bijzondere ziektekunde en geneesleer de belangrijkste ge-

vallen aan zijn onderwijs dienstbaar. Hij deed daarenboven in het bijzijn der leerlingen ruim honderd lijkopeningen verrigten en trachtte, onder medewerking van dr. *Schmidt*, hen door teregtwijzing en opmerking uit deze anatomisch-pathologische oefeningen zooveel mogelijk nut te doen trekken.

In de kraamzaal hadden 137 verlossingen, waaronder 4 kunstmatige, plaats.

Te *Amsterdam* waren 52 leerlingen en volgden daarenboven 3 studenten van het athenaeum de lessen in de genees- en heekunde, terwijl de chirurgische kliniek door enkele med. doctores en onderscheiden heelmeesters vlijtig werd bezocht.

Voor het klinisch onderwijs in de geneeskunde maakte de hoogleeraar *Suringar* van 160 lijders uit het Binnengasthuis gebruik.

Tot beoefening der heekunst, onder de leiding van den hoogleeraar *Tilanus*, strekte een aantal van 627 lijders, van welke 24 groote en zeer velen kleine operaties ondergingen. Er hadden ook oefeningen in het aanleggen van verbanden en kunstbewerkingen op lijken plaats waaraan alle leerlingen deel namen.

In de kraamzaal werden 430 zwangeren en van deze 19 kunstmatig verlost. Bij 55 vrouwen werden stoornissen gedurende het kraambed waargenomen, waarvan 17 doodelijk afliepen. Die aanzienlijke sterfte was het gevolg eener belangrijke epidemie van kraamvrouwen-koorts, welke in de eerste maanden des jaars heerschte.

Te *Haarlem* werd aan 36 leerlingen onderwijs gegeven, die daarvan over het algemeen ijverig en met vrucht gebruik maakten.

Te *Hoorn* bedroeg het aantal leerlingen 9, over welker gedrag en vorderingen de lectoren hunne tevredenheid betuigden.

Het personeel der lectoren onderging een belangrijk verlies door het overlijden van den heer *J. Korver* Az.; zijne lessen werden voorloopig door den heer *J. van Hooftwerff* waargenomen.

Te *Alkmaar* zijn 10 leerlingen, waaronder 2 vrouwelijke, onderwezen.

Te *Middelburg* is door 32 mannelijke en 3 vrouwelijke leerlingen van het onderwijs gebruik gemaakt.

'S RIJKS VEEARTSENJESCHOOL.

De heer *B. J. C. Rijnders*, die sedert 1839 met het onderwijs

in de heel- en verloskunde was belast en zich met ijver en naauwgezetheid van deze taak heeft gekweten, overleed op den 12den Februarij 1853.

In zijne plaats werd tot leeraar benoemd de heer *G. J. Hengeveld*, veearts der 1ste klasse te *Oegstgeest*.

Het aantal kweekelingen bedroeg 6. Hun ijver was over het algemeen voldoende, terwijl op hun gedrag niets viel aan te merken.

Een kweekeling werd bij het einde van den cursus, naafgelegd examen, tot veearts der 1ste klasse bevorderd.

Er zijn 678 zieke dieren behandeld. Van deze werden 201 in de stallen opgenomen en verpleegd. Tot menige belangrijke waarneming gaf daarenboven de "ambulatorische kliniek" aanleiding.

Hiertoe behoorde onder andere ook de inenting van 424 runderen bij 20 veehouders in den omtrek van *Utrecht*, gedeeltelijk door den oudsten kweekeling zelven verrigt.

Deze bragt almede 8 natuurlijke verlossingen ten einde, waarvan 5 bij runderen, 2 bij paarden en 1 bij eene ezelin; hij was verder bij de kunstmatige verlossing van één paard en ééne koe tegenwoordig.

Aan de hoefsmederij zijn bij 339 paarden 1269 ijzers aangelegd, waarvan 79 kunstijzers waren.

Tot oefening in de operative heekunde en het hoefbeslag werden 24 paarden aangekocht, die daarna met nog 26 gestorven paarden, 8 runderen, 1 varken en 12 honden voor de practische ontleedkunde dienden.

De materiele hulpmiddelen voor het onderwijs zijn behoorlijk onderhouden en aangevuld.

De zaal tot het geven van klinisch onderwijs en het verrigten van operatie, in den aanvang van dit jaar voltooid, voldoet uitnemend.

LANDHUISHOEDKUNDIGE SCHOOL TE GRONINGEN.

Even als in vorige jaren, werden de lessen in twee helften, een winter- en een zomerhalfjaar, verdeeld.

In het winterhalfjaar zijn er altijd meer leerlingen dan in het zomerhalfjaar, omdat velen niet gedurende al de jaren van hun

verblijf aan de school ook in den zomer op de boerderij der inrigting vertoeven, maar steeds eenigen, met goedvinden van het bestuur, na twee zomers bij het practische onderrigt op de boerderij te zijn geoefend, eenen derden of vierden zomer elders aan de practijk besteden. In het najaar keeren dezen echter naar de school terug om den wintercursus te volgen.

In den winter van 1852—1853 waren er 30, en in den zomer daarop 23 leerlingen.

Al de lessen zijn geregeld gehouden.

Op het einde van het winterhalfjaar hebben twee jongelieden, na volbragten leertijd, in tegenwoordigheid van het bestuur en van de overige leerlingen, een examen voor de onderscheidene onderwijzers der school afgelegd, en zijn hun bewijsschriften daarvan uitgereikt, hetgeen hun elders tot aanbeveling zal kunnen strekken.

Dit voorbeeld zal, naar het bestuur meent, ongetwijfeld door anderen gevolgd worden, en het verwacht daarvan een meer geregelde gang van het geheele onderwijs.

De hulpmiddelen voor het onderwijs bleven dezelfde. De gronden, bij de school in gebruik, zijn wederom uitgebreid en worden meer en meer inwendig verbeterd, waarvan de goede uitwerkselen bij de oogsten zichtbaar zijn.

Uit hoofde van het in de laatste jaren vermeerderd aantal leerlingen, waardoor het werk voor één persoon te zwaar was geworden, is nog een hoofdonderwijzer benoemd, wiens voornamelijk taak zou zijn de leerlingen bij hunne werkzaamheden te leiden en een dadelijk toezigt over hen te houden.

Van deze uitbreiding van het personeel wordt veel goeds verwacht.

INRICHTING VOOR ONDERWIJS IN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID TE AMSTERDAM.

Bij deze inrigting hebben slechts geringe veranderingen plaats gegrepen.

Wel is de onzekere, min gunstige staat waarin zij bij het einde van den vorigen cursus verkeerde verbeterd, maar bij gemis aan eenige hulp van buiten, en bij de onmogelijkheid om de ouders met eenigen drang te bewegen hunne kinderen naar deze inrigting

te zenden, schijnt eerst na langen tijd merkbare verbetering te wachten.

In het programma van het onderwijs en het personeel der docenten is eenige verandering gekomen, en wel door het toetreden van den heer *J. A. Philips* voor het onderwijs in de staatshuishoudkunde; van den heer *Beeloo* voor de algemeene geschiedenis in verband met den wereldhandel; van den heer dr. *J. P. Arend* voor de geschiedenis des vaderlands in verband tot onzen handel; en van den heer *R. van de Weerd* voor stel- en meetkunst.

Die medewerking werd te meer op prijs gesteld, omdat deze heeren de uren voor het onderwijs aan andere belangrijke bezigheden moeten onttrekken, en zij voor de moeilijke taak geene de minste geldelijke belooning genieten.

Over de vorderingen der jongelieden en hunne belangstelling in het onderwijs was het bestuur in het algemeen tevreden. Hun getal was eenigzins toegenomen en bedroeg nu 25.

SCHOLEN VOOR DE ZEEVAART.

Volgens het vorig verslag waren bij het einde van den cursus 1851/52 in de kweekschool voor de zeevaart te *Amsterdam* aanwezig 42 kweekelingen, en op reis 46, waarvan 3 dienende op de gouvernementsschooners en kruisbooten in Indie.

Na gehouden vergelijkend examen der jongelingen, die zich hadden aangemeld om in de kweekschool hunne opleiding te ontvangen, werden uit hen den 11den Augustus 1852 gekozen en aangenomen als kweekelingen voor de dienst op de gouvernementsschooners en kruisbooten in Indie 4, voor de koopvaardij 20, te zamen 24 jongelingen. Gedurende de vacantie, welke in Augustus plaats heeft, kwam één kweekeling van zijne eerste reize terug en werden twee ontlagen. Toen dus de nieuwe cursus den 30sten Augustus 1852 begon, waren 65 kweekelingen in het gesticht aanwezig, terwijl 45 zich op reis of in Indie bevonden.

Het onderwijs werd sedert onafgebroken voortgezet tot den 29sten Julij 1853, toen de cursus eindigde met de gewone uitdeeling der prijzen aan die kweekelingen, die zich bij het ontvangen van het onderwijs de meest leerzame en meest vlijtige betoond hadden.

Dat onderwijs was in geen deele verschillend van het onderwijs

in den vorigen cursus, en in het vorig verslag in de bijzonderheden geschetst. Het werd ook nu weder met naauwgezetheit en ijver gegeven, en dat het door de kweekelingen over het algemeen met vrucht werd genoten, is uit hunne vorderingen gebleken. In het bijzonder mag vermeld worden, dat door de meerderheid der kweekelingen meer en meer beseft wordt hoe nuttig bij het sterk toenemen der vaart onzer schepen op de Engelsche kolonien in Nieuw-Holland en op Californie het aanleeren der Engelsche taal voor hen is, en dat zij het voorregt, om in de kweekschool onderwijs in die taal te ontvangen, waarderen.

Over het gedrag der kweekelingen in het algemeen zijn geene ongunstige aanmerkingen te maken.

In den loop van dezen cursus werden commissarissen tot hun leedwezen gedrongen, drie kweekelingen, allen bestemd voor de koopvaardij, uit de kweekschool te ontslaan, en wel twee op hun verzoek, omdat zij eene andere bestemming wenschten, den anderen wegens ziekte en daarop gevolgde verzwakking, welke hem ongeschikt maakte voor het hoogst moeilijk en krachtsinspanning vereischend beroep van zeeman.

De buitengewone uitbreiding aan de Nederlandsche zeevaart gegeven, ten gevolge der bevrachting van vele Nederlandsche schepen voor rekening van Engelsche kooplieden, met bestemming naar Nieuw Holland, deed in den loop van den cursus eene buitengewone gelegenheid tot plaatsing der genoegzaam voorbereide kweekelingen aan boord van koopvaardijschepen ontstaan.

Terwijl het aan commissarissen twee jaren vroeger eenigzins moeilijk viel hunne kweekelingen aan boord van schepen te plaatsen wanneer zij gebleken waren de zeevaartkunde genoegzaam te kennen, om zich verder in de practijk te bekwamen, waren nu in dezen cursus de aanbiedingen van plaatsing door reeders zeer talrijk, ja soms moesten commissarissen die aanbiedingen van de hand wijzen, omdat geene kweekelingen ter plaatsing geschikt aanwezig waren.

Al de kweekelingen die bij den aanvang van den cursus zich in de derde klasse bevonden werden tot het doen eener eerste reize uitgerust en naar zee gezonden; de kweekelingen, die van hunne eerste reize terugkwamen, werden allen weder op kosten

der kweekschool uitgerust, en aan boord van schepen geplaatst, met uitzondering van één kweekeling, die, reeds een achttienjarigen ouderdom bereikt hebbende, op zijne langdurige eerste zee-reize zijn ontslag vroeg, hetwelk hem werd gegeven op grond der bestaande bepalingen.

Na volbragte tweede reize werden eervol met gunstig getuig-schrift ontslagen 15 kweekelingen en 2, dienende op de gouver-nements-schooners en kruisbooten in Nederlandsch Indie. Dien ten gevolge bevonden zich bij het einde van den cursus op den bo-ven vermelden datum van 29 Julij 1853 in de kweekschool 45, op reis en in Indie mede 45 kweekelingen.

Het personeel van de onderwijzers hetzelfde is gebleven; bij dat van commissarissen te *Amsterdam* zijn de volgende verande-ringen voorgevallen.

De heer *A. A. Vinju* heeft wegens verhuizing naar elders be-dankt en is benoemd tot commissaris-honorair.

Ter vervulling van deze en van vroegere vacaturen zijn benoemd de heeren *A. E. Tromp*, *G. C. Bosch Reitz* en *J. van Eeghen*.

Het onderwijs in de wis- en zeevaartkunde, door den onder-wijzer te *Nes* op *Ameland* gegeven, werd weder met vrucht door leerlingen uit verschillende provincien bijgewoond. Hun aantal bedroeg 26; daarvan hebben 2 het examen als eerste en 3 dat als tweede stuurman afgelegd. Van het geheele aantal zijn er zeven als stuurlieden op verschillende Nederlandsche vaartuigen in dienst getreden.

Betreffende het onderwijs bij de school voor wis- en zeevaart-kunde te *Harlingen* zijn gunstige berigten ontvangen, zoo wat de verdienste van den onderwijzer aangaat als nopens het gedrag en de vlijt der leerlingen.

Van de 69 leerlingen, welke dit jaar de school hebben be-zocht, zijn er 6 als eerste en 3 als tweede stuurman geëxami-neerd. Zeven hunner zijn als stuurman en twee als matroos op Nederlandsche schepen in dienst gekomen.

Het onderwijs in de zeevaartkunde aan de school *Minerva* te *Groningen* onderging geene verandering; het getal leerlingen was evenwel minder en bedroeg op den laatsten December 1852 37. Gedurende dat jaar werden er twintig tot het examen in de

stuurmanskunst toegelaten en bekwaam bevonden tot het bekleeden van den rang van eersten stuurman.

LAGER ONDERWIJS.

Volgens de verslagen der provinciale commissien van onderwijs bedroeg in 1852 het getal lagere scholen 3326, waaronder 2457 openbare, 214 bijzondere der eerste en 655 bijzondere der tweede klasse. Onder deze opgaven zijn tevens begrepen de kostscholen en de dag- en kostscholen, die zoowel tot de openbare scholen als tot de bijzondere der tweede klasse behooren.

Deze scholen waren aldus verdeeld:

PROVINCIE.	Openbare scholen.	Bijzondere scholen der 1ste klasse.	Bijzondere scholen der 2de klasse.	TOTALEN.
Noordbrabant. .	297	26	90	413
Gelderland. . .	335	23	51	409
Zuidholland . .	260	58	151	469
Noordholland . .	286	41	184	511
Zeeland. . . .	139	1	15	155
Utrecht. . . .	81	23	51	158
Friesland . . .	348	2	13	363
Overijssel . . .	209	11	18	238
Groningen . . .	203	15	31	249
Drenthe. . . .	137	2	3	142
Limburg	162	12	45	219
Totalen. .	2457	214	655	3326

De scholen van bijzonderen aard en strekking bestonden, voor zover de opgaven reiken, uit 601 bewaar-, kleinekinder- of mairessenscholen, 149 herhalingscholen, 112 Zondagscholen, 48 werkscholen en 138 volkszangscholen.

Onder de kostscholen waren er 27 voor jongens, 18 voor meisjes; onder de dag- en kostscholen 146 voor jongens, 86 voor meisjes; en 38 in de provincie Zuidholland voor beide geslachten. De meeste der kostscholen zijn tevens dag- en kostscholen, terwijl in verscheidene kinderen van beide geslachten onderwijs ontvangen.

Het getal leerlingen beliep op alle lagere scholen: den 15den Januarij 397,663, waarvan 222,897 jongens en 174,766 meisjes; den 15den Julij 325,329, waaronder 175,699 jongens en 149,630 meisjes.

Hieronder zijn tevens begrepen de leerlingen, welke de avond- en dagscholen tevens, en die welke enkel de avondschole bezoe- ken. Het getal der *eersten* bedroeg op den 15den Januarij 21,361, waaronder 14,851 jongens en 6510 meisjes, op den 15den Julij 11,768, waaronder 8349 jongens en 3419 meisjes; dat der *laatste* op 15 Januarij 27,096, waarvan 18,503 jongens en 8593 meisjes, op 15 Julij 11,062, waarvan 6402 jongens en 4660 meisjes; zoodat het geheele getal avondleerlingen heeft bedragen op den 15den Januarij 48,457 tegen 22,830 op den 15den Julij. Men dient hierbij echter op te merken, dat uit de provincie Gelderland voor de openbare scholen en de bijzondere der 2de klasse in de 1ste, 2de, 4de en 6de schooldistricten, voor de bijzondere scholen der 1ste klasse slechts in het 1ste opgaven zijn geleverd van het getal avondleerlingen die de dagscholen tevens bezoeken.

De leerlingen op alle lagere scholen stonden op 15 Januarij tot de bevolking des Rijks op 1 Januarij 1846 als 130.3, tot die op 1 Januarij 1852 als 127.5; op 15 Julij tot de bevolking op 1 Januarij 1846 als 106.6, tot die op 1 Januarij 1852 als 104.3 tot de 1000 zielen; waaruit volgt dat in den winter ruim een achtste, in den zomer ruim een tiende der bevolking onderwijs genoot op de lagere scholen en dat slechts ruim vier vijfden der leerlingen, 82 op de 100, de lagere scholen in den zomer bezochten, terwijl het verschil voor de jongens (79 op de 100) grooter was dan voor de meisjes (86 op de 100). De provincien laten zich ten aanzien van het verschil in getal leerlingen op beide tijdstippen in de volgende orde rangschikken: op 15 Julij in Gelderland en Drenthe 65, Zeeland 69, Noordbrabant 72, Limburg 73, Overijssel 78, Friesland 86, Zuidholland 87, Groningen 92, Utrecht 94 op de 100

de lagere scholen op 15 Januarij bezoekende leerlingen. Alleen in de provincie *Noordholland* was het getal leerlingen op 15 Julij grooter dan dat op 15 Januarij en stond in de reden van 103 tot 100.

De openbare scholen werden bezocht op 15 Januarij door 321,077 leerlingen, waaronder 184,028 jongens en 137,049 meisjes; op 15 Julij door 250,740 leerlingen, waaronder 137,798 jongens en 112,942 meisjes; zoodat de openbare scholen op 15 Julij bezocht werden door 78 van de 100 leerlingen die er op 15 Januarij aanwezig waren. Het verschil beliep op 15 Julij voor de jongens 75, voor de meisjes 82 op de 100.

De bijzondere scholen der 1ste klasse telden op 15 Januarij 35,246 leerlingen, waaronder 17,521 jongens en 17,725 meisjes, op 15 Julij 34,933 leerlingen, waaronder 17,230 jongens en 17,703 meisjes. Het laatste tijdstip stond dus tot het eerste in de reden van 99 voor het geheele getal leerlingen, en van ruim 98 voor de jongens op de 100, terwijl voor de meisjes tusschen de getallen van beide tijdstippen geen noemenswaardig verschil bestond.

De bijzondere scholen der tweede klasse gaven op 15 Januarij 41,340 leerlingen, waaronder 21,348 jongens en 19,992 meisjes, op 15 Julij 39,656 leerlingen, waaronder 20,671 jongens en 18,985 meisjes. De reden was dus 96 voor het geheele getal leerlingen, 97 voor de jongens en 95 voor de meisjes op de 100.

Uit dit overzicht blijkt, dat het verschil tusschen de getallen van de op beide tijdstippen de scholen bezoekende leerlingen, even als de vorige jaren, het *grootst* was op de openbare scholen, het *kleinst* op de bijzondere scholen der eerste klasse. Het verschil was echter voor de openbare en bijzondere scholen der eerste klasse *grooter* voor de jongens dan voor de meisjes, terwijl voor de bijzondere scholen der tweede klasse het omgekeerde plaats greep.

Men telde tegen 1000 jongens het navolgende getal meisjes: in alle lagere scholen, zonder onderscheid, op 15 Januarij 784, op 15 Julij 852; in de openbare scholen op 15 Januarij 745, op 15 Julij 820; in de bijzondere der eerste klasse op 15 Januarij 1012, op 15 Julij 1027; in die der tweede klasse op 15 Januarij 936, op 15 Julij 918. Hieruit volgt dat het lager onderwijs over het algemeen minder verspreid is onder de vrouwelijke dan onder de mannelijke bevolking en dat de bijzondere scholen der eerste klasse

betrekkelijk meer door meisjes dan door jongens bezocht worden; voor de meisjes was de reden het *ongunstigst* op de openbare scholen.

Beschouwt men elke provincie afzonderlijk, dan verkrijgt men in alle lagere scholen tegen 1000 jongens het navolgende getal meisjes:

in Drenthe	op 15 Januarij	845,	op 15 Julij	902
„ Noordholland	„ „ „	840,	„ „ „	867
„ Overijssel	„ „ „	838,	„ „ „	858
„ Limburg	„ „ „	835,	„ „ „	871
„ Groningen	„ „ „	832,	„ „ „	903
„ Noordbrabant	„ „ „	798,	„ „ „	861
„ Zuidholland	„ „ „	797,	„ „ „	860
„ Friesland	„ „ „	758,	„ „ „	827
„ Utrecht	„ „ „	749,	„ „ „	824
„ Gelderland	„ „ „	689,	„ „ „	796
„ Zeeland	„ „ „	631,	„ „ „	784

De reden was dus voor de meisjes het *gunstigst* op 15 Januarij in *Drenthe*, *Noordholland* en *Overijssel*, op 15 Julij in *Groningen*, *Drenthe* en *Limburg*; het *ongunstigst* op beide tijdstippen in *Gelderland* en *Zeeland*. De reden was in alle provincien, vooral in *Zeeland* en *Gelderland*, *gunstiger* op 15 Julij.

Het *gemiddelde* getal leerlingen op elke lagere school bedroeg voor het Rijk op 15 Januarij 120, op 15 Julij 98.

Dit getal was op 15 Januarij het grootst voor *Overijssel* (156) en *Zuidholland* (143), het kleinst voor *Drenthe* (98) en *Friesland* (103); op 15 Julij het grootst voor *Zuidholland* (125) en *Overijssel* (122), het kleinst voor *Drenthe* (64) en *Limburg* (76).

Het onderwijzend personeel bedroeg op alle lagere scholen van het Rijk 6862, waaronder 6228 van het mannelijke en 634 van het vrouwelijke geslacht. De *eersten* waren ingedeeld in: 3051 hoofdonderwijzers, waarvan 43 van den eersten, 1952 van den tweeden, 836 van den derden, 164 van den vierden en 56 zonder rang; 2373 ondermeesters, waaronder 618 van den tweeden, 1132 van den derden, 485 van den vierden en 138 zonder rang; en 804 kweekelingen; de *laatsten* in: 282 hoofdonderwijzeressen en 352 secondanten.

Het onderwijzend personeel stond tot de leerlingen op alle lagere

scholen op 15 Januarij als 1 tot 58, op 15 Julij als 1 tot 47. Op 15 Januarij was de reden het *gunstigst* voor *Utrecht* en *Noordholland*, het *ongunstigst* voor *Drenthe* en *Overijssel*; op 15 Julij het *gunstigst* voor *Utrecht* en *Zeeland*, het *ongunstigst* voor *Groningen*, *Overijssel* en *Drenthe*. Voor de openbare scholen was de reden op 15 Januarij als 1 tot 69, op 15 Julij als 1 tot 54.

Voor deze soort van scholen was zij het *gunstigst* op 15 Januarij voor *Utrecht* en *Zeeland*, op 15 Julij voor *Zeeland* en *Gelderland*; het *ongunstigst* op 15 Januarij voor *Overijssel* en *Drenthe*, op 15 Julij voor *Noordholland*, *Groningen* en *Overijssel*. Voor de bijzondere scholen der 1ste klasse op 15 Januarij als 1 tot 52, op 15 Julij als 1 tot 51; het *gunstigst* op beide tijdstippen voor *Friesland* en *Drenthe*; het *ongunstigst* op het eerste tijdstip voor *Overijssel* en *Gelderland*, op het tweede voor *Noordholland* en *Overijssel*. Voor die der tweede klasse op 15 Januarij als 1 tot 27, op 15 Julij als 1 tot 26; op beide tijdstippen het *gunstigst* voor *Utrecht* en *Zuidholland*; het *ongunstigst* op 15 Januarij voor *Drenthe* en *Groningen*, op 15 Julij voor *Groningen*, *Overijssel* en *Drenthe*.

Op 100 lagere scholen telde men gemiddeld over het Rijk 206 onderwijzers. De reden was het *gunstigst* in *Zuidholland* (270), *Utrecht* (268) en *Noordholland* (226), het *ongunstigst* in *Drenthe* (124), *Limburg* (170) en *Friesland* (179) op de 100 lagere scholen. Voor de openbare scholen was de reden op de 100 scholen 190; het *gunstigst* in *Zuidholland* (253), *Utrecht* (217) en *Noordholland* (207), het *ongunstigst* in *Drenthe* (125), *Limburg* (159) en *Friesland* (180). Voor de bijzondere scholen der 1ste klasse 317; het *gunstigst* in *Utrecht* (430), *Noordholland* (361) en *Zuidholland* (357), het *ongunstigst* in *Drenthe* (100), *Groningen* (160) en *Overijssel* (191). Voor de bijzondere der 2de klasse 230; het *gunstigst* in *Utrecht* (276), *Zuidholland* (264) en *Zeeland* (253), het *ongunstigst* in *Drenthe* (100), *Friesland* (131) en *Limburg* (173) op de 100 scholen.

Indien men de openbare scholen afzonderlijk beschouwt verkrijgt men, naar den maatstaf der bevolking op 1 Januarij 1846, op de 10,000 zielen op 15 Januarij 1052 en op 15 Julij 821 leerlingen.

De reden was

het gunstigst :

in <i>Drenthe</i>	op 15 Januarij	1691,	
" <i>Overijssel</i>	" " "	1586,	op 15 Julij 1221,
" <i>Friesland</i>	" " "	1494,	" " " 1277,
" <i>Groningen</i>	" " "	" " "	1212;

het ongunstigst:

in <i>Utrecht</i> *	op 15 Januarij	627,	op 15 Julij 562,
" <i>Noordholland</i>	" " "	799,	
" <i>Zuidholland</i>	" " "	819,	
" <i>Noordbrabant</i>	" " "	" " "	615,
" <i>Limburg</i>	" " "	" " "	653.

Men verkrijgt naar voornoemden maatstaf der bevolking, voor de bijzondere scholen zonder onderscheid, op de 10,000 zielen op 15 Januarij 251, op 15 Julij 244 leerlingen.

De reden was

het gunstigst :

in <i>Utrecht</i>	op 15 Januarij	459,	op 15 Julij 458,
" <i>Noordholland</i>	" " "	387,	" " " 364,
" <i>Zuidholland</i>	" " "	370,	
" <i>Noordbrabant</i>	" " "	" " "	235;

het ongunstigst:

in <i>Friesland</i>	op 15 Januarij	20,	op 15 Julij 19,
" <i>Drenthe</i>	" " "	36,	" " " 24,
" <i>Zeeland</i>	" " "	83,	" " " 86.

Het onderwijzend personeel stond voor het geheele Rijk tot de bijzondere scholen zonder onderscheid, in de reden van 252 tot de 100. Zij was

het gunstigst :

in <i>Utrecht</i>	322,
" <i>Zuidholland</i>	290,
" <i>Noordbrabant</i>	259,

het ongunstigst:

in <i>Drenthe</i>	100,
" <i>Friesland</i>	140,
" <i>Groningen</i>	178.

De berigten omtrent den toestand van het lager onderwijs zijn

(*) Hier moet evenwel worden opgemerkt, dat, zoo de gemeente Utrecht, wier bevolking ongeveer een derde van die der geheele provincie uitmaakt en die slechts twee openbare scholen heeft met ruim 800 kinderen, van de overige gemeenten wordt afgetrokken, de provincie Utrecht eene veel gunstiger plaats verkrijgt.

wederom dit jaar, alles te zamen genomen, niet ongunstig. Wel is het onderwijs op menige plaats niet zoo voldoende als wenschelijk zou wezen, en blijven in het algemeen nuttige verbeteringen achterwege in afwachting eener wettelijke regeling van het onderwijs, doch niettemin is in vele gemeenten vooruitgang zichtbaar en blijven de schoolonderwijzers, slechts enkelen uitgezonderd, met eenen ijver die, wanneer men op de talrijke moeilijkheden let waarmede zij dikwijls hebben te kampen, op de weinige medewerking ja tegenwerking, die sommigen van de gemeentebesturen ondervinden, op de karige bezoldiging, die het meerendeel geniet, inderdaad zeer prijzenswaardig is te noemen, — hunne beste pogingen aanwenden om aan hunne eervolle en belangrijke roeping te voldoen.

In het afnemen der examens zijn de provinciale commissien van onderwijs voortgegaan de noodige gestrengheid in acht te nemen. Het getal der hetzij voor het eerst, hetzij ter verkrijging van eenen hooger rang geëxamineerden, bedroeg 1243, waarvan 270 werden afgewezen. Er werden alzoo dit jaar 973 acten afgegeven. In 1847 bedroeg dat getal 842, in 1848 821, in 1849 896, in 1850 894, in 1851 993. Dat laatste jaar gaf de grootste vermeerdering; bijna honderd acten werden *meer* uitgereikt dan in het voorgaande; in 1852 daarentegen 21 *minder* dan in 1851. Het getal afgewezenen was dit jaar weder aanzienlijker dan in het vorige.

Omtrent de plaatselijke schoolcommissien en commissien van plaatselijk school-toevoorzigt bleven de vroegere aanmerkingen ten aanzien van de weinige geschiktheid en werkzaamheid van velen gelden. De schoolopzieners voldeden over het algemeen aan hunne verplichtingen, sommigen met veel belangstelling en ijver. Hun personeel onderging weinig verandering. De provinciale commissie van onderwijs in *Noordholland* verloor door den dood haar medelid en secretaris *Teissèdre l'Ange*, die gedurende meer dan eene halve eeuw in die beide betrekkingen en als schoolopziener aan het schoolwezen uitnemende diensten heeft bewezen.

Op deze algemeene beschouwingen volgen de bijzonderheden omtrent de onderscheidene soorten van scholen.

OPENBARE SCHOLEN.

a. Staat van het onderwijs.

Geene groote of gewigtige omstandigheden hebben in het jaar

1852 invloed gehad op het lager onderwijs in de provincie *Noord-brabant*. Ging het hier of daar uit verschillende oorzaken eenigermate terug, op meer andere plaatsen was vooruitgang te bespeuren, grootendeels daaraan toe te schrijven, dat in den laatsten tijd over het algemeen beter keuzen van hoofdonderwijzers hebben plaats gehad.

Op aanzienlijke verbeteringen van het onderwijs valt echter niet te roemen, en menige school, waarin nog een ongeschikt onderwijzer werkzaam is, of de leerlingen te talrijk zijn voor het onderwijzend personeel, vordert steeds voorziening. Wel worden in enkele scholen bekwame ondermeesters gevonden, doch de overige blijven die verbetering nog behoeven.

De reden hiervan ligt hoofdzakelijk in de onzekerheid ten wiens laste die hulponderwijzers moeten komen; zoowel de hoofdonderwijzer als de gemeente wenscht zich daaraan te onttrekken, en bij gemis aan verordeningen op dit punt kan geen van beiden gedwongen worden. Ook heeft het ontbreken van voorschriften omtrent het pensioneren van oude en ongeschikte onderwijzers voortdurend eenen nadeeligen invloed op het onderwijs, zoomede de gebrekkige en zeer uiteenlopende regeling der schoolgelden, waardoor de onderwijzer al te zeer afhankelijk blijft van den zin der ouders. Zoo staat ook het ongeregeld en slecht opkomen der kinderen, waarover reeds menigmaal is geklaagd, het verkrijgen van een deugdelijk, meer klassikaal en oordeelkundig onderwijs steeds in den weg. Eindelijk werkt de karige bezoldiging der onderwijzers zeer ongunstig op den staat van het onderwijs.

Het onderwijs aan armen en behoeftigen, schoon hier en daar nog veel te wenschen overlatende, heeft nogtans, ten gevolge eener ernstige en aanhoudende bemoeijning van vele gemeentebesturen, over het algemeen verbetering ondergaan. Een derde van het getal kinderen tot deze categorie behoorende ontving in 1852 kosteloos onderwijs. Dat dit kon geschieden is ook grootendeels te danken aan de onderwijzers, die veelal voor een uiterst geringe bijdrage van wege de gemeente een aanzienlijk getal kinderen onderwezen.

De staat van het onderwijs in *Gelderland* wordt gezegd in 't algemeen zeer voldoende te zijn. Vele gemeentebesturen hebben zich dit jaar beijverd het onderwijs te verbeteren, zoowel wat

het inwendige betreft, door het aanstellen van bekwaame en kundige onderwijzers, als wat tot het uitwendige behoort, door het opbouwen van nieuwe, het herstellen en verbeteren van oude schoollocalen. Niettemin zou die toestand nog gunstiger zijn, zoo niet de beletselen waarop vroeger is gewezen voortdurend den goeden gang van het onderwijs in den weg stonden, zoo als het ongeregeld schoolgaan, het verschil in het schoolgeld in de verschillende klassen der meeste scholen, vooral ten platten lande, zoodat vele ouders uit bezuiniging hunne kinderen geen rekenen laten leeren. Willen de onderwijzers dit onderwijs op hunne scholen doen plaats hebben, dan zijn zij in den regel genoodzaakt daarvoor geene belooning te vragen.

In *Zuidholland* heeft het onderwijs ook gedurende dit jaar weder groote stof tot tevredenheid opgeleverd en over het algemeen meent de commissie van onderwijs te kunnen zeggen, dat het op meest al de openbare scholen goed en doelmatig is ingerigt. Maken eenige weinige scholen hierop eene uitzondering en blijft er hier en daar nog wel iets te wenschen over, men is er ijverig op uit om te trachten de oorzaken, waaraan zoodanige min gunstige toestand te wijten is, zooveel mogelijk weg te nemen. Het gebrek aan hulp, waarover steeds zooveel wordt geklaagd, doet zich nog altijd gevoelen, echter voornamelijk ten platten lande. Het ongeregeld ter school komen en het op te jeugdigen leeftijd verlaten der school, vroeger ook als oorzaken van min gunstigen toestand vermeld, zijn ook nu weder opgegeven.

Het lager onderwijs in *Noordholland* volgde overal onafgebroken zijn geregelde gang. De zorg voor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het aankomend geslacht bleef bij voortduring het voorwerp der ernstige overweging en behartiging van elk, die uit plicht of roeping zich daaraan wijdde. Voor alle rangen en standen der maatschappij was en bleef het onderwijs grondig en werkte het weldadig: dit bleek niet alleen aan de schoolopzieners en leden der plaatselijke schoolcommissien van onderwijs en schooltoezigt bij hunne schoolbezoeken, maar ook bij de bijzondere en openbare examina, zoo van de inrigtingen van onderwijs voor de min gegoeden als van de armen- en diakonie-scholen in de hoofdstad en elders.

In elk dorp van het platteland wordt zooveel mogelijk deugde-

lijk onderwijs gegeven en daar, gelijk op verschillende eilanden van dit gewest, bevinden zich scholen, welke met de beste in de groote gemeenten kunnen wedijveren. Nergens is het onderwijs stellig achteruit gegaan en, waar hier of daar leemten of gebreken zich mogten openbaren, werden door de zorg van het schooltoezigt, hierin meestal krachtig ondersteund door de gemeentebesturen, dadelijk middelen ter voorziening aangewend. De bekwaamheid der onderwijzers is over het algemeen zeer bevredigend; op scholen waar zij te wenschen overlaet, wordt zooveel mogelijk een geschikt hulponderwijzer geplaatst. De meermalen aangeheven klagt over het doorgaans te vroeg verlaten der school door de kinderen ten platten lande werd ook in dit jaar schier overal herhaald.

In *Zeeland* werden de belangen van het lager onderwijs met lust en ijver behartigd. De staat van het onderwijs bleef dan ook over het algemeen in een gunstigen toestand verkeerden. Wel is het getal der zoo openbare als bijzondere scholen bezoekende kinderen nog beneden het cijfer van hen die in de jaren vallen om lager onderwijs te genieten, doch de commissie van onderwijs doet opmerken, dat in de hoogere standen, vooral waar de huisgezinnen eenigzins talrijk zijn, het onderwijs door inwonende gouverneurs en gouvernantes, of wel, even als bij eenigen in den middenstand, door huisonderwijzers gegeven wordt, terwijl er ook ouders worden aangetroffen, die zelve hunne kinderen onderwijzen. Schoon vele gemeentebesturen de middelen niet schijnen te bezitten om de kosten voor het onderwijs van behoeftigen te bestrijden, wordt nogtans hier en daar dat onderwijs behartigd. Ten blijke hiervan is medegedeeld, dat te *Middelburg*, waar ten jare 1815 slechts 320 leerlingen gratis onderwijs ontvingen, dat getal in 1852, dank aan de zorg van het gemeentebestuur en van de schoolbestuurders, 1196 heeft bedragen; terwijl door de uitbreiding der armenschool en de meerdere plaatsing op de bijzondere school der 1ste klasse van het departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, dit jaar voor het eerst aan alle aanvragen tot plaatsing op de armenschool voldaan kon worden.

In de provincie *Utrecht* heeft men zich blijven toeleggen op de wegneming der bezwaren, die nog altijd den geregelden voortgang van het onderwijs hier en daar in den weg staan, en beletten,

dat het die vruchten voor volksbeschaving en ontwikkeling opleveren welke men daarvan behoort te kunnen verwachten.

In vele scholen is opgemerkt, dat gebrek aan klassikale verdeeling in verschillende leervakken van het onderwijs den gang uitermate bemoeijelijkt. Zoo worden op sommige scholen te veel verschillende soorten van leesboeken gebezigd, zoodat het onderwijs in het wezen der zaak individueel wordt. In het rekenen grijpt soms hetzelfde bezwaar plaats. De onderwijzers zijn ook in de keuze der boeken te veel afhankelijk van den wil der ouders, of beschouwen zich als afhankelijk daarvan. Er werden algemeene maatregelen beraamd om dit te verbeteren. In het schrijven zijn vorderingen opgemerkt naar aanleiding der verschillende opwekkingen te dien einde gedaan. Op eene goede uitspraak der woorden wordt voortdurend gelet. Het kost evenwel veel moeite de verschillende tongvallen en de eigenaardige uitspraak van sommige letters veranderd te krijgen. In den zang is het onderrigt verschillend; in de meeste scholen worden voor de kinderzangen gepaste liederen gekozen; de zangmethode van *Smits* is op de scholen ten platten lande niet ingevoerd. De uitgebreidheid en omvang van het onderwijs verschillen in gemeenten van nagenoeg dezelfde uitgebreidheid somtijds zeer: alles hangt van den geest en de bekwaamheid des onderwijzers af. In de eene school wordt niet veel meer behandeld dan lezen, schrijven, rekenen en zingen; in de andere wordt de aardrijkskunde en geschiedenis van het vaderland tevens doelmatig onderwezen en meer werk gemaakt van verstandsontwikkeling.

In de openbare scholen van de groote gemeenten kan het onderwijs verder gaan; hier wordt behalve het overige, ook natuur- en werktuigkunde behandeld, zoodat de knapen, die op 12jarige en verderen leeftijd de school verlaten, geschikt zijn voor vele ambachten en bedrijven.

In deze provincie bestaat ten aanzien van de openbare scholen nog dit eigenaardige, dat in de gemeenten, vroeger onder de benaming van steden bekend, bijna geene openbare scholen dan voor armenkinderen zijn; daaruit vloeit voort, dat de leervakken minder uitgebreid zijn dan in die gewesten, waar de meeste scholen voor alle klassen van kinderen openbare scholen zijn.

Het onderwijs in *Friesland* had op verscheidene plaatsen verbetering ondergaan en nam over 't algemeen in bloei toe.

Op de keuze der leerboeken viel doorgaans weinig aan te merken. Slechts in enkele streken der provincie werd nog veelal ten gevolge van vooroordeelen bij de ingezetenen, de oudespelmethode, benevens menig ondoelmatig leesboek aangehouden.

Bij het schrijfonderwijs was ook in dit jaar weder hier en daar vooruitgang te bespeuren, zoowel aan de invoering van betere (veelal gedrukte) schrijfvoorbeelden toe te schrijven, als aan den toenemenden lust der onderwijzers, om zich zelven ook bij de maandelijksche vergaderingen in de schrijfkunst te volmaken. Bij herhaling is weder berigt dat verscheidene onderwijzers hunne leerlingen nog te lang op de lei en te weinig op het papier laten schrijven.

Het onderwijs in de rekenkunst bepaalde zich op de meeste scholen bij de theoretische en practische behandeling der voornaamste en onontbeerlijkste regels. Slechts hier en daar strekte het zich uit tot oefening in de gronden der stel- en meetkunst. Over het algemeen werden de leerlingen meer en doelmatiger geoefend in schriftelijke oplossingen dan in het rekenen uit het hoofd. Van het laatste werd vooral bij de oudere onderwijzers nog te weinig werk gemaakt. De berigten aangaande het zangonderwijs getuigden op nieuw van toenemenden vooruitgang. Op verscheiden scholen werden de leerlingen dagelijks geoefend, veelal naar de handleiding van *Smits* en met hulp van geschikte leermiddelen, niet slechts in het uitvoeren van een- en veelstemmige zangstukken, maar ook in de grondregelen der zangleer.

Op vele plaatsen, zelfs ten platten lande, werden deze oefeningen ook buiten de gewone schooluren in afzonderlijke lessen, zangscholen of zanggezelschappen voortgezet. Slechts enkele oudere onderwijzers maakten ook van dit leervak weinig of geen werk.

In *Overijssel* waren in den staat van het onderwijs geene in 't oog loopende veranderingen gekomen. De bijna overal sterk geheerscht hebbende mazelen hadden te weeg gebragt dat de scholen minder talrijk waren bezocht. De onderwijzers hadden, sommigen uitgezonderd, veel ijver aan den dag gelegd.

De staat van het openbaar onderwijs in de provincie *Groningen*

volgde den algemeenen gang van vooruitgang en ontwikkeling, die in dit gewest in 't algemeen bij het onderwijs zichtbaar is.

Wel is waar zijn er hier en daar nog gebreken, doch deze zijn niet zoo in het oog loopend, dat zij bijzonder vermelding verdienen, en waar zij bestaan, ligt meestal de schuld niet aan het gedrag van den onderwijzer of aan het onderwijs dat hij geeft, maar aan oorzaken buiten hem, zoo als gebrek aan behoorlijke localiteit en hulpmiddelen voor het onderwijs, waarin door de gemeentebesturen moet worden voorzien, gebrek aan leerende hulp, en bovenal gebrek aan een onbekrompen bestaan; doch zoodanige gevallen behooren gelukkig onder de uitzonderingen. De onderwijzers zijn over het algemeen met lust bezield en wenden hunne krachten aan om ten nutte van de jeugd werkzaam te zijn en om hun onderwijs te verbeteren; zij maken zich de waken van schoolopzieners en ook van ambtgenooten ten nutte en rigten hun onderwijs dienovereenkomstig in, het langzamerhand zuiverende van leemten en gebreken.

Ook de provinciale commissie van onderwijs tracht steeds den staat van het onderwijs te verbeteren. Daartoe behooren hare pogingen om groote schoollocalen in twee of meer vertrekken te scheiden, hetgeen haar weder op enkele plaatsen gelukte, om nieuwe algemeene hulpmiddelen aan te schaffen en het oprigten van schoolbibliotheken te bevorderen. Reeds bij 89 scholen ten platten lande worden zoodanige boekverzamelingen gevonden. Zij blijven bij voortduring gunstig werken op het geregeld schoolgaan der leerlingen en op hun zedelijk gedrag in en buiten de school. Niet alleen bij leerlingen, maar ook bij ouders wordt er hier en daar de lust tot lezen door aangewakkerd, zoodat deze bibliotheken eenen weldadigen invloed oefenen en voor de algemeene volksverlichting van veel belang kunnen worden.

Voor het onderwijs van armen en minvermogenden wordt mede voortdurend zorg gedragen. Ten platten lande bestaan er, op ééne uitzondering na, geene afzonderlijke scholen voor behoeftigen, maar voor allen staat de gewone school open, waarin zij kosteloos onderwijs kunnen ontvangen.

Het getal armen dat daarvan dit jaar gebruik maakte was dan ook niet gering en bedroeg 9010, hetgeen, vermeerderd met dat van hen die in de gemeente *Groningen* in verschillende inrigtin-

gen werden toegelaten ten bedrage van 3135, voor de geheele provincie een cijfer geeft van 12,145.

Tot het doen bezoeken der scholen door de jeugd en om haar daartoe aan te moedigen worden steeds vele middelen aangewend.

In *Drenthe* passen vele gemeentebesturen hunne bezuiniging vooral toe op het onderwijs. Voor zooverre zij iets voor de scholen doen, is het bijna uitsluitend voor het gebouw. De zoo noodige hulp voor de onderwijzers blijft veelal achterwege en de tractementen van dezen zijn te karig, dan dat zij er zelve in zouden kunnen voorzien. Op sommige scholen ging nogtans het onderwijs dit jaar vooruit, vooral waar nieuwe bekwame onderwijzers werden aangesteld.

De verslagen der schoolopzieners in *Limburg* luiden ook ditmaal wederom gunstig met betrekking tot den staat van het lager onderwijs in het algemeen, hoezeer de wensch tot verbetering ten aanzien van vele plaatsen blijft bestaan en meer bijzonder voor de zoodanige, welke het aan de noodige geldmiddelen ontbreekt om ook de meest noodzakelijke veranderingen ten uitvoer te brengen.

Voor al wordt in de gemeenten *Berg en Terblijt*, *Iitteren* en *Heerlen* vooruitgang in het onderwijs opgemerkt; daarentegen laat het onder andere in de gemeenten *Nieuwstad*, *Grevenbicht* en *Jabeek* bij voortdoring veel te wenschen over.

b. *Inkomen der onderwijzers.*

Uit *Noordbrabant* is de klagt herhaald, dat vele nieuwe gemeentebesturen door belangrijke inkrimping van vaste toelagen, ja door de geheele intrekking van jaarwedden en toelagen, menigen onderwijzer weder grootelijks hebben benadeeld. Zelfs zijn sommige besturen zoo ver gegaan, om de geringe toelage voor het jaarlijks schoonmaken der school af te schaffen. Dergelijke onverstandige ja laakbare bezuinigingszucht heeft de Regering niet overal met vrucht kunnen te keer gaan. Dat overigens de openbare onderwijzers reeds geene te ruime bezoldiging genieten, blijkt uit de navolgende opgave hunner zuivere inkomsten.

21	genieten	tot	f 200
120	"	van f 200 tot	300
97	"	"	300 " 500
43	"	"	500 " 800 en
16	boven de	f 800.	

Het inkomen der onderwijzers in *Gelderland* is mede over het algemeen zeer gering gebleven; de wanbetaling der mingevoeden droeg daartoe bij. Voor de gemeentekassen schijnt het tot nog toe moeilijk hierin te voorzien. Hoewel de geringe jaarwedden van vele onderwijzers ten platten lande door rijkstoelagen eenigzins worden verhoogd, en aan hen die zich boven anderen verdienstelijk maken uit de provinciale fondsen gratificaties worden verleend, schijnt dit nog niet voldoende.

In de groote gemeenten van *Zuidholland* worden de onderwijzers voldoende bezoldigd. Het inkomen der onderwijzers ten platten lande laat in sommige districten op onderscheidene plaatsen veel te wenschen over en men beklagt zich, dat enkele onderwijzers een te onbeduidend inkomen hebben, te gering om burgerlijk te leven. Ook hebben vele onderwijzers ten platten lande, in gemeenten waar geene schoolfondsen bestaan, zeer in hun bestaan te lijden door de toenemende wanbetaling. De schadeloosstelling voor het geven van onderwijs aan armen of minvermogenenden is, uit den aard der zaak, aan verandering onderhevig; in sommige gemeenten werden die toelagen vermeerderd. De regeling en wijze van betaling der schoolgelden onderging hier en daar eenige verandering door de invoering van nieuwe schoolreglementen, die achtereenvolgende in al de gemeenten worden ingevoerd naar aanleiding van het voorschrift vervat in het huishoudelijk schoolreglement. Bij de vervulling van opengevallen scholen worden de schoolgelden doorgaans in overeenstemming gebragt met dat reglement.

Het inkomen der onderwijzers van de openbare scholen in *Noordholland* bestaat grootendeels in vaste jaarlijksche bezoldigingen door de gemeentebesturen, verschillende naar den rang of de grootte der scholen, en in de schoolgelden der kinderen. Op slechts enkele plaatsen bestaan gemeentelijke schoolfondsen. Het nut dezer instellingen is zeer betrekkelijk en hangt veelal af van den aard en ijver van den onderwijzer. Van daar dat zij in de eene gemeente meer, in de andere minder wenschelijk schijnen.

In *Zeeland* laat het inkomen van onderscheidene onderwijzers nog veel te wenschen over. In de provincie *Utrecht* werd het hier en daar verbeterd en bestaat er vooruitzicht dat dit zal toenemen, daar de som door de Provinciale Staten toegestaan ter

tegemoetkoming in de schoolgelden voor behoeftige kinderen, eenigzins is verhoogd.

Het inkomen van vele openbare onderwijzers in *Friesland*, vooral ten platten lande, is nog steeds zoo gering dat zij daarvan niet dan zeer bekrompen met hunne dikwerf talrijke huisgezinnen kunnen leven. Nogtans werden ook in dit jaar weder hier en daar eenige subsidien verleend en de leergelden beter geregeld of verhoogd.

Evenzeer werden in *Overijssel* de jaarwedden van enkele onderwijzers verhoogd, van sommigen daarentegen verminderd.

In *Groningen* bleef de toestand nagenoeg dezelfde.

In *Drenthe* en in *Limburg* zijn de inkomsten der onderwijzers over het algemeen gering.

De meeste provincien zijn voortgegaan in meerdere of mindere mate toelagen te verstrekken om eenigzins in het ontbrekende van het inkomen der openbare onderwijzers te voorzien. Ook het Rijk droeg daartoe naar gewoonte bij. Behalve eene som van ruim f 3600 voor gratificatiën aan zeer behoeftige onderwijzers, besteedde het aan jaarwedden eene som van f 146,500; hiervan ontving *Noordbrabant* f 48,755; *Gelderland* f 19,752.05; *Zuidholland* f 8,978.40; *Noordholland* f 9,896; *Zeeland* f 5,358; *Utrecht* f 2,321; *Friesland* f 5,359; *Overijssel* 12,839.95; *Groningen* 15,884.70; *Drenthe* f 5,591.90; *Limburg* f 11,764. Het grooter aandeel dat *Noordbrabant* geniet is een gevolg van art. 4 van het besluit van den Souvereinen Vorst van 20 Maart 1814 (*Staatsblad* n°. 39), waarbij is bepaald, dat aan de schoolonderwijzers uit 's Lands kas zoodanige tractementen of subsidien zouden worden uitbetaald als zij vóór de inlijving dezer landen in *Frankrijk* uit 's Lands of uit eenige algemeene kas genoten. Die tractementen of subsidien bedroegen in *Noordbrabant* vóór die inlijving f 35,000. Door kleine jaarlijksche vermeerderingen, een noodzakelijk gevolg van den behoeftigen toestand van vele gemeenten in die provincie, is deze som sedert 1814 gaandeweg tot het hierboven vermelde in 1852 toegekende bedrag aangegroeid.

c. *Ondersteunings-, pensioen- en weduwenfondsen.*

In *Noordbrabant* bestaan zoodanige algemeene fondsen niet. In het negende district houdt zich sinds ruim 12 jaren een bijzonder

weduwen- en weezenfonds staande, hoewel het van elders alle ondersteuning mist. Velen bragt het verligting aan. In het achtste district is eene onderlinge overeenkomst aangegaan om bij overlijden ten minste eenige uitkeering in eens aan de overgeblevene naaste bloedverwanten te verzekeren.

Pensioen- en ondersteuningsfondsen zijn er in *Gelderland* niet. Het fonds voor weduwen en weezen van onderwijzers, sedert 1843 ingevoerd, onder het toezigt der provinciale commissie van onderwijs, blijft gunstig werken. Op den 31sten October 1852 bedroeg het kapitaal f 18,407.415; ruim f 2000 meer dan het vorige jaar.

Het provinciaal onderwijzers-weduwen- en nagelaten kinderen-fonds in *Zuidholland* blijft steeds in tal van leden toenemen door de verplichte deelneming van elken nieuw aankomenden openbaren onderwijzer. Het fonds verkeert dan ook, vooral door de krachtige ondersteuning van wege de provincie, in een gunstigen staat en evert als het vorig jaar heeft men om de weduwen- en kindergelden te bestrijden, geen buitengewonen omslag over de deelhebbers behoeven te heffen, maar zelfs weder een gedeelte der provinciale toelage kunnen aanwenden om de uitkeeringen aan de weduwen eenigermate te verhoogen.

Aangaande de beide vroeger opgegevene begrafenisfondsen zijn thans geene bijzonderheden medegedeeld.

In *Noordholland* bestaan geene ondersteunings-, pensioen- of weduwenfondsen. Alleen hebben de onderwijzers te *Amsterdam* eene onderlinge spaarkas, welke in een bloeienden staat verkeert.

De provinciale schoolonderwijzers-weduwenbeurs in *Zeeland*, welke thans 29 jaren bestaat, heeft even als in de 4 vorige jaren geene provinciale subsidie ontvangen noch noodig gehad, maar hare uitgaven kunnen dekken met de interesten harer inschrijvingen op het grootboek, gevoegd bij de matige contributie van f 3 tot f 7 's jaars van ieder deelhebber; zij heeft daarenboven nog f 600 kunnen beleggen in $2\frac{1}{2}$ percents inschrijvingen Nederlandsche werkelijke schuld, welke inschrijvingen thans f 85,200 bedragen. De persoonlijke bijdragen beliepen over het afgelopen jaar f 795 van 146 deelhebbers. Aan 24 onderwijzers-weduwen, twee meer dan in het vorige jaar, werd het jaarlijksch pensioen van f 100 uitgekeerd.

Het *Utrechtsche* weduwenfonds „Weduwenhulp“ gaat vooruit.

Pensioenfondsen voor onderwijzers bestaan er in *Friesland* nog niet. Slechts enkele onderwijzers, die wegens gebreken of hooge jaren niet meer in staat zijn hunne beroepsbezigheden naar eisch te verrigten, werden met toekenning van een behoorlijk pensioen uit de gemeente- of kerkvoogdijkassen ontslagen. Evenmin bestaan er ondersteuningsfondsen, zoodat de onderwijzers, die niet meer bij magte zijn door eigen werkzaamheden in hunne behoeften te voorzien, genoodzaakt zijn de hulp der gemeentebesturen of der kerkvoogdijen in te roepen.

Weduwen- en weezenfondsen voor onderwijzers waren gedurende 1852 alleen in het 1ste en 4de district aanwezig. In het 9de district werden, ingevolge het daartoe voor ruim 12 jaren aangegaan contract tusschen de gezamenlijke onderwijzers, door dezen de noodige gelden bijeengebracht, om aan elke onderwijzers-weduwe f 100 en aan elk harer kinderen bovendien f 10 in het jaar te kunnen uitkeeren; voor de overige districten bestond geen fonds of kas, waarnit de ongelukkige betrekkingen van overledene onderwijzers eenige bepaalde ondersteuning konden erlangen.

Ofschoon in de provincie *Groningen* het ondersteuningsfonds nog niet in de vele behoeften kan voorzien, om ouden en ongeschikt geworden onderwijzers behoorlijk te hulp te komen tot het aanstellen van een bekwamen ondermeester of om hen in ziekte bij te staan, neemt het fonds toch telken jare toe, doordien het getal verpligte leden bijna bij ieders vacature van eene onderwijzersbetrekking wordt vermeerderd.

Op den 31sten December 1851 had het fonds eene reële waarde van f 4194. De staat van het fonds was op den 31sten December 1852, volgens den toenmaligen stand der effecten, f 5300.

Het weduwen- en weezenfonds voor de schoolonderwijzers in deze provincie mag zich verheugen in een gewenschten bloei. Op den 31sten December 1851 bezat het fonds eene reële waarde van f 33,564.42. De staat van het fonds was op den 31sten December 1852, volgens den toenmaligen stand der effecten, f 37,848.17.

Het uitkeeringsfonds, dat ten doel heeft eene belangrijke uitkeering in eens aan de weduwe van een overleden deelgenoot te doen, wint niet in leden.

Omtrent het weduwenfonds en het ondersteuningsfonds in *Drenthe* zijn geene bijzonderheden medegedeeld.

d. *Schoollocalen.*

Op sommige plaatsen in *Noordbrabant* hebben vernieuwingen en verbeteringen aan schoolgebouwen en onderwijzerswoningen plaats gehad; op meer andere zijn die toegezegd. Minder gunstig is het met de schoolmeubelen gesteld, welke in onderscheidene localen nog niet voldoende zijn en een welingerigt onderwijs niet weinig in den weg staan. Vernieuwingen van schoolgebouwen hadden in 1852 plaats: te *Tilburg*, in de wijk *Veldhoven*, te *Valkenswaard* en te *Woudrichem*: te *Westerhoven* werd eene nieuwe onderwijzerswoning gesticht. Herstellingen en verbeteringen werden aangebragt te *Boerdonk*, *St. Oedenrode*, *Oss*, *Teeffelen*, *Berchem*, *Lith*, *Tilburg*, aan den heikant en in de wijk *Heuvel*, te *Cromvoirt*, *Loon op Zand*, *Vught*, *Haaren*, *Breuzel*, *Stiphout*, *Herpt* en *Odheusden*.

Er zijn in *Noordbrabant* 28 schoolgebouwen, die niet aan de burgerlijke gemeenten in eigendom behooren; zij worden gehuurd of in gebruik genomen; dit is insgelijks het geval met 49 onderwijzerswoningen; alleen de schoolmeubelen behooren aan de gemeenten en worden door deze onderhouden.

In *Gelderland* zijn in 1852 op vele plaatsen of nieuwe schoollocalen gebouwd of slechte verbeterd, hetgeen over het algemeen gunstig heeft gewerkt op den staat van het onderwijs, daar die localen mede den ijver der onderwijzers en de belangstelling der ouders hebben opgewekt. Te *Scherpenzeel* is een ruim en doelmatig schoolgebouw voor 200 kinderen voltooid en het onderwijs daarin aangevangen. In de gemeente *Nijkerk* is in de buurtschap *Appel* een nieuw en voldoende schoolgebouw opgericht.

De school te *Eerbeek* is gevestigd in een gebouw toebehoorende aan ds. *Berns* te *Spankeren*, die het aan het gemeentebestuur van *Brammen* verhuurd heeft en op zijne kosten zeer doeltreffend laten inrigten.

De school en onderwijzerswoning te *Neerbosch* is in het begin van 1852 voltooid, zoodat de school den 2den Maart geopend en de woning niet lang daarna door den onderwijzer betrokken is. Ook te *Poederoijen* is eene nieuwe school en woning gebouwd;

het nieuwe schoollocaal te *Rijswijk* werd ingewijd en dat te *Loo* betrokken; de aanbouw der nieuwe school te *Malden* vorderde sterk.

Verbeteringen aan schoollocalen in *Zuidholland* kwamen tot stand in de na te noemen gemeenten. Te *Schelbinnen* werd de school, te *Groote Lindt* de school en onderwijzerswoning geheel vernieuwd. Te *Mekissant* werd het schoollocaal uitgebreid en vernieuwd, en te *Langstraat*, gemeente *Ooltgensplaat*, een nieuw schoollocaal met onderwijzerswoning gebouwd. Te *Brielle* werd de stads-armenschool verbeterd en door aanbouw aanmerkelijk vergroot, waardoor een 50tal leerlingen meer kan geplaatst worden; te *Goudswaard* (*Korendijk*) is het uitzigt geopend tot eene belangrijke vergroting van het schoollocaal en verbetering der onderwijzerswoning. Te *Schiedam* is aan de tweede stads-armenschool eene aanzienlijke uitbreiding gegeven 'en daardoor eene aanwinst van ruimte, geschikt tot plaatsing van 150 kinderen, verkregen. Te *Kralingen* is het schoollocaal aanmerkelijk vergroot en het schoolhuis in uitmuntenden toestand gekomen; ook te *Pernis* was het schoolhuis in verbeterden toestand gebragt.

De schoollocalen in *Noordholland* zijn over het algemeen voldoende, sommige zeer goed. Eenige behoeven nog verbetering, weinige zijn bepaald slecht. Gaandeweg vermindert het getal der laatstgenoemde, waartoe veelal krachtdadig wordt medegewerkt door het provinciaal bestuur.

Te *Amsterdam* is het loaal der stads-armenschool n°. 1, in de groote Oostenburgerstraat, sedert de maand Mei 1852 verlaten en vervangen door een ruimer en allezins geschikt schoollocaal voor 750 leerlingen, in de Wittenburgerstraat. Het nieuwe loaal der stadsarmenschool n°. 7, in de Karthuiserstraat, ingerigt voor 720 leerlingen, sedert Mei 1851 in werking, voldoet bij ondervinding zeer goed aan zijne bestemming. Voorts is in den loop van 1852 eene nieuwe school gebouwd te *Sijbecarspel* en de onderwijzerswoning aldaar verbeterd. Ook is eene nieuwe school gebouwd in den *Anna Paulowna-polder*.

In *Zeeland* werden vele scholen hersteld. Te *Oost* en *West-Souburg* zou een nieuw schoolgebouw worden opgerigt. Te *Zierikzee* is door den hoofdonderwijzer der eerste stads-burgerschool, *H. J. Bastmeijer*, eene nieuwe school gesticht en zoo smaakvol als

doelmatig ingerigt. Te *Bruinisse* is het oude en bekrompene schoollocaal door een geheel nieuw schoolgebouw vervangen, met een nieuw daaraan grenzend gemeentehuis. Voorts zou eene nieuwe school te *Kerkwerve* worden gebouwd en het schoolvertrek te *Hoofdplaat* verbeterd.

De schoollocalen en schoolmenbelen in de provincie *Utrecht* worden doelmatig onderhouden.

In *Friesland* heeft de belangstelling van de gemeentebesturen, kerkvoogdijen en zelfs van bijzondere personen in den bloei van het volksonderwijs zich ook gedurende dit jaar kenbaar gemaakt door de voorziening in eenige betere schoollocalen en onderwijzerswoningen. Zoo werd te *Bolsward* eene nieuwe burgerschool en te *Dokkum* eene nieuwe armenschool gesticht, terwijl te *Oude-schoot*, *Wieuwerd*, *Idzard*, en *Hommerts* nieuwe openbare gemeentescholen opgetrokken werden. Voorts werden nieuwe onderwijzerswoningen gebouwd: te *Haskerdijken*, te *Wieuwerd*, te *Grouw* en te *Hommerts*. Door mñ of meer aanzienlijke vertimmeringen werden de scholen te *Terwispele*, *Opeinde*, *Oldeboorn* en *Beers* vergroot en die te *Sexbierum*, *Engwierum*, *Marrum*, *Witveen*, *Delfstrahuizen*, *Tjerkgaast*, *Franeker* (burgerschool) en *Westhoek* onder *St. Jacobi Parochie* verbeterd, terwijl tevens de onderwijzerswoningen te *Lekkum*, *Engwierum*, *Opeinde*, *Oldeboorn* en *Menaldum* eene vergrooting en die van onderscheidene plaatsen verbeteringen ondergingen.

In *Overijssel* werd de school te *Avereest* vernieuwd; die te *Muggenbeet*, gemeente *Steenwijkerwold*, vergroot en verbeterd. Dit was ook het geval met de school te *Nieuwesthuis*, gemeente *Zwartshuis*, die zeer verbeterd is.

De toestand der schoollocalen en onderwijzerswoningen in de provincie *Groningen* is over het algemeen voldoende. Het grootste getal kan onder de zeer goede gerangschikt worden, eenige onder de goede waaraan nog wel iets ontbreekt, en niet dan zeer enkele onder de slechte.

In den loop van dit jaar zijn de volgende verbeteringen aan scholen of onderwijzerswoningen tot stand gebragt.

Eene geheel nieuwe school en woning werd gebouwd te *Niebert*. Eene nieuwe school te *Lettelbert*. Te *Hellum* werd de school vergroot en in twee vertrekken gescheiden.

Hetzelfde had plaats te *Stedum* en te *Kloosterburen*. De *Zuiderschool* te *Noordbroek* werd vergroot en in drie vertrekken verdeeld. Te *Nieuw Scheemda* werd de school vergroot en verbeterd; zoo ook te *Uitwierde*. Verbeteringen van minder aanbelang hadden er plaats aan de scholen te *Leegkerk*, *Grijpskerk*, *Hoogkerk*, *Oostwold*, *Warfhuizen*, *Finsterwold*, *Bellingwolde*, hoofdschool, en *Bellingwolde Westeinde*.

Te *Warfhuizen* werd de onderwijzerswoning geheel vernieuwd. Die van den onderwijzer te *Niehove* en 't *Waar* met eene kamer vermeerderd. Kleine verbeteringen aan onderwijzers woningen hadden er plaats te *Thesinge*, *Weiwerd*, *Ezinge*, *Blijham* en te *Bellingwolde Westeinde*.

In *Drenthe* is de school te *Zuidlaren* in ruimte verdubbeld door het bijbouwen van nog één vertrek. Te *Spier*, gemeente *Beilen*, is eene nieuwe school gebouwd. Te *Meppen*, gemeente *Zweelo*, is op kosten van de ingezetenen eene school gesticht. Te *Wachtum*, gemeente *Dalen*, is het nieuwe schoolgebouw voltooid; zoo ook te *Zuidbarg*, gemeente *Emmen*. Een nieuw schoolgebouw te *Emmen* is aanbesteed; de school te *Westerbork* vergroot. Het voornemen bestond het schoollocaal te *Dalen* te vergrooten en ook voor de school te *Coevorden* een nieuw lokaal in te rigten.

In *Limburg* werden nieuwe schoollocalen opgerigt: te *Munstergeleen*, *Leunen*, gemeente *Venray*, *Hoensbroek* en *Ottersum*. Te *Horn* is een onderwijzerswoning gebouwd en in de gemeenten *Valkenburg*, *Voerendal*, *Nederweert* en *Gennep* zijn in de schoolgebouwen meer of min belangrijke verbeteringen gebragt. Door de gemeentebesturen van *Mheer*, *Heerlen* en *Witten* (voor het dorp *Eijs*) werden maatregelen beraamd tot den opbouw van behoorlijke schoollocalen.

Met uitzondering van *Drenthe* hebben wederom alle provincien tot deze talrijke verbeteringen bijgedragen. De van rijkswege verstrekte subaidien beliepen f 19,630; hiervan werden besteed voor *Noordbrabant* f 2000; *Gelderland* f 3530; *Zuidholland* f 5450; *Noordholland* f 2500; *Zeeland* f 1000; *Overijsel* f 2150; *Drenthe* f 1000 en *Limburg* f 2000.

BIJZONDERE SCHOLEN DER EERSTE KLASSE.

Het getal dezer scholen is sedert het vorige jaar met 26 toe-

genomen, en bedroeg nu 214. Die 26 scholen zijn aldus verdeeld: *Noordbrabant* 1, *Gelderland* 7, *Zuidholland* 6, *Noordholland* 5, *Utrecht* 1, *Overijssel* 1, *Groningen* 3, *Limburg* 2.

De gezamenlijke scholen, waarbij 679 onderwijzers en onderwijzeressen werkzaam waren, werden bezocht door gemiddeld 35,000 leerlingen. De staat van het onderwijs is omtrent 89 scholen opgegeven als zeer goed, 98 als goed, 23 als matig, 2 als slecht en van 2 is te dezen aanzien geene opgave gedaan.

Over het algemeen luiden de berichten omtrent deze scholen gunstig. Daar zij meest alle ruim voorzien zijn van materiele hulpmiddelen en de onderwijzers in den regel een behoorlijk inkomen hebben, zijn de voornaamste bezwaren, waarover bij de openbare scholen wordt geklaagd, bij haar niet aanwezig. In *Gelderland* verdienen zij dan ook, volgens het oordeel der commissie van onderwijs, eervolle vermelding. Die van *Zuidholland* noemt het onderwijs op deze inrigtingen, voor zooverre zij sedert lang bestaan, vrij goed, zelfs in meer dan ééne uitmuntend en zij prijst den ijver der regenten of bestuurders. Omtrent de in de laatste jaren opgerigte kan zij nog geen grondig oordeel uitspreken. In *Noordholland* wordt het onderwijs goed of zelfs zeer voldoende genoemd.

In *Zeeland* was dusverre nog slechts ééne bijzondere school der 1ste klasse in werking, namelijk die, welke in 1851 te *Middelburg* is opgericht door bestuurders van het departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, ter uitbreiding van het onderwijs van kinderen van minvermogenenden, niet-bedeelden van alle kerkgenootschappen. In een geschikt lokaal waren een hoofdonderwijzer en twee ondermeesters met ijver werkzaam; de school was in vollen bloei en stichtte reeds veel nut.

Aan eenige Roomsch-katholieke ingezetenen van 's *Heerenhoek* was op hun verzoek magtiging verleend tot oprigting eener bijzondere school der 1ste klasse, bestemd tot het geven van lager onderwijs ten behoeve van kinderen hunner geloofsgenooten. Ook aan eenige ingezetenen van *Goes* was de oprigting eener soortgelijke school toegestaan; insgelijks aan het Roomsch-katholiek armbestuur te *Shuis*, uitsluitend om aan behoeftige kinderen van dat kerkgenootschap kosteloos onderwijs in het lezen, schrijven

en rekenen te geven. Geene dezer scholen was evenwel bij het einde van 1852 geopend.

De eene school, waarmede het getal dezer inrigtingen in de provincie *Utrecht* vermeerderde, is die van het landbouwkundig gesticht te *Montfoort*. Aan de opleiding en beschaving der verwaarloosde kinderen in deze inrigting opgenomen, wordt veel zorg besteed. Onder de diakoniescholen zijn er enkele, waarin het onderwijs voortreffelijk wordt genoemd, ook uit hoofde van de praktische rigting, welke daarnaan door het onderrigt in natuur- en werktuigkunde wordt gegeven.

In *Friesland* bestaan slechts twee bijzondere scholen der 1ste klasse, te weten: de weeshuisschool te *Harlingen* en de departementsschool te *Franeker*. Het onderwijs wordt gezegd doelmatig te zijn en naar de behoeften der leerlingen.

Ook omtrent het onderwijs op deze soort van scholen in *Overijssel*, is, behoudens eene enkele uitzondering, gunstig berigt gegeven.

De drie scholen, waarmede het getal dezer inrigtingen in de provincie *Groningen* vermeerderde, zijn in de hoofdplaats gevestigd. Eene werd nieuw opgericht; de twee andere bestonden reeds als bijzondere scholen der tweede klasse, doch gingen nu over tot de categorie der eerste klasse.

Hetgeen in vorige verslagen nopens den staat van het onderwijs in de bijzondere scholen der eerste klasse in deze provincie gemeld werd, is ook nu weder medegedeeld. In de scholen tot een bijzonder gesticht of godshuis behorende is het onderwijs goed, ja zeer goed; zelfs hebben deze scholen dit boven de openbare vooruit, dat de kinderen aan orde en tucht gewoon zijn en de school getrouw bezoeken.

Ook het onderwijs in de nieuw opgerigte school te *Groningen* wordt goed genoemd. Tamelijk goed dat in de school te *Wilderbank*. Minder is het volgens de berigten gesteld met eenige bijzondere scholen der eerste klasse ten platten lande, zoogenaamde bij-schooltjes, opgericht en onderhouden door eenige ingezetenen, wier gemeenschappelijke kas veelal ontoereikend is om een bekwaamen onderwijzer te bezoldigen, een goed schoollocaal te verkrijgen en behoorlijke schoolmeubelen aan te schaffen.

De onderwijzers zijn dus meestal jongelieden van den laagsten

rang, die ten deele nog bij de boeren rondgaan om den kost te zoeken. Het onderwijs laat dan ook op deze scholen wel wat te wenschen over.

Van de 15 scholen in deze provincie worden 4 opgegeven als zeer goed, 4 als goed, 6 als matig en 1 als slecht. In de tabel, gevoegd bij het vorig verslag, was te dien opzichte eene misstelling ingeslopen, door het overbrengen van twee scholen, die in de kolom van *matig* behoorden, in de kolom van *goed*, hetgeen aanleiding gaf tot de opmerking, dat het ongunstig oordeel in het verslag uitgesproken over deze soort van scholen, voor zooverre zij door particulieren zijn opgericht, in geenen deele strookte met de cijfers in de tabel. Dat zoodanige vergissing in cijfers ligt kan plaats grijpen bevestigen zij die deze opmerking maakten; daar zij het geheele getal van het onderwijzend personeel op de bijzondere scholen der eerste klasse in de provincie *Groningen* voor dat der ondermeesters hebben gehouden en gemeend dat er 17 ondermeesters waren, schoon er maar 5, benevens 12 onderwijzers waren opgegeven.

Ten aanzien van deze inrigtingen in *Noordbrabant*, *Drenthe* en *Limburg* zijn geen andere dan de achter dit verslag geplaatste tabellarische opgaven medegedeeld.

BIJZONDERE SCHOLEN DER TWEDE KLASSE.

Het cijfer dezer scholen vermeerderde dit jaar met 12 en bedroeg thans 655. In *Noordbrabant* nam het getal toe met 6, in *Noordholland* met 5, in *Zeeland* met 1, in *Utrecht* met 4, in *Friesland* met 4, in *Limburg* met 1. Daarentegen verminderde het in *Gelderland* met 5, in *Zuidholland* met 2, in *Overijssel* met 2, terwijl het onveranderd bleef in *Groningen* en in *Drenthe*.

Hieruit volgt evenwel niet, dat er in 1852 21 nieuwe scholen werden opgericht en 9 vervielen. In *Zuidholland* bijv. werden er 10 opgericht, en vervielen er 12. In *Groningen* werden er 3 opgericht en verviel een gelijk getal. Bovenstaande cijfers wijzen dus slechts aan de vermeerdering en vermindering, die het algemeen bedrag dezer scholen in elke provincie onderging.

De gezamenlijke scholen, waarbij 1508 onderwijzers en onderwijzeressen werkzaam waren, werden bezocht door gemiddeld 40,000 leerlingen. De staat van het onderwijs is omtrent 215

scholen opgegeven als zeer goed, 297 als goed, 110 als matig, 26 als slecht en van 7 is ten dezen opzichte geene opgave gedaan.

Ook omtrent deze scholen zijn de berigten in 't algemeen gunstig. Gewoonlijk is de staat van het onderwijs in overeenstemming met den geldelijken toestand van den onderwijzer. Heeft deze een behoorlijk inkomen, zoodat hij voor een goed schoollocaal, van de vereischte hulpmiddelen voorzien, en voor bekwame hulponderwijzers kan zorgen, dan is in den regel het onderwijs allezins goed, soms uitmuntend. Waar daarentegen de onderwijzer te nauwernood kan rondkomen, hetgeen meer bepaald het geval is in sommige groote gemeenten, ten gevolge van het aanzienlijk aantal van zoodanige inrigtingen, valt op den staat van het onderwijs niet te roemen.

SCHOLEN VAN BIJZONDEREN AARD EN STREKKING.

Deze scholen zijn in *Noordbrabant* nagenoeg op dezelfde hoogte gebleven; zeker is er in dit opzigt geen teruggang.

Behalve eene enkele te 's *Hertogenbosch* welke, hoe weinig uitgebreid ook, goede vruchten draagt, bestaan er geene eigenlijke herhalingscholen in deze provincie. De avondscholen kunnen wel eenigermate maar geenszins in allen deele als herhalingscholen worden beschouwd.

De zondagscholen daarentegen namen dit jaar sterk toe; het getal van hen, die ze bezochten, klom van ongeveer 2400 tot ruim 3600.

Wel werden op sommige plaatsen, uit gebrek aan ondersteuning, enkele dier scholen gestaakt, doch elders ontstonden weêr nieuwe en die met vrucht werden bezocht. Van de werkscholen aan sommige bijzondere scholen der 2de en vooral der 1ste klasse verbonden, wordt met lof gewaagd; zij zijn uitsluitend ingerigt voor meisjes; het onderwijs bepaalt zich tot het verrigten van nuttige handwerkjes, waardoor, nevens veel ander goeds, lediggang en luiheid worden geweerd, en daarentegen gezondheid en zedelijkheid, orde, netheid en arbeidzaamheid aangekweekt. Ook dit getal scholen en leerlingen is vrij aanmerkelijk toegenomen.

Op vele scholen wordt practisch onderwijs in het zingen gegeven, doch ook hierin wordt geene genoegzame belangstelling ondervonden; daarbij hebben de meeste onderwijzers geene gelegen-

heid tot eigene opleiding en zijn zij alzoo buiten staat hierin voldoende onderwijs te geven.

Zwemscholen bestaan in *Noordbrabant* niet, en ook voor de gymnastie, als onderdeel van het lager onderwijs, zijn geene met dat doel opzettelijk gevestigde inrigtingen. Wel hebben openkele kostscholen zekere gymnastische oefeningen plaats, maar eigenlijke scholen voor de gymnastie worden er niet gevonden.

In *Gelderland* zijn vele nieuwe bewaarscholen opgericht en bestaande verbeterd. Hierin wordt groote belangstelling getoond. De herhaling- en zondagscholen werken voortdurend nuttig. Er zijn in deze provincie 9 volkszangscholen. Die in de burgerschool te *Zutphen* voldeed aanvankelijk goed en nam meer en meer in bloei toe. Ook te *Vorden*, te *Ruurlo* en te *Neede* wordt door de onderwijzers met vrucht onderrigt in de volkszangkunde gegeven en schijnen deze oefeningen bij te dragen tot de beschaving van 't algemeen.

Alleen te *Arnhem* bestaat eene gymnastieschool. Te *Zutphen* maakt men gebruik van de gelegenheid om de kinderen door de onderofficieren van het corps pontonniers te laten onderwijzen. Te *Voorst* en te *Doesborgh*, in de bijzondere school der 1ste klasse, gaan de onderwijzers, voor zooverre hunne hulpmiddelen dit toelaten, voort hunne leerlingen in de gymnastie te oefenen.

Nopens deze verschillende inrigtingen van onderwijs in *Zuidholland* zijn ook dit jaar geene andere dan statistieke opgaven medegedeeld, in de tabel VIII achter dit verslag opgenomen. Daaruit blijkt onder andere, dat in die provincie 79 bewaarscholen gevonden worden, door ruim 8000 kinderen bezocht, welke getallen alleen in *Noordholland* grooter zijn. Daar treft men (bewaar- en kleinekinder- of maitressenscholen te zamen genomen) 356 dergelijke inrigtingen aan door 15,502 kinderen bezocht. Sommige dezer, inzonderheid de Louise-, de Sophia- en de Anna Paulowna-scholen en andere te *Amsterdam*, die te *Enkhuizen*, *Medemblik* en te *Oostzaan* worden geroemd van wege hare uitmuntende inrigting en de bijzondere bekwaamheid van het onderwijzend personeel.

Eigenlijk gezegde herhalingscholen worden nergens in dit gewest vermeld. De avondscholen, waarvan vele ook door meer

in leeftijd gevorderden bezocht worden, kunnen eenigermate als zoodanig worden aangemerkt.

Zondagscholen bestaan er negen bij de Nederduitsche Hervormde gemeente te *Amsterdam*, en eene bij de vereeniging van den H. Vincentius van Paulo aldaar, alsmede eene van gemeentewege te *Hoorn*. Volkszangscholen worden gevonden te *Amsterdam* te *Enkhuizen* en te *Hoorn*.

Voor zooverre de opgaven strekken is er eene gymnastieschool, verbonden aan eene bijzondere school der 2de klasse te *Amsterdam* en eene aan de openbare burgerschool te *Medemblik*, ook voor de kinderen van de armschool aldaar. Deze laatste inrigting verkeert in zeer goeden staat. Bekend is ook de inrigting voor gymnastie te *Amsterdam* van wege de beide departementen der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen aldaar opgericht. Het onderwijs aan de kweekelingen der rijks-inrigting tot vorming van schoolonderwijzers te *Haarlem* gegeven door den ten vorigen jare aangestelden onderwijzer, den heer *Euler*, voldeed wel. In den loop van 1852 verzochten commissarissen eener bijzondere gymnastieschool te *Haarlem*, dat die onderwijzer zijnen vrijen tijd zou mogen wijden aan hunne school. De Regering willigde dit in, en sedert het einde van dat jaar wordt het onderwijs, zoowel aan de rijkskweekelingen als aan anderen, door den heer *Euler* gegeven in een allezins doelmatig lokaal, door gemelde commissarissen daartoe ingerigt. Dat onderwijs ondervindt veel deelneming en geeft stof tot tevredenheid.

Werk- of industriescholen aan lagere scholen verbonden bestaan in deze provincie niet. Behalve eene menigte naai-, breien werkscholen in *Amsterdam* en elders, alle bijzondere inrigtingen van liefdadigheid, kunnen ook nog vermeld worden een paar ambachtsscholen te *Amsterdam*. De school voor havelooze kinderen te dier plaatse, welke gemiddeld door een honderd zestigtal kinderen bezocht wordt, en waarvoor een nieuw schoollocaal in aanbouw is, neemt toe in bloei.

In *Zeeland* werden dit jaar twee bewaarscholen opgericht, beide te *Vlissingen*: de eene voor alle gezindheden door het departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, de andere, eene Protestantische bewaarschool, door het kerkbestuur der Nederduitsche Hervormde gemeente. Van de 23 bewaarscholen in de pro-

vincie *Utrecht*, is die te *Utrecht* voor armenkinderen van verschillende gezindheden zeer bloeiend. De verschillende godsdienstige gezindheden hebben bij hare bijzondere scholen der 1ste klasse ééne bewaarschool of meerdere, welke als voorbereidingscholen voor deze inrigtingen worden aangemerkt. Enkele verdienen zeer veel lof. De herhalingscholen worden weinig bezocht; de meesten die het lager onderwijs genoten hebben, meenen geene herhaling te behoeven. Waar zij nogtans bezocht worden, geven zij goede uitkomsten. De zondagscholen zijn voor onvermogenen en in leeftijd gevorderden, maar de leerlingen, kinderen of volwassenen betalen niet. Deze scholen voldoen in dit gewest aan hetgeen er van mag worden verwacht en worden met zorg gadegeslagen en ondersteund.

De zangscholen nemen toe. Als zangschool voor het lager onderwijs komt voornamelijk in aanmerking de normaal-zangschool voor aankomende onderwijzers te *Utrecht* gevestigd. De methode van *Smits* wordt hier met voordeel gevolgd.

Ook op de scholen wordt gezongen, maar met verschillenden uitslag. De verbetering van den volkszang is in deze provincie nog niet op de gewenschte hoogte. Op enkele scholen wordt ook de methode van *Smits* gevolgd. De opmerking is echter gemaakt, dat voor het algemeen die methode te langzaam werkt en te veel kennis der muziek bij den onderwijzer vereischt.

De technische school te *Utrecht* wint jaarlijks in belangstelling en omvang. Het getal leerlingen stijgt gestadig. Het bestuur was voornemens aan het onderwijs nog eenige uitbreiding te geven, deels door het verlengen van den tweejarigen cursus met een jaar, deels door het aantal docenten te vermeerderen, deels door de vakken van onderwijs meer uit te breiden.

Van de daar gevestigde inrigting tot onderwijs aan den arbeidenden stand worden de beste resultaten verwacht. De jongelieden worden hier uitnemend theoretisch gevormd voor verschillende ambachten.

De handwerkschool te *Amersfoort* verdient aanbeveling.

Deze drie inrigtingen worden belangrijk ondersteund uit de provinciale kas.

Te *Utrecht* is eene zeer goede zwemschool. Hoezeer de gymnastie op instituten en bij particulieren in deze provincie zeer

wordt bevorderd, vooral nu de methode eenvoudiger is gemaakt, bestaat er geene eigenlijke gymnastieschool voor het lager onderwijs. *Utrecht* had er vroeger eene, maar de ongelukken, die er hadden plaats gegrepen, hebben vele ouders afschrikt.

Friesland telde dit jaar 17 bewaarscholen met 1444 kinderen en 28 herhalingscholen, — op *Groningen* na het aanzienlijkst aantal van alle provincien. Deze scholen werden door 687 personen bezocht. Het getal volkszangscholen in deze provincie is verreweg het grootst van alle en bedroeg 49, met 1690 leerlingen.

De welingerigte bewaarscholen te *Zwolle*, *Kampen*, *Deventer* en *Enschede* houden zich niet alleen goed staande, maar nemen in leerlingen toe.

De herhalingschool te *Wijhe* is dit jaar door ongesteldheid van den onderwijzer niet gehouden, te *Rouveen* is zij uit gebrek aan belangstelling vervallen; daarentegen zijn er te *Rijssen* en *Enter* herhalingscholen opgericht door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, die aanvankelijk bloeijen. Te *Oldenzaal* is door een paar fabrikanten voor hunne fabriekarbeiders zoodanige school opgericht, die door 210 leerlingen bezocht werd. Te *Goor*, *Delden* en *Hengelo* blijven de herhalingscholen in bloei; zoo ook de zondagschool van de Hervormde en Rooms-katholijke diakonien te *Enschede*.

Te *Zwolle* heeft men in den loop van den winter 1852/53 eenen cursus voor de stuurmanskunst en sterrekunde opgericht waar gratis onderwijs werd gegeven.

De naai- en breischolen te *Zwolle*, *Kampen* en *Deventer*, met de armenscholen aldaar verbonden, blijven aan haar doel beantwoorden. De volkszangscholen houden zich goed staande; van het onderwijs in het zingen wordt op alle openbare scholen werkt gemaakt, voor zooverre de onderwijzers daartoe maar eenigen aanleg hebben.

Te *Zwolle* is door het departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen eene zeer doelmatige gymnastieschool opgericht. Die te *Deventer* heeft haar onderwijs onafgebroken voortgezet; de onderwijzer voldoet over het algemeen goed, de lessen worden met de meest mogelijke orde gegeven en van ongelukken hoort men niet; het getal leerlingen is tot 54 geklommen, ook ten gevolge eener bepaling om eenigen kosteloos en voor eene verminderde contributie op te nemen.

De bewaarscholen in de provincie *Groningen* werden in den loop van 1852 met twee vermeerderd, waarvan eene te *Bedum* en eene te *Oude Pekel A*; te *Loppersum* was men voornemens er eene op te rigten.

De 2 bewaarscholen te *Groningen* opgericht en onderhouden van gemeentewege, strekken bij voortduring tot een model voor alle andere, zoowel wat betreft de localiteit, als de behandeling en aanvankelijke ontwikkeling der kinderen.

De belangstelling in het bezoeken der herhalingscholen, die in deze provincie tot het met betrekking tot de overige gewesten aanzienlijk getal van 53 zijn geklommen, verninderde niet. Zij werden door 1673 personen, waaronder vele volwassenen, bezocht.

In de gemeente *Groningen* zijn 4 zondagscholen opgericht door het Bijbel- en Zendinggenootschap. Ook in 10 gemeenten ten platten lande vindt men er eene.

Eigenlijke werkscholen zijn er in deze provincie niet. De breien naaischolen, verbonden aan de openbare en armenscholen te *Groningen*, werden in dit jaar door 150 meisjes bezocht.

Het getal leerlingen der industrijschool, opgericht door het departement *Groningen* der maatschappij van Nijverheid, beliep dit jaar 35.

De volkszangschool te *Groningen*, opgericht door het departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, werd door een gelijk getal leerlingen als ten vorigen jare, namelijk 75, bezocht.

De school voor de gymnastie te *Groningen*, opgericht door het departement van de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, voorziet in de behoefte van de geheele gemeente. De leerlingen zijn van verschillende standen; eenigen betalen, anderen ontvangen kosteloos onderwijs.

De commissie over die school heeft haar ook opengesteld voor de kweekelingen der kweekschool van onderwijzers en voorts voor alle ondermeesters en kweekelingen ten platten lande. Het getal leerlingen, dat er in 1852 onderwijs genoot, bedroeg 327, waaronder 30 meisjes.

Het onderwijs geeft stof tot tevredenheid. Van de bedrevenheid in verschillende lichaamssoefeningen gaven de leerlingen blijken bij gelegenheid van het *Groninger* volksfeest, op den 28sten Augustus 1852.

Nopens de in deze afdeeling behandelde scholen zijn uit *Drenthe* en *Limburg* slechts statistieke opgaven ontvangen, in tabel VIII opgenomen. Zij doen zien, dat van den volkszang in *Drenthe* bijzonder werk wordt gemaakt; het getal scholen voor dit onderwijs bedroeg er 29 met 580 leerlingen. *Friesland* uitgezonderd, overtreft *Drenthe* daarin al de overige provincien.

Ten aanzien der zondagscholen in dit gewest is nog gezegd, dat die te *Erm* in getal van leerlingen toenam; het was bijna tot 80 geklommen en men begon er het nut dezer inrigting te beseffen. In *Limburg* is het getal scholen, waarover hier wordt gehandeld, in 't algemeen zeer gering.

ONDERWIJZERS-GEZELSCHAPPEN, VORMING VAN ONDERWIJZERS
EN ONDERWIJZERESSEN.

Tot het vormen der onderwijzers dragen veel bij de onderwijzers-gezelschappen, die ten gezamenlijken getale van 242 in het geheele Rijk aanwezig zijn. *Noordbrabant* had er in 1852, 26; *Gelderland* 26, *Zuidholland* 33, *Noordholland* 26, *Zeeland* 19, *Utrecht* 5, *Friesland* 35, *Overijssel* 26, *Groningen* 27, *Drenthe* 8 en *Limburg* 11. Deze onderscheidene gezelschappen telden 3461 leden. Het nut dier genootschappen schijnt niet twijfelachtig, en de Regering acht het dan ook raadzaam ze door kleine subsidien, ten algemeene bedrage van ruim f 4000 's jaars, te gemoet te komen. Dat geld strekt bijna uitsluitend tot het aanschaffen van boekwerken, die bij de leden der gezelschappen rondgaan en later boekerijen vormen, waarvan sommige reeds niet onbelangrijk zijn. In de bijeenkomsten, veelal onder leiding van den districtsschool-opziener, doen de onderwijzers elkander mededeelingen, ook van practische resultaten uit het schoolleven ontleend, welke eenen nuttigen invloed hebben op de verbetering van het onderwijs. Veel wordt er besproken en behandeld waarvan later de vruchten openbaar worden. De onderwijzers, wier standplaats afgelegen is, komen door die bijeenkomsten, welke meestal maandelijks plaats hebben, in aanraking met hunne ambtgenooten en blijven, meer dan anders het geval zou zijn, op de hoogte van hetgeen er in de schoolwereld omgaat. Ook voor de kweekelingen en aankomende onderwijzers zijn die bijeenkomsten zeer nuttig en leerrijk; velen maken dan ook van die gelegenheid om zich verder

te ontwikkelen en te vormen gaarne gebruik. Eindelijk wordt door deze vereenigingen, die ook aan de zoo nuttige verbroedering onder de onderwijzers bevorderlijk zijn, leven en geest onder hen opgewekt en bewaard.

Behalve in de onderwijzersgezelschappen wordt den aanstaanden onderwijzer nog menige gelegenheid aangeboden om zich voor zijn ambt te bekwamen. Rijks-, provinciale en bijzondere kweekscholen staan voor hem open. Ook menige kundige hoofdonderwijzer besteedt met prijzenswaardigen ijver veel tijd en moeite om zijne kweekelingen en die van andere scholen tot kundige en practische schoolmannen te vormen.

Overtuigd van het nut dat deze wijze van vorming, waaraan met de minste kostbaarheid de meeste uitgebreidheid kan worden gegeven, stichten kan, tracht de Regering haar bevorderlijk te zijn door eene geldelijke bijdrage aan enkele dier onderwijzers te geven.

Eindelijk tracht de Regering ook het vormen van onderwijzeressen bevorderlijk te zijn door het verleen van rijksbeurzen, welke aan goede kostscholen verbonden zijn, aan weinig vermogende meisjes, nadat deze bij een vergelijkend examen bewijzen van aanvankelijke vorming en van goeden aanleg gegeven hebben.

Na deze algemeene opmerkingen volgen hier nog eenige bijzonderheden omtrent sommige instellingen van bovengenoemden aard ontvangen.

Op den *Klokenberg* te *Nijmegen* worden jongelieden bepaaldelijk voor den onderwijzersstand opgeleid. De opleiding voor het onderwijs wordt er zorgvuldig en doelmatig bestuurd.

Door het natuurkundig genootschap te *Arnhem* is de gelegenheid geopend om niet alleen in de natuurkunde maar ook in de volkscheikunde en in de meetkunde, toegepast op de handwerken, kosteloos onderwijs te ontvangen.

Aan de kweekelingen der openbare scholen te *Amsterdam* wordt geregeld onderwijs gegeven in de taalkunde, het lezen, schrijven, de rekenkunde, de geschiedenis, de aardrijkskunde, de muziek en het zingen, door eerste leermeesters aan die scholen, en in de vormschool, behoorende bij de Louise-bewaarschool te *Amsterdam*, worden jonge meisjes tot helpsters en onderwijzeressen van bewaarscholen opgeleid.

De oefenscholen voor ondermeesters en kweekelingen te *Middelburg*, *Zierikzee*, *Tholen* en *Goes*, te zamen 51 leden tellende, werden weder wekelijks gehouden en gingen voort kundige en geschikte ondermeesters te vormen.

De kweekschool voor aankomende onderwijzers te *Utrecht*, welke van regeringswege door eene geldelijke bijdrage wordt te gemoet gekomen, gaat voort goede leerlingen te vormen. De provinciale commissie van onderwijs had dikwijls het genoegen dit op te merken bij het verleenen der onderwijzersrang. Daar nogtans de leerlingen allen op verschillende scholen werkzaam zijn, blijft er niet veel tijd voor eigen studie.

De door het Rijk gesubsidiëerde kweekschool voor school-onderwijzers, behoorende tot het departement *Groningen* der maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, ging voort op eene doelmatige wijze werkzaam te zijn. Behalve dat het getal gewone kweekelingen op de bepaalde hoogte bleef, was dit jaar de toevloed van buitengewone kweekelingen, die voor een jaar de school bezoeken, bijzonder groot. Niet minder dan tien jongelingen van het platteland kwamen het onderwijs aan deze school bijwonen om zich voor hun beroep te bekwamen. Drie van hen werden door eene toelage uit de provinciale kas, ieder van f 100, in de kosten van hun verblijf te gemoet gekomen.

Zoo wel in deze provincie als in *Drenthe* bezoeken de leden van eenige onderwijzersgezelschappen elkanders scholen, om daardoor nuttig te werken op de verbetering van hun onderwijs.

De door den hoofdonderwijzer *Roeland* bij de stads-armenschool te *Maastricht* gegeven normale lessen tot vorming van onderwijzers worden voortdurend door een aantal jongelingen met veel vrucht bijgewoond.

Van rijkswege werd in 1852 weder een subsidie van f 1200 verleend tot instandhouding dier lessen en tot tegemoetkoming in de kosten der buiten *Maastricht* woonachtige jongelieden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN REENEN.

OPGAAF van het getal Studenten bij de verschillende
Faculteiten der Hoogescholen, ingeschreven op den
31sten December 1852.

FACULTEITEN.	LEYDEN.		UTRECHT.		GRONINGEN.		TOTAAL.
	aldaar	elders	aldaar	elders	aldaar	elders	
	studerende.		studerende.		studerende.		
Godgeleerdheid	115	38	207	15	91	"	
Regtsgeleerdheid	204	49	191	53	106	"	
Geneeskunde	82	32	57	32	66	"	
Wis- en natuurkunde	14	"	16	"	6	"	
Bespiegelende wijsbegeerte en letteren. . .	23	13	9	7	12	"	
	438	132	480	107	281	"	
Te zamen. .	570		587		281		
Op den 31sten December 1851 was het getal studenten	507		475		244		1226
Het getal der promotien is geweest in 1852/53 .	52		48		35		135
Dit getal was in 1851/52	48		32		31		111

1904 AB war bei 100 Stunden
 Facultäten der Theologischen
 18. December 1893.

UTRACH	LACHNER	
1	1	1
2	2	2
3	3	3
4	4	4
5	5	5
6	6	6
7	7	7
8	8	8
9	9	9
10	10	10
11	11	11
12	12	12
13	13	13
14	14	14
15	15	15
16	16	16
17	17	17
18	18	18

GEDURENDE HET SCHOOLJAAR 1852 — 1853.

PROVINCIEEN.	GEMEENTEN, waar GEVESTIGD.	Bevolking op 1 ^o . Januarij 1852.	ONDERWIJZERS.						LEERLINGEN.			Verdeeling volgens het Verslag.	
			Rector.	Consector.	Praeceptor.	Professor.	Onderwijzers der Nederd. talen.	TOTAAL.	Gemengde afdeeling.	AFDEELING			ALGEMEEN TOTAAL.
										A.	B.		
Noordbrabant . . .	's Hertogenbosch . . .	21,734	1	1	"	"	2	4	"	9	18	27	Latijnsche Scholen. Breda, Bergen op Zoom, Oosterhout, Uden, Helmond, Gemert, Grave, Eindhoven, Heusden, Boxmeer, Megen, Ravestein, Tiel, Culenborg, Zalt-Bommel, Zevenaar, Elburg, Groenlo, Lochem, Doetinchem, Schiedam, Gorinchem, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Utrecht, Amersfoort, Harlingen, Sneek, Bolsward, Dokkum, Joure, Stavoren, Zwolle, Enschedé, Almelo, Ootmarssum, Veendam, Appingedam.
	Breda	15,152	1	1	"	"	1	3	"	27	"	27	
	Bergen op Zoom . . .	8,365	1	"	"	"	1	2	"	12	"	12	
	Oosterhout	8,526	1	"	1	"	"	2	"	5	"	5	
	Uden	5,568	1	1	"	"	"	2	"	12	"	12	
	Helmond	5,425	1	1	"	"	"	2	"	15	"	15	
	Gemert	4,714	1	1	"	"	"	2	"	28	"	28	
	Grave	2,997	1	"	"	"	"	1	"	7	"	7	
	Eindhoven	3,107	1	"	1	"	"	2	"	21	"	21	
	Heusden	2,347	1	"	"	"	1	2	"	4	"	4	
	Boxmeer	2,191	1	1	"	"	"	2	"	20	"	20	
	Megen	1,916	1	1	"	"	1	3	"	8	"	8	
Ravestein	874	1	1	1	"	"	3	"	18	"	18		
Gelderland	Nijmegen	21,704	1	1	1	"	3	6	"	27	14	41	Voorloopig erkende Gymnasien. 's Hertogenbosch, Wageningen, Dordrecht, Brielle, Zierikzee, Francker, Kampen, Oldenzaal, Groningen, Meppel, Assen.
	Arnhem	20,144	1	1	"	"	4	6	"	21	14	35	
	Zutphen	12,745	1	1	"	"	3	5	"	49	19	68	
	Tiel	5,981	1	"	"	"	"	1	"	14	"	14	
	Harderwijk	5,741	1	1	"	"	2	4	"	13	7	20	
	Culenburg	5,459	1	"	"	"	"	1	"	3	"	3	
	Wageningen	4,732	1	"	"	"	4	5	"	16	1	17	
	Doesburg	3,866	1	1	"	"	2	4	"	22	"	22	
	Zalt-Bommel	3,528	1	"	1	"	"	2	"	17	"	17	
	Zevenaar	3,554	1	"	"	"	"	1	"	8	"	8	
	Elburg	2,402	1	"	"	"	3	4	"	10	"	10	
	Groenlo	2,499	1	"	"	"	2	3	"	5	"	5	
Lochem	2,141	1	"	"	"	1	2	"	3	"	3		
Doetinchem	2,028	1	"	"	"	"	1	"	1	"	1		
Zuidholland	Rotterdam	90,888	1	1	2	"	7	11	18	40	28	86	Definitief erkende Gymnasien. Nijmegen, Arnhem, Zutphen, Harderwijk, Doesburg, Rotterdam, 's Gravenhage, Leyden, Delft, Gouda, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Leeuwarden, Deventer, Winschoten, Maastricht.
	's Gravenhage	75,276	1	1	2	"	6	10	23	70	22	115	
	Leyden	37,106	1	1	2	"	7	11	18	30	6	54	
	Dordrecht	21,905	1	1	1	"	"	3	"	11	"	11	
	Delft	19,432	1	1	2	"	"	4	"	25	"	25	
	Gouda	14,823	1	1	"	"	5	7	"	26	20	46	
	Schiedam	13,594	1	"	"	"	"	1	"	10	"	10	
	Gorinchem	8,687	1	"	"	"	1	2	"	12	"	12	
Noordholland	Brielle	4,580	1	"	"	"	2	3	"	5	20	25	
	Amsterdam	242,068	1	1	2	"	7	11	22	73	10	105	
	Haarlem	27,192	1	1	1	"	4	7	"	22	10	32	
	Alkmaar	10,640	1	"	"	"	"	1	"	10	"	10	
	Hoorn	9,321	1	"	"	"	1	2	"	10	"	10	
Zeeland	Enkhuizen	5,313	1	"	"	"	2	3	"	8	"	8	
	Middelburg	15,885	1	1	"	"	3	5	"	23	"	23	
Utrecht	Zierikzee	7,290	1	1	"	"	2	4	"	7	11	18	
	Utrecht	50,710	1	1	3	"	3	8	"	63	"	63	
Friesland	Amersfoort	12,162	1	1	"	"	1	3	"	29	"	29	
	Leeuwarden	23,797	1	1	1	"	2	5	"	34	"	34	
	Harlingen	8,982	1	"	"	"	1	2	"	18	"	18	
	Sneek	8,140	1	1	"	"	1	3	"	19	"	19	
	Francker	5,533	1	"	"	"	1	2	"	7	2	9	
	Bolsward	4,671	1	"	"	"	"	1	"	1	"	1	
	Dokkum	4,213	1	"	"	"	"	1	"	16	"	16	
	Joure	2,634	1	"	"	"	1	2	"	3	"	3	
Overijssel	Stavoren	550	1	"	"	"	"	1	"	"	"	"	
	Zwolle	18,739	1	1	"	"	1	3	"	16	"	16	
	Deventer	16,023	1	1	"	"	5	7	"	24	17	41	
	Kampen	12,074	1	1	"	"	3	5	"	13	19	32	
	Enschede	3,875	1	"	"	"	1	2	"	2	24	26	
	Almelo	3,607	1	"	"	"	1	2	"	7	"	7	
Groningen	Oldenzaal	2,958	1	1	"	"	1	3	2	20	17	39	
	Ootmarssum	1,659	1	1	"	"	1	3	"	17	"	17	
	Groningen	34,577	1	1	3	"	3	8	11	35	2	48	
	Veendam	7,974	1	1	"	"	"	1	"	2	"	2	
Drenthe	Winschoten	4,322	1	"	"	"	2	3	8	11	15	34	
	Appingedam	3,312	1	"	"	"	1	2	"	4	"	4	
Limburg	Meppel	6,717	1	"	"	"	2	3	17	7	8	32	
	Assen	4,774	1	"	"	"	"	1	"	20	24	44	
TOTAAL . . .	Maastricht	26,919	"	"	"	6	10	16	"	77	80	157	
	67 inrigtingen.		66	33	24	6	118	247	119	1222	408	1749	

OPENBARE SCHOLEN,

OVER HET JAAR 1852.

PROVINCIE.	Getal scholen.	ONDERWIJZERS, naar hunnen rang ingedeeld.						ONDERMEESTERS, naar hunnen rang ingedeeld.						Kweekelingen.	ALGEMEEN TOTAAL.	Onderwijzersessen.	Secondanten.	TOTAAL.	BEKWAAMHEID EN GEDRAG van het Onderwijzend Personeel.								AANTAL LEERLINGEN.										STAAT van het onderwijs.					STAAT VAN HET SCHOOLLOCAAL.						SCHOOLBEZOEKEN.					Aanmerkingen.																												
		1ste Rang.	2de Rang.	3de Rang.	4de Rang.	Geen Rang.	TOTAAL.	1ste Rang.	2de Rang.	3de Rang.	4de Rang.	Geen Rang.	TOTAAL.						Bekwaamheid.				Gedrag.				Op de Dagscholen.		Op de Avondscholen.		TOTAAL.	Op de Dagscholen.		Op de Avondscholen.		TOTAAL.	Zeer goed.	Goed.	Matig.	Slecht.	Niet opgegeven.	Zeer goed.	Goed.	Matig.	Slecht.	Niet opgegeven.	Zeer goed.	Goed.	Matig.	Slecht.	Niet opgegeven.	Eenmaal.		Twee maal.	Drie of meer malen.	Niet bezocht.	Niet opgegeven.																								
																			Zeer goed.	Goed.	Matig.	Slecht.	Niet opgegeven.	Zeer goed.	Goed.	Matig.	Slecht.	Niet opgegeven.	Mannelijk.	Vrouwelijk.		Mannelijk.	Vrouwelijk.	TOTAAL.	Mannelijk.																							Vrouwelijk.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	TOTAAL.																				
Noordbrabant. .	297	1	109	157	23	7	297	"	24	92	52	12	180	23	500	"	"	"	109	251	134	3	"	187	304	9	"	"	21,857	13,725	a) 170 (1) 1297 a) 115	a) 177 (1) 133 a) 136	37,012	14,911	9,599	155 (1) 352 a) 352	a) 184 (1) 70 a) 86	24,735	74	153	59	11	"	112	114	42	29	"	90	110	30	19	48	"	128	130	19	20	"	De avondleeringen, gemerkt met een a, bezoeken tevens de dagscholen.																					
Gelderland . . .	335	2	177	121	18	4	322	"	53	94	44	4	195	73	590	16	12	28	194	208	117	5	94	395	115	10	1	97	23,309	17,512	a) 1551 (1) 455	a) 803 (1) 455	45,410	14,973	12,040	581 (1) 293 a) 293	197 (1) 94 a) 94	27,791	134	132	65	3	1	156	129	30	18	2	106	116	16	8	87	2	134	146	48	6	1	1) Slechts van vier districten is het getal der leeringen, die tevens de avondscholen bezoeken, bekend.																					
Zuidholland. . .	260	4	200	46	2	1	253	"	73	168	66	8	315	75	643	7	8	15	129	97	33	1	398	203	57	"	"	398	23,532	19,058	a) 519 (1) 425	a) 1243 (1) 425	46,245	19,763	17,214	581 (1) 37 a) 37	500 (1) 12 a) 12	38,058	110	99	50	1	"	95	122	22	21	"	61	135	13	15	12	24	123	56	31	13	37																						
Noordholland. .	286	2	193	77	5	1	278	"	74	106	28	6	214	88	580	6	7	13	70	342	180	1	"	103	412	78	"	"	20,053	16,145	a) 621 (1) 212	a) 549 (1) 212	37,453	20,680	17,108	21 (1) 257 a) 257	4 (1) 103 a) 103	37,813	54	204	27	1	"	57	187	38	4	"	33	190	21	2	40	"	207	41	13	25	"																						
Zeeland	139	3	77	49	3	1	133	"	29	46	28	10	113	30	276	5	6	11	122	122	41	2	"	128	154	4	1	"	9,323	6,272	a) 140 (1) 57	a) 197 (1) 19	16,713	5,941	4,874	194 (1) 98 a) 98	69 (1) 166 a) 166	11,078	58	65	14	2	"	75	45	14	5	"	36	88	3	"	12	"	24	109	5	1	"																						
Utrecht	81	1	56	17	3	1	78	"	16	29	18	"	63	24	165	3	8	11	34	31	15	1	95	26	51	4	"	95	5,039	3,817	a) 3721 (1) 1940	a) 221 (1) 1127	9,670	4,573	3,732	204 (1) 2223 a) 2223	166 (1) 1127 a) 1127	8,675	24	39	16	2	"	25	41	11	4	"	20	50	8	3	"	45	23	1	10	2																							
Friesland	348	8	261	66	3	7	345	"	70	64	29	"	163	113	621	3	4	7	53	268	26	1	280	48	292	8	"	280	19,382	14,523	a) 848 (1) 357	a) 1365 (1) 357	36,872	16,460	13,309	792 (1) 522 a) 522	947 (1) 226 a) 226	31,508	61	246	38	3	"	85	225	36	2	"	69	202	18	2	57	"	194	94	43	17	"																						
Overijssel	209	"	117	53	23	4	197	"	39	72	27	"	138	64	399	7	12	19	194	174	50	"	"	330	81	7	"	"	16,737	14,771	a) 2781 (1) 1212	a) 650 (1) 604	33,628	13,010	11,608	848 (1) 1560 a) 1560	430 (1) 604 a) 604	25,896	99	76	30	4	"	118	64	14	13	"	45	26	1	5	132	"	63	83	27	36	"																						
Groningen	203	4	164	34	1	"	203	"	29	62	32	14	137	28	368	"	"	"	88	197	73	"	10	323	42	2	1	"	12,547	11,109	a) 615 (1) 293	a) 522 (1) 93	25,608	11,614	10,787	362 (1) 150 a) 150	239 (1) 93 a) 93	23,002	56	111	32	4	"	78	90	32	3	"	66	117	12	1	7	"	118	75	3	7	"																						
Drenthe	137	"	73	37	20	5	135	"	9	6	11	3	29	4	168	2	1	3	66	79	23	3	"	171	"	"	"	"	6,629	5,777	a) 19 (1) 7	a) 491 (1) 7	13,657	4,567	4,733	96 (1) 19 a) 19	126 (1) 7 a) 7	8,922	50	56	30	1	"	36	62	25	14	"	15	29	5	3	85	2	63	52	13	9	"																						
Limburg	162	"	10	100	36	10	156	"	2	40	12	5	59	25	240	12	6	18	51	125	37	2	43	106	107	2	"	43	10,532	8,073	a) 111 (1) 93	a) 93 (1) 93	18,809	7,396	5,702	76 (1) 255 a) 255	88 (1) 255 a) 255	13,262	32	90	36	4	"	32	78	32	20	"	23	70	14	15	40	"	35	86	31	10	"																						
TOTAAL.	2457	25	1437	757	137	41	2397	"	418	779	347	62	1606	547	4550	61	64	125	1110	1897	729	19	920	2020	1615	124	3	913	168,940	130,782	a) 12,277 (1) 6221	a) 5271 (1) 2555	321,077	133,888	110,106	3910 (1) 2555 a) 2555	2836 (1) 2555 a) 2555	250,740	752	1271	397	36	1	869	1157	296	133	2	564	1133	141	73	520	26	1134	895	234	154	40																						

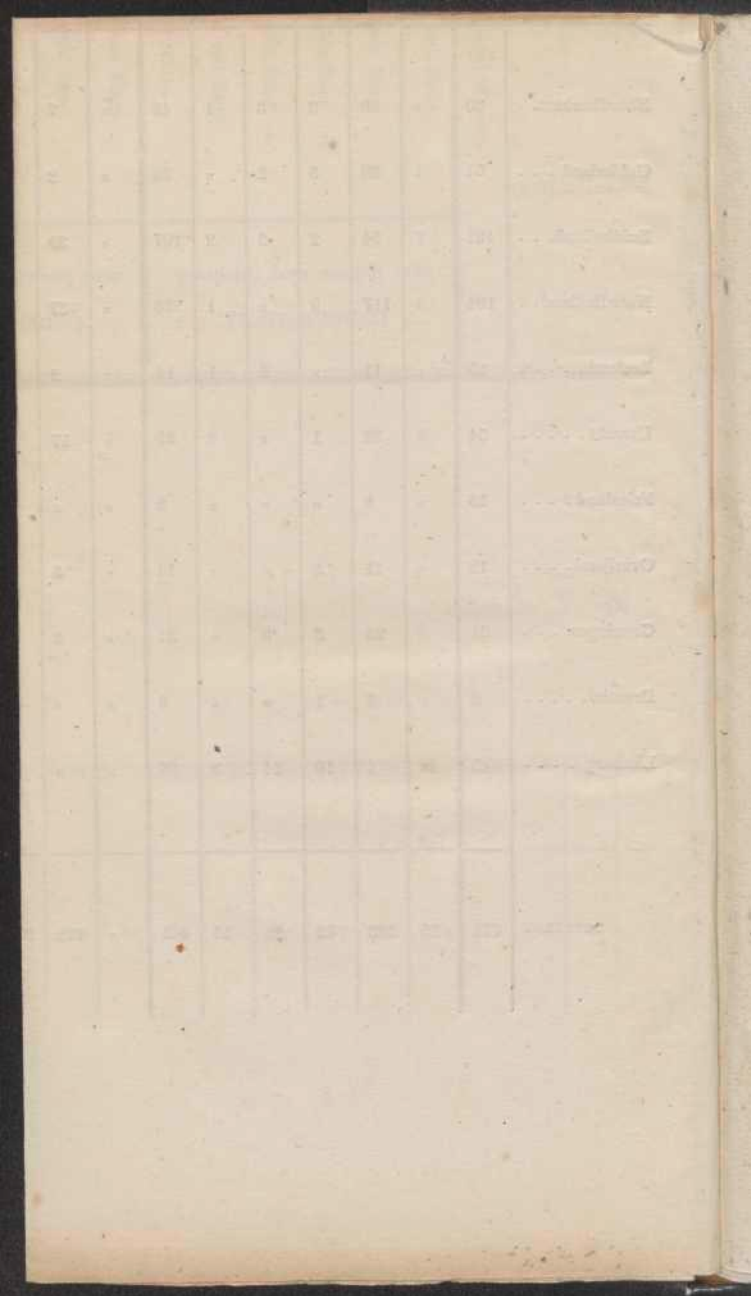
BIJZONDERE SCHOLEN VAN DE EERSTE KLASSE,

OVER HET JAAR 1852.

[illegible]

OVER HET JAAR 1852.

Anmerkungen.

STAAT VAN HET GETAL VAN DE LAGERE SCHOLEN, HET ONDERWIJZEND PERSONEEL EN LEERLINGEN
IN ELKE PROVINCIE, OVER 1852.

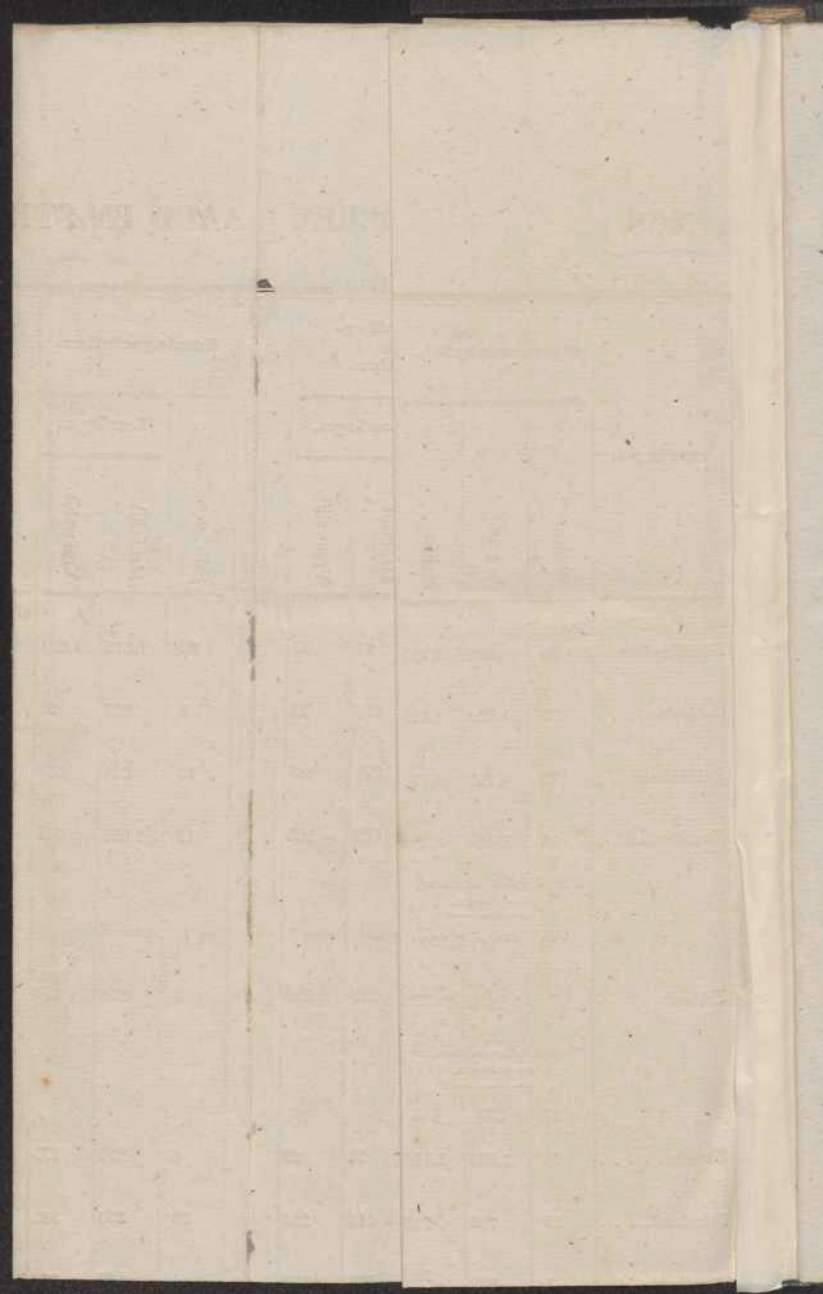
PROVINCIE.	Bevolking		School- districten.	Plaatselijke school- commissien.	Getal scholen.	Onderwyzend personeel.			Leerlingen.						AANMERKINGEN.
	op					Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	15 Januarij.			15 Julij.			
	1 Januarij 1846.	1 Januarij 1852.							Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Noordbrabant	402,083	400,675	9	4	413	645	156	801	26,586	21,203	47,789	18,380	15,823	34,203	
Gelderland	370,735	378,974	10	11	409	701	63	764	30,383	20,941	51,324	18,445	14,690	33,135	
Zuidholland	564,791	572,815	9	11	469	1,153	111	1,264	37,384	29,782	67,166	31,523	27,100	58,623	
Noordholland	468,723	491,804	11	6	511	1,023	133	1,156	30,206	25,368	55,574	30,555	26,499	57,054	
Zeeland	159,961	163,030	5	4	155	314	14	328	11,062	6,981	18,043	6,983	5,476	12,459	
Utrecht	154,226	151,674	5	2	158	372	52	424	9,579	7,177	16,756	8,629	7,107	15,736	
Friesland	246,737	252,866	9	6	363	638	11	649	21,255	16,103	37,358	17,506	14,481	31,987	
Overijssel	212,039	221,620	6	3	238	449	28	477	20,175	16,906	37,081	15,620	13,400	29,020	
Groningen	189,714	191,180	6	1	249	444	6	450	16,318	13,572	29,890	14,409	13,018	27,427	
Drenthe	80,774	85,642	4	1	142	173	3	176	7,558	6,386	13,944	4,793	4,324	9,117	
Limburg	203,047	208,742	8	2	219	316	57	373	12,391	10,347	22,738	8,856	7,712	16,568	
TOTAAL	3,052,830	3,119,022	82	51	3,326	6,228	634	6,862	222,897	174,766	397,663	175,699	149,630	325,329	

SCHOLEN VAN BIJZONDEREN AARD EN STREKKING.

PROVINCIE.	Bewaarscholen.			Kostscholen				Dag- en Kostscholen				Herhaling- scholen.			Zondagscholen.			Werkscholen.			Volks- zangscholen.		
				VOOR				VOOR							Leerlingen.						Leerlingen.		
				Jongens.		Meisjes.		Jongens.		Meisjes.													
	Scholen.	Jongens.	Meisjes.	Scholen.	Kostleeringen.	Scholen.	Kostleeringen.	Scholen.	Leerlingen.	Scholen.	Leerlingen.	Scholen.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Scholen.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Scholen.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Scholen.	Mannelijk.	Vrouwelijk.
Noordbrabant .	30	603	1,161	4	392	1	28	37	605	21	437	1	24	11	30	1,815	1,821	19	19	2,204	9	276	147
Gelderland . . .	29	1,393	1,329	6	57	2	36	24	498	18	348	14	420	47	8	267	94	10	100	210	9	164	137
Zuidholland . .	79	4,262	4,124	7	114	4	119	a) 38	1,094	(a)	651	13	274	287	13	691	838	6	146	724	12	176	58
Noordholland . .	46	3,508	3,294	(b)	(b)	(b)	(b)	37	610	21	401	21	392	105	12	1,059	615	(c)	"	"	6	451	301
	Kleinkinder- of maitres- sen-scholen.																						
	310	(d) 7,500																					
Zeeland	6	436	336	1	3	2	10	2	6	2	12	6	249	198	8	251	177	(c)	"	"	14	320	205
	Kleinkinder- of maitres- sen-scholen.																						
	27	359	646																				
Utrecht	23	1,062	1,154	1	5	3	36	20	474	11	360	3	64	29	6	271	175	3	"	168	3	86	22
Friesland	17	705	739	"	"	"	"	5	261	2	132	28	443	244	13	391	381	2	"	52	49	949	741
Overijssel	7	533	559	"	"	1	12	9	305	7	198	8	537	173	4	367	170	5	235	1,212	5	258	265
Groningen	16	622	592	5	12	2	10	9	295	2	99	53	1,112	561	14	417	291	2	"	150	1	25	50
Drenthe	4	126	133	"	"	"	"	3	47	2	52	2	48	35	2	78	85	"	"	"	29	456	124
Limburg	7	150	200	3	94	3	202	"	"	"	"	"	"	"	2	212	"	1	"	56	1	24	"
TOTAAL . .	601	13,759	14,267	27	677	15	453	184	4,195	86	2,690	149	3,563	1,690	112	5,819	4,647	48	500	4,776	138	3,185	2,050

A A N M E R K I N G E N .

- a) Kostscholen voor jongens en meisjes.
b) De kostscholen zijn tevens als dagscholen.
c) Geene aan de lagere scholen verbonden.
d) Van dezen is het geslacht niet opgegeven.

PROVINCIE.	PERSONEEL VOOR HUISONDERWIJS.		SCHOOLONDERWIJZERS-GEZELSCHAPPEN.	
	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Getal.	Leden.
Noordbrabant.	8	3	26	387
Gelderland.	69	4	26	302
Zuidholland	157	28	33	572
Noordholland.	150	27	26	328
Zeeland.	17	3	19	213
Utrecht.	40	8	5	60
Friesland	14	"	35	508
Overijssel	73	4	26	355
Groningen.	15	3	27	360
Drenthe.	"	"	8	145
Limburg	3	3	11	231
Totaal. .	546	83	242	3461

